

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Ateliér arteterapie

Bakalářská práce

Arteterapie v náhradní rodině

Arteterapie jako nástroj doprovázejícího sociálního
pracovníka při práci s náhradní rodinou

Vypracoval: Bc. Gabriela Adášková

Vedoucí práce: PaedDr. Evžen Perout

České Budějovice 2022

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

7. 7. 2022

Podpis studenta

Poděkování

Děkuji PaedDr. Evženu Peroutovi za laskavé vedení, velkou shovívavost, ochotu a cenné rady. Děkuji také své rodině za praktickou pomoc a dlouhodobou podporu.

Abstrakt

Tato bakalářská práce seznamuje s možnostmi začlenění arteterapeutických technik a témat do sociální práce. Autorka přibližuje některá specifika náhradní rodinné péče a nabízí vhled do doprovázení náhradních rodin.

Krátce pojednává také o historii a současnosti náhradní rodinné péče, dále zmiňuje problematiku adaptace dítěte a rodiny a zaměřuje se mj. na rané trauma a psychickou deprivaci přijatého dítěte a odraz traumatu a psychického strádání ve výtvarné tvorbě dítěte.

Arteterapii autorka užila jako nástroj sociálního pracovníka k podpoře komunikace v rodině a k budování pozitivní identity přijatého dítěte. V praktické části ukazuje konkrétní možnosti včlenění arteterapie do sociální práce s celou rodinou, a především s dětským klientem – inovativní práce s tzv. Knihou života.

Práce mj. zjišťuje, zda se rané trauma a psychická deprivace odráží v tvorbě přijatých dětí a zda je patrné zmírňování traumat vlivem rodinného prostředí. Nastiňuje okrajově i problematiku biologických dětí v náhradní rodině a hledá případné zvláštnosti v jejich výtvarném projevu.

Klíčová slova: náhradní rodina, doprovázení, sociální práce, přijaté dítě, psychická deprivace, adaptace, identita, arteterapie, Kniha života.

Abstract

This bachelor's thesis introduces the possibilities of incorporating art therapy techniques and topics into case work. The author presents some specifics of foster care and presents insight into guidance of foster families.

The thesis briefly discusses the history and present of foster care, mentions the issue of child and family adaptation and focuses, among other things, on the early trauma and psychosocial deprivation of the foster child and the reflection of trauma and psychological hardship in the child's artistic creation.

The author used art therapy as a tool of the case worker to support communication in the foster family and to build a positive identity of the adopted child. In the practical part, the author presents concrete examples of incorporating art therapy into case work with the foster family, and above all with a foster child – innovative work with the so-called Book of Life (Kniha zivota in czech).

The thesis investigates, among other things, whether early trauma and psychosocial deprivation are reflected in the development of adopted children and whether the mitigation of trauma due to the influence of the family environment is evident. The thesis also outlines the issue of biological children in a foster care and looks for distinctiveness in their artistic expression.

Keywords: foster home, case work, foster child, psychosocial deprivation, adaptation, identity, art therapy, Book of Life (Kniha zivota in czech).

Zadání práce

Podklad pro zadání DP/BP do STAGu

Jméno diplomanta: Gabriela Adášková

Osobní číslo: P18912

Katedra: pedagogiky a psychologie

Obor: arteterapie

Studijní program: psychologie

Datum zadání: duben 2020

Plánované datum odevzdání: červen 2021

Rozsah graf. prací v DP/BP: dle potřeby

Rozsah textu DP/BP: 45-50 stran

Vedoucí DP/BP: PaedDr. Evžen Perout

Plánovaný oponent DP/BP:

Název práce:

Arteterapie v náhradní rodině

Arteterapie jako nástroj doprovázejícího sociálního pracovníka při práci s náhradní rodinou.

Název v angličtině:

Art therapy in foster family

Art therapy as a tool of social worker when working with foster family

Zásady pro vypracování:

Bakalářská práce se zabývá využitím arteterapeutických technik jako prostředku komunikace s dětmi i pěstouny.

Teoretická část seznamuje s historií a podobami náhradní rodinné péče, přibližuje roli doprovázejícího sociálního pracovníka a systém doprovázení náhradních rodin. Ukazuje na specifika přijatých dětí.

Praktická část vychází z kazuistik pěstounských rodin. Zaměřuje se na kreativní zpracování životního příběhu dítěte, jeho současnosti, minulosti a budoucnosti - tzv. Kniha života – za použití arteterapeutických technik (koláže s tematikou rodiny a identity, asociační čáranice, pohádkové náměty, práce s hlinou, společné rodinné tvoření).

Seznam literatury (autor, název, vydavatel, rok vydání):

Bowlby John – brožovaná, Praha: Portál, 2010

Davidová Roseline D. - Kresba jako nástroj poznání dítěte, brožovaná, Praha: Portál, 2001

Huges Daniel A. - Budování citového pouta, brožovaná, Institut fyziologické socializace, 2017

Klimeš Jeroným, Budování identity přijatého dítěte, brožovaná, Občanské sdružení Rozum a Cit, 2008

Kopta Pavel – Využití arteterapie v náhradní rodině, brožovaná, Občanské sdružení Rozum a Cit, 2008

Lhotová Marie, Perout Evžen – Arteterapie v souvislostech, pevná vazba, Praha: Portál, 2018

Matějček, Lagmaier – Psychická deprivace v dětství, pevná vazba, Praha: SZdN, 1968

Matějček Zdeněk – O rodině vlastní, nevlastní a náhradní, brožovaná, Praha: Portál, 1994

Ryan Tony, Walker Rodger – Vytváření Knihy života, brožovaná, Natama, 2006

Šicková-Fabrici Jaroslava, Základy arteterapie, brožovaná, Praha: Portál, 2002

Škoviera Albín – Dilemata náhradní výchovy, brožovaná, Praha: Portál, 2007

Vágnerová Marie – Vývojová psychologie, pevná vazba, Praha: Karolinum, 1999

Obsah

Úvod	10
I TEORETICKÁ ČÁST	12
1 Náhradní rodinná péče	13
1.1 Historie náhradní péče	13
1.2 Typy náhradní péče	14
1.2.1 Náhradní rodinná péče	14
1.2.2 Ústavní péče	16
1.3 Specifika NRP	16
1.3.1 Problematika psychické deprivace, poruchy vztahové vazby a ranného traumatu	17
1.3.2 Adaptace přijatého dítěte a další specifika náhradní rodiny	21
1.3.4 Náhradní a biologická rodina dítěte	23
2 Doprovázení náhradních rodin	24
2.1 Systém doprovázení náhradních rodin (NR)	24
2.2 Role doprovázejícího pracovníka v NR	25
2.3 Metody a nástroje v práci doprovázejícího pracovníka	25
2.3.1 Individuální plán a plán pobytu dítěte v pěstounské péči	26
2.3.2 Kniha života	26
3 Arteterapie v náhradní rodině	29
3.1 Arteterapie – definice, vznik, průkopníci – s ohledem na tematiku dětí s deprivací či raným traumatem	29
3.2 Arteterapie s celým rodinným systémem	30
3.3 Možnosti využití arteterapie v náhradní rodině	31
3.4 Specifika výtvarného projevu u dětí v náhradní rodině či mimo rodinu	33
II PRAKTICKÁ ČÁST	37
4 Konkrétní ukázky arteterapie a kreativních technik s náhradní rodinou	38
4.1 Cíle praktické části	38

4.2	Arteterapie v Knize života, klientka T.....	38
4.2.1	Představení klienta a použitých technik.....	39
4.2.2	Popis jednotlivých sezení, stanovení hypotéz a možných interpretací.....	39
4.2.3	Shrnutí tvorby a doprovázení klientky T.....	55
4.2.4	Inovativní práce a ukázka včlenění arteterapeutických témat do Knihy života	55
4.3	Arteterapie s náhradní rodinou Z.....	65
4.3.1	Představení rodiny a arteterapeutické spolupráce	66
4.3.2	Popis jednotlivých setkání či témat.....	66
4.3.2.1	Adaptace po přijetí dítěte, ukázka tvorby.....	66
4.3.2.2	Tvorba všech tří dětí v rodině.....	68
4.3.3	Shrnutí tvorby dětí v rodině Z.....	81
4.4	Arteterapie při specifických a náročných situacích-klientka N.	83
4.4.1	Představení klientky a použitých technik.....	83
4.4.2	Popis jednotlivých sezení, ev. stanovení hypotéz a možných interpretací	84
4.4.3	Shrnutí tvorby klientky N.....	94
	Shrnutí praktické části.....	96
	Závěr.....	99
	Seznam použitých zdrojů.....	100
	Seznam obrázků	102

Úvod

Touto prací přibližuji problematiku náhradní rodiny a oblast arteterapie. Tyto dvě oblasti se v mém životě propojily a vzájemně se ovlivňují. S manželem jsme dvacet let náhradními rodiči a během této dlouhé doby jsme s přijatými i biologickými dětmi ušli kus cesty, na které nás potkalo mnoho nového, zajímavého, dobrodružného i složitého. V náročném období výchovy všech našich dětí a později i u mých klientů se ukázala arteterapie jako jedna z mála možností, jak skutečně účinně pomoci dítěti i celé rodině. Jsem opravdu vděčná, že jsem mohla poznat arteterapii z pohledu klienta. Díky studiu arteterapie doufám, že budu moci předat to, co tato metoda nabízí i dalším, kteří to budou potřebovat, především dětem a jejich pečovatelům v systému náhradní péče, která je mi blízká.

Bakalářská práce má za cíl seznámit s problematikou náhradní rodinné péče z pohledu sociální práce, do níž se snažím implementovat prvky arteterapie.

Úvodní kapitola náhradní rodinná péče (zkratka NRP) pojednává krátce o historii, seznamuje s typy náhradní péče a specifiky, která tato péče přináší.

Blíže se v teoretické části práce věnuji problematice psychické deprivace, raného traumatu a poruchám vztahové vazby a přibližuji náročné období v době příchodu dítěte do rodiny, v době dospívání, pojednávám i o biologické rodině přijatého dítěte.

V kapitole s názvem Doprovázení náhradních rodin popisují systém sociální práce a roli tzv. klíčového pracovníka, seznamuji s nástroji sociální práce a detailněji se věnuji tzv. Knize života – nástroji k budování pozitivní identity dítěte v systému náhradní péče.

Práce se dále zabývá specifiky výtvarného projevu dětí s psychickou deprivací a raným traumatem a ukazuje na možnosti využití arteterapie v náhradní rodině.

Praktická část obsahuje konkrétní kazuistiky a užití artetechnik v práci doprovázejícího pracovníka a v tzv. Knize života a přibližuje arteterapeutickou práci i v náročných či specifických situacích.

V praktické části také zjišťuji, zda se ve výtvarné tvorbě dětí v náhradní rodině objevují znaky raného traumatu, psychické a citové deprivace, ev. další specifické znaky.

V závěru práce shrnuji zjištěné poznatky a hodnotím přínos arteterapie pro práci s náhradní rodinou.

I TEORETICKÁ ČÁST

1 Náhradní rodinná péče

1.1 Historie náhradní péče

Pojem náhradní rodinná péče se zdá být pojmem moderním, současným. Zmínky o náhradní rodině ale můžeme vysledovat už v dávné minulosti. Dokladem toho jsou biblické příběhy (např. budoucího vůdce izraelského národa Mojžíše se jako nalezence ujala faraonova dcera). Také pohádky a legendy. Vzpomeňme na tu O perníkové chaloupce, O Popelce, O Dvanácti měsíčkách, O Sněhurce, O Plaváčkovi. Tam všude figuruje hlavní hrdina-hrdinka jako nevlastní dítě-otloukánek a „páté kolo u vozu“ a macecha jako náhradní matka. Je nasnadě, že bývá vykreslena ne zrovna jako kladná postava. U Plaváčka je tomu naštěstí jinak a náhradní otec i matka Plaváčka milují a vychovávají jej jako vlastního. I Mojžíš byl milovaný a vychovávaný jako vlastní faraonovou dcerou. Tady bychom mohli vidět prapočátek dnešní náhradní rodiny a osvojení.

Odborná literatura uvádí pět fází vývoje osvojení. První fází je období starověkého Říma, kdy adopce vychází z potřeb bezdětných osvojitelů pocházejících z vyšší společenské třídy. Později, díky šíření křesťanství, je v době středověku a novověku kladen důraz na osvojení z milosrdenství. Byly zakládány první ústavy-nalezince (viz. níže). Za třetí fází vývoje osvojení označují odborníci dobu osvícenství, kdy se důraz z pouhé záchrany dítěte posouvá k jeho výchově. Další období, kdy se otázka osvojení opět dostala od popředí je období po válkách (např. 1. světová válka), tj. u nás období 1. republiky, kdy se osvojovali váleční sirotci. Jako pokrokové shledávám, že status osvojení je v té době zakotven v zákoně a mimo zájmu osvojitelů je již také zohledněn zájem a blaho dítěte! Poslední fází osvojení, ale i dalších forem náhradní rodinné péče, si dovoluji označit za období temna pro NRP, tím je období po 2. sv. válce, kdy u nás nastal politický obrat k socialistickému zřízení a kdy byla rodinná náhradní výchova potlačována a preferována výchova kolektivní-tj. ústavní. To se změnilo až v roce 1963, kdy rodinná péče zákonem o rodině opět dostala prvenství nad ostatními druhy péče o dítě. (Matějček a kol., 1999)

Co se týče placené pěstounské péče, ta má jiný počátek. Už v době starověku v Řecku či v Římě byly běžně dostupné tzv kojné, které za úplatu odkojení dítěte nabízeli rodinám z vyšších vrstev společnosti a zmínky o nich jsou i v době osvícenství (konec 18. stol.) a dále až do konce 19. století.

Nalezince, či sirotčince byly předchůdci dnešní ústavní péče. První nalezinec vznikl v Praze r.1789. Nalezinec v druhé polovině 19.století za Rakouska-Uherska byl poměrně pokrokový, a kromě dětí v samotném ústavu-nalezinci, evidoval několik tisíc dětí, které pobývaly v placené pěstounské výchově (od 0-6 let věku) a nalezinec na ně pouze dohlížel. Pokud se

dítě dožilo 6 let, putovalo z pěstounské péče zpět do ústavu. Po r. 1868 byly ze zákona zřizovány tzv. okresní sirotčince. (Matějček a kol., 1999)

Za 1. republiky pěstounská péče zaznamenala jistý pokrok, r. 1921 v ČSR byla péče o tzv. nemanželské děti v cizí péči upravená zákonem. Stát spravoval 24 sirotčinců a 60 dětských domovů, které byly převážně dočasné, měly rodinný ráz a plnily spíše ozdravnou funkci. Pěstounská péče se dělila na několik typů (nalezenecká, pěstounská péče v pěstounských koloniích, soukromá – příbuzenecká). Tyto pozitivní změny byly rokem 1950 zastaveny a pěstounská péče byla tehdejším socialistickým režimem zrušena, výjimku tvořila příbuzenecká pěstounská péče. Ke znovuoživení pěstounské péče došlo až v roce 1973! (Matějček a kol., 1999), (Langmeier a Matějček, 1963)

1.2 Typy náhradní péče

1.2.1 Náhradní rodinná péče

U nás v České republice spadá problematika náhradní rodinné péče pod Ministerstvo práce a sociálních věcí, na nižší úrovni ji zajišťují kraje a obce s rozšířenou působností. Důležité, co se umístování dětí týče, je konstatování, že osobní péče pečující osoby má přednost před péčí ústavní. Formy náhradní rodinné péče jsou upravené zákonem č. 89/2012 Sb. (MPSV, 2021)

Rozlišujeme:

- Osvojení (adopci) jako nejvyšší formu náhradní rodiny (v rodném listu dítěte jsou uvedeni osvojitelé na místě biologických rodičů a vzniká mezi osvojencem a osvojiteli stejný vztah, práva a povinnosti jako u běžného rodičovství). Osvojitelé mají rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu. Adoptivní rodič je povinen informovat osvojené dítě o skutečnosti osvojení (nejpozději do zahájení školní docházky). Osvojitelům ani osvojenci nenáleží žádné mimořádné dávky. Na rozdíl od pěstounské péče vztahy k biologické rodině zanikají. (Zákon č. 89/2012 Sb.)
- Dále výše zmiňovaná pěstounská péče (PP), kdy v rodném listu dítěte jsou uvedena jména biologických rodičů, kterým byla ponechána rodičovská práva a odpovědnost, a kteří mají vůči dítěti nadále vyživovací povinnost. Zákonnými zástupci zůstávají u tohoto typu NRP biologičtí rodiče, pokud nebyli zbavení rodičovské odpovědnosti. Pěstouni vykonávají práva a povinnosti vůči svěřenému dítěti v běžných záležitostech jako rodiče, ale nemají vůči dítěti vyživovací povinnost. Dále má povinnost informovat rodiče o podstatných záležitostech dítěte, udržovat sounáležitost dítěte s biologickými rodiči a příbuznými a umožnit kontakt dítěte s rodičem (pokud soud nestanoví jinak). Tato péče je státem finančně

ohodnocena, přijaté děti a pěstouni pobírají dávky pěstounské péče. Pěstouni musí být schválení jako vhodní žadatelé o PP (absolvují povinnou přípravu žadatelů a psychologické posouzení). Po svěřením dítěte pěstouni uzavírají dohodu o výkonu pěstounské péče s organizací pověřenou k výkonu sociálně-právní ochrany dětí (SPOD). Do tohoto typu pěstounské péče spadá i tzv. příbuzenecká pěstounská péče, kdy je z názvu patrné, že se jedná o svěřením dítěte do pěstounské péče příbuzného (prarodiče, či dalších příbuzných). Na rozdíl od klasické pěstounské péče příbuzný před svěřením neprochází přípravami, posouzením ani schvalovacím procesem. Ostatní práva a povinnosti mají s pěstouny shodné. (Zákon č. 89/2012 Sb.)

- Péče jiné osoby

Tato forma péče také zachovává rodičům práva i rodičovskou odpovědnost, soud svěřuje dítě přednostně příbuzným dítěte, pokud o to požádají (tzv. příbuzenská pěstounská péče). Pečující osoba má povinnosti a práva obdobné pěstounům. Tato forma péče není finančně ohodnocena, je navrhována v případě, že rodič platí na dítě výživné, resp. pečující osoba jej může vymáhat přímo od rodiče. Pokud není možné výživné stanovit, je vhodné navrhnout jinou formu péče, a to pěstounskou péči. (Zákon č. 89/2012 Sb.)

- Poručenství, kde poručník osobně pečuje

Status poručníka stanovuje soud v případě, že rodiče byli zbavení rodičovské odpovědnosti nebo tato zodpovědnost byla rodiči pozastavena či omezena nebo oba rodiče zemřeli. Z výše uvedeného vyplývá, že poručník má všechna práva a povinnosti jako rodič, zodpovídá za dítě ve všech podstatných záležitostech, ale nemá vyživovací povinnost.

(Tato forma péče nastává např. v situaci, kdy je dítě již svěřeno do např. pěstounské péče a v jejím průběhu je rodič zbaven rodičovské odpovědnosti. V tu chvíli musí být dítěti stanoven poručník – tím se obvykle stávají dosavadní pečovatelé-pěstouni.) (Zákon č. 89/2012 Sb.)

- Přechodná pěstounská péče

Jedná se o krátkodobou péči, kdy rodič ze závažných důvodů nemůže o dítě pečovat osobně. Rodič má vůči dítěti zachovánu rodičovskou odpovědnost, a tedy i vyživovací povinnost.

Dítě je svěřováno soudem pověřeným osobám, které jsou tzv. osobami v evidenci. Přechodní pěstouni absolvují přípravu a psychologické posouzení a mají povinnost uzavřít dohodu o výkonu pěstounské péče s organizací pověřenou k výkonu SPOD.

Délka péče nesmí přesáhnout 1 rok (tato zásada může být za určitých podmínek prolomena). Přechodným pěstounům i svěřenému dítěti náleží dávky pěstounské péče. (zákon č. 359/1999 Sb. § 27)

Do náhradní péče patří i péče mimo rodinu v institucích-tzv. ústavní péče. Krátce zmíním i tuto oblast.

1.2.2 Ústavní péče

Do institutu ústavní péče patří dětská centra (DC) - obdoba bývalých kojeneckých ústavů od 0 do 3 let věku. Ta jsou zřizována Ministerstvem zdravotnictví.

Dětské domovy (DD)- pečují o děti od 3 do 18 let věku, v případě studia až do věku 26 let a poskytují ústavní péči formou rodinných skupin. Další formou jsou dětské domovy se školou – pro děti v období povinné školní docházky se závažnými poruchami chování.

Výchovné ústavy (VÚ) fungují pro děti a mládež s poruchami chování po ukončení povinné školní docházky, u kterých je nařízena ústavní výchova. Střediska výchovné péče (SVP)-poskytují preventivně-výchovnou péči pro děti a mladistvé s rizikem či projevy poruch chování, u kterých ještě nebyla nařízena ústavní výchova. Diagnostické ústavy (DÚ)- jedná se o pobytové zařízení na cca 8 týdnů, kde byla obvykle nařízena ústavní nebo ochranná výchova. Zařízení pro děti cizince (ZDC) – skládá se z DÚ, SVP a ZŠ. Integruje nezletilé děti bez blízkých osob. Výše uvedené ústavy jsou pod gescí Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. (MŠMT, 2015)

Zvláštní místo v systému náhradní péče mají tzv. zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (ZDVOP). ZDVOP je určeno pro dítě či děti (sourozence) ohrožené na životě, nebo v situaci, kdy je v ohrožení jeho vývoj, dítě se ocitne bez přiměřené péče, nebo se jedná o dítě týrané či zneužívané. Dítěti je poskytnuto zázemí i odborná pomoc po dobu 3-6 měsíců (za určitých podmínek lze prodloužit až na 1 rok). (§ 42 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí)

Ve všech uvedených typech náhradní výchovy, ale především v institucionální péči, kde pečují o velmi malé děti (dětská centra, dětské domovy) se setkáváme s dětmi, které si v ranném dětství prošly raným traumatem, ztrátou vztahové osoby či psychickým a citovým strádáním (tzv. deprivací). Poslednímu jmenovanému specifiku-deprivaci se daří velmi dobře předcházet i díky zavedení institutu přechodné pěstounské péči (novela z roku 2013), která má přednost před péčí ústavní.

1.3 Specifika NRP

Dítě přicházející do některého z typů náhradní rodinné péče má za sebou různě dlouhou osobní historii, během níž prožilo jednu z výše uvedených traumatických událostí nebo

dokonce jejich kombinaci. Kromě tohoto jsou dalšími zátěžovými momenty období adaptace dítěte v novém výchovném prostředí, nástup do školy, později období dospívání a s tím související krize identity a v neposlední řadě problematika náhradní rodiny a rodiny biologické, do které spadají kontakty dítěte s biologickou rodinou. Nejzásadnějším bodům uvedeného výčtu náročných a zátěžových oblastí se více pověnuji v následujících podkapitolách. Nejdříve podrobněji k tématu psychické deprivace, raného traumatu a ztrátě vztahové osoby.

1.3.1 Problematika psychické deprivace, poruchy vztahové vazby a raného traumatu

V úvodu kapitoly nejdříve zmíním historické hledisko, definuji pojem psychické deprivace, pojmenuji základní psychické potřeby, uvedu nejčastější příčiny a projevy psychické deprivace.

Odborníci prováděli v této problematice nejrůznější studie a pozorování, např. v době druhé světové války newyorským psychologem W. Goldfarbem. Následky péče mimo rodinu popisuje tento autor jako neblahé po intelektový i charakterový vývoj. Strádáním dětí opuštěných, evakuovaných bez rodičů, v koncentračních táborech se zabývali mj. Burt, Wolfová a další). Po válce byl zaznamenán velký nárůst delikventní mládeže a zároveň psychických poruch u dětí, jejichž příčinu shledávali odborníci právě v psychickém strádání dětí za války.

Mezníkem ve studiu psychické deprivace je rok 1951, kdy byla vydána publikace Johna Bowlbyho, kde autor shrnuje vlastní poznatky a poznatky jiných autorů:

(Langmeier a Matějček, 1963)

Dítě v útlém věku má být vychovááno v ovzduší citové vřelosti a má být připoutáno k matce (nebo k náhradní mateřské osobě) intimním a trvalým afektivním svazkem, který je pro oba zdrojem uspokojení a radosti. Situace, v níž dítě strádá nedostatkem takového afektivního pouta, vede k řadě poruch duševního zdraví, které podle stupně a trvalosti takové deprivace jsou různě těžké a popřípadě nenapravitelné. (s. 11)

V České republice se intenzivněji a systematicky začala zabývat psychickou deprivací dvojice Matějček a Langmeier. Ti definovali psychickou deprivaci obecněji jako stav vzniklý v důsledku životních událostí, kdy dítě nemá příležitost k uspokojení některé ze základních

psychických potřeb v dostatečném množství a po dostatečně dlouhou dobu. (Langmeier a Matějček, 1963)

Odborníci hovoří o psychické podvýživě, v jejímž důsledku se vyvine pocit prázdnoty, neuspokojení a nedostatku. Ve své publikaci (Psychická deprivace v dětství) popisují nejzásadnější zdroje deprivace u dětí. Jsou jimi extrémní sociální izolace, ústavní výchova, separační prožitky v dětství, psychické strádání v rodině a v neposlední řadě bývá příčinou deprivace u dětí válka. Důležitým faktorem je také míra vnímavosti konkrétního dítěte k deprivacím vlivům. (Langmeier a Matějček, 1963).

Zajímavé je i historické hledisko vlivu ústavní péče. Jestliže v době vzniku nalezinců (u nás v 18. stol.) bylo dítě „zachraňováno „před ústavem pro ohrožení fyzické a smrt, dnes je zachraňováno před ústavem především pro ohrožení psychické. (Matějček a kol,1999)

Abychom pochopili pojem psych. strádání je dobré si uvědomit, které zmíněné potřeby dítěte jsou pro jeho psychický vývoj nezbytné. Kromě uspokojování fyziologických potřeb- jídla, spánku a tepla Matějček definuje základní psychické potřeby dítěte do pěti oblastí- potřeb:

- Potřeba stimulace, kdy dítě potřebuje být aktivizováno dostatečným množstvím podnětů.
- Potřeba smysluplného světa, kdy podněty a události v životě dítěte potřebují mít smysluplný rámec a řád, na základě čehož se dítě učí osvojovat nové.
- Potřeba životní jistoty, tedy potřeba blízkého citového pouta, skrze nějž dítě nabývá bezpečí a jistoty v okolní svět.
- Potřeba pozitivní identity, potřeba pozitivního sebeobrazu – jedinec s přiměřenou sebeúctou a sebevědomím se dobře začleňuje do společnosti.
- Potřeba otevřené budoucnosti, potřeba životní perspektivy vede k zdravému prožívání vlastního života.

(Matějček,1999)

Pokud tedy některá z potřeb není u dítěte dlouhodobě naplněna, je dítě ohroženo deprivací nebo subdeprivací (tzn. deprivace částečná, jen v některé oblasti). Ta se u každého jedince projevuje různě, uvedu nejčastější projevy citového a psychického strádání dle Matějčka a Langmeiera.

Pokud dítě nemá dostatek patřičných podnětů bývá často opožděné v mentální oblasti, které se projeví mj. opožděným intelektovým vývojem, poruchami řeči, atd. Jako nejtěžší deprivacní okolnost uvádějí autoři sociální izolaci dítěte v raném dětství, která vede nejen

k mentálnímu opoždění, ale i k citovému oploštění, kdy emoční projevy u takového dítěte jsou chudé, naopak se zvyšuje sklon k prudkým afektivním reakcím. Také chybí sociální návyky, typická je u dětí s deprivací i velmi nízká frustrační tolerance. (Langmeier a Matějček, 1963).

Stupeň či forma deprivace bývá různá. Jedním z faktorů je schopnost dítěte se přizpůsobit, ta je u různých dětí různá. (Langmeier a Matějček, 1963).

K podobným závěrům došli i další odborníci.

Například newyorský psycholog William Goldfarb ve svých studiích v letech 1943-49 sledoval děti v ústavním zařízení v raném dětství a popsal u nich také těžkou psychickou deprivací. Ta se projevovala dle Goldfarba:

- Obtížemi v abstraktním pojmovém myšlení (tzn. problémy s početními pojmy, špatnou orientací v čase i místě, ulpívavým myšlením, s neschopností určit priority, plánovat, předvídat).
- Těkavostí a hyperaktivitou, afekty (dítě neumí včas přejít do útlumu).
- Přehnanou náchylností k druhým lidem, vynucováním pozornosti.
- Agresivními projevy a chladností (dítě nemá po nezdaru pocit viny).
- Citovou nezralostí a plochostí (ve vztazích jsou děti apatické, city jsou mělké, povrchní).
- Opožděním v sociální oblasti (děti se těžko začleňují do běžného života mimo ústav)

(Langmeier a Matějček, 1963).

Citové strádání se tedy projevuje nejrůznějšími poruchami v prožívání i chování, které mohou přetrvávat do dospělosti (poruchy učení a chování, delikvence, podvody, krádeže, útěky a záškoláctví, drogové i jiné závislosti, povrchní vztahy, emoční oploštělost). U dítěte se mohou projevit také nejrůznější neurotické potíže. (Zdeněk Matějček, 1999).

Schopnost zotavit se je různá dle délky a stupně deprivace, k čemuž přistupují další faktory – např. povaha dítěte, ve kterém období života dítěte ke strádání došlo, vliv výživy apod. Čím ranější a delší období psychického strádání, tím těžší následky deprivace. K nápravě deprivace přispívá včasné umístění dítěte mimo ústav do náhradní rodiny, kde podnětné láskyplné prostředí má pozitivní vliv na jeho další vývoj. Nicméně některé závažné poruchy v raném vývoji přetrvávají i přes pěstounskou péči do dospělosti (Langmeier a Matějček, 1963)

Je zřejmé, že odborné studie dokazují, že dítě trpící deprivací bývá poškozeno více nebo méně po všech stránkách, tedy v oblasti mentální, tělesné (ve smyslu opoždění ve vývoji), sociální, i emocionální.

S výše uvedenými poznatky souvisí i výzkumy psychiatra Johna Bowlbyho.

Ten se zabýval ztrátou blízké osoby a následnou poruchou vztahové vazby. Zmíněný autor označil vztah k primární osobě jako vztah primární vazby. Tato vazba se vytváří dle Bowlbyho kolem 7. měsíce života dítěte. Dítě si vytváří díky blízkému vztahu k jedné stálé osobě bezpečnou základnu, kdy je schopno si hrát, objevovat okolí. Pokud tato osoba zmizí z jeho blízkosti, dítě prožívá tzv. separační úzkost, která v případě, že se jedná o dlouhodobé odloučení od matky, přeroste v separační protest. Ten se vyznačuje velkou snahou dítěte o obnovení vazby všemi cestami. Častým projevem je pláč, vztek, agrese. Dítě má narušený pocit bezpečí, prožívá ztrátu jistot, ztrácí důvěru v lidi, svět se pro něj stává nebezpečným, nepřátelským místem. Tuto okolnost nazývá autor a další odborníci nejistou vazbou. Na základě rané zkušenosti dítěte ke vztahové osobě rozlišujeme tzv. jistou a nejistou vztahovou vazbu. (Bowlby 2010) a (Koukolík a Drtilová, 2006)

Mary Ainsworthová prováděla test k ověření vazby pomocí separace dítěte od matky na krátkou dobu. Dle reakcí dětí následně popsala čtyři typy chování-vazby, které pro úplnost uvádím níže:

- Bezpečná (jistá) vazba, kdy dítě na odchod matky reaguje nespokojeností, pláčem a po jejím příchodu se velmi rychle utiší a vrací se k započaté hře.

Následují nejisté typy vazby:

- Ambivalentní vazba, kdy dítě na odchod matky reaguje také nespokojeností, ale po jejím návratu se přilepí k matce a nedaří se jej zklidnit, odmítá hračky.
- Vyhubavá vazba, kdy dítě na separaci nereaguje a po návratu matky si nedokáže pohrát a pohybuje se okolo matky.
- Dezorganizovaná vazba, kdy děti po odchodu matky ztuhnou a po návratu nejsou schopné se organizovaně chovat.

(Koukolík a Drtilová, 2006)

Shrnuji, že nejisté druhy vazby jsou pro vývoj dítěte rizikové, zvyšuje se pravděpodobnost psychopatologických změn. Naopak jistá vazba je faktorem přispívajícím k normálnímu psychosociálnímu vývoji jedince. U takového dítěte je předpoklad dobrých vztahů s rodiči, dalšími autoritami a vrstevníky, dítě disponuje dostatečnou mírou sebeúcty a psychické odolnosti. Odborníci uvádí, že vazebné chování se netýká jen dětského věku, ale vyvíjí se po celý život a ideálně směřuje ke zralé citové vazbě, k tzv. emoční autonomii. (Koukolík a Drtilová, 2006)

Z výše uvedeného vyplývá, že děti v ústavní péči v raném věku často prošly raným traumatem ze ztráty vztahové osoby, mají nejistý typ vazby a k tomu trpí psychickou deprivací.

Jak jsem již zmínila, následky deprivace, nejistá vazba a rané trauma lze s úspěchem velmi dobře mírnit v podnětném prostředí rodiny či náhradní rodiny. Zatímco studie odborníků ve 40. letech 20. století hovoří o trvalém poškození dětí deprivací a o mizivé možnosti nápravy, studie pozdější ukazují opak. Např. dle Bowlbyho je náprava u dítěte možná, pokud deprivace trvala do 6., maximálně do 12. měsíce věku, ale zároveň uvádí, že je neúčinná po 2,5 roce věku dítěte. Také uvádí, že opakovaná krátké odloučení, traumatizují dítě obdobně jako raná deprivace. Další odborníci jsou ještě optimističtější – postupně se ukazuje, že náprava následků deprivace je možná i v době adolescence a časně dospělosti. (Langmeier a Matějček, 1963)

1.3.2 Adaptace přijatého dítěte a další specifika náhradní rodiny

Bezprostředně po přijetí, ale už i během předávacího procesu dítěte z původního výchovného prostředí do náhradní rodiny, nastává období adaptace, neboli „zvykání si“ na nové prostředí.

Chtěla bych upozornit, že adaptace se netýká pouze přijímaného dítěte, ale celé rodiny, neboť pro každého z nich je to situace nová a zásadní. Přijaté dítě se postupně seznamuje s rodinou a jejími zvyklostmi, s případnými sourozenci, kteří v rodině jsou, buduje se vazba na nové pečovatele a děti v pěstounské rodině. Z původního prostředí si dítě nese návyky, ale i zlovyky, přináší do rodiny svou povahu, temperament, svá nadání, ale také svá traumata a negativní zkušenosti.

Náhradní rodiče zase do vztahu vnáší svá nastavení, svá očekávání, své obavy, stejně tak i stávající děti v rodině. Těm se navíc změní jejich místo mezi sourozenci, také se musí obvykle rozdělit o svůj prostor, ale i pozornost a péči rodičů-pěstounů.

Z výše řečeného je zřejmé, že pěstounská rodina potřebuje v tomto období intenzivnější péči a podporu ze strany doprovázející organizace. Na to samozřejmě pamatují metodiky jednotlivých doprovázejících organizací, z níž vybírám některé klíčové momenty.

Největší podporu potřebuje rodina obvykle při samotném přebírání dítěte a v období po přijetí. Velmi záleží na věku dítěte. Kojenec a batole přenesou vazbu na nové pečovatele rychleji než např. předškolák. (Matějček a kol., 2002) a (MPSV, 2013)

Po příchodu dítěte do rodiny pomáhá klíčový pracovník s adaptací dítěte, navštěvuje dle potřeby rodinu, nejméně však 1x 2 měsíce, v období adaptace častěji. Mezi osobními návštěvami je v kontaktu s pěstouny prostřednictvím telefonátů či emailů. Průběžně také

pěstouni i jejich doprovázející (klíčová) pracovnice spolupracují s Odborem sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) dítěte i pěstounů. Doprovázející pracovník zjišťuje reakce dětí v rodině i samotných pěstounů na příchod dítěte, podporuje proces začleňování dítěte, přispívá k reflexi emocí a myšlenek a k rozměňování obav a náročných témat. Také vede pěstouny, aby si v této náročné fázi všímali chování a prožívání přijatého dítěte a nezapomínali na biologické děti či předešlé pěstounské děti. (MPSV, 2013)

V průběhu adaptace či později se může objevit u přijatého dítěte problémové chování, pak je klíčový pracovník připraven nabídnout pomoc a podporu dle typu potíží. (Sem patří nejrůznější emoční a psychické stavy, poruchy chování a prožívání, hyperaktivita, separační úzkost, nechutenství, přejídání...atd.) Toto chování může být reakcí na změnu a obvykle postupně vymizí nebo se zmírní. Také může souviset s minulostí dítěte, s raným traumatem či deprivací, a zde náprava trvá déle a problémové projevy mohou přetrvávat. Klíčový pracovník věnuje náhradní rodině zvýšenou péči a ev. nabídne odbornou pomoc. (MPSV, 2013)

Další specifika náhradní péče

Kromě adaptačního období bývá dalším zátěžovým momentem v životě přijatého dítěte i celé náhradní rodiny zahájení školní docházky, období puberty a dospívání a s tím související krize identity. V období dospívání se mohou problémy v chování dítěte prohlubovat, klíčový pracovník ve spolupráci s příslušným OSPOD situaci mapuje a hledá nejlepší řešení.

Jak je zřejmé, některé potíže přijatého dítěte mohou mít příčinu v psychickém strádání v raném dětství. Deprivace, jak víme z předešlých kapitol má mnoho podob a zasahuje některou složku nebo dokonce všechny složky osobnosti. Rozlišujeme např. deprivaci psychickou, citovou, fyzickou, ale i deprivaci identity.

S tou poslední jmenovanou souvisí specifické potíže, které se obvykle projeví až s nástupem puberty. Identita je pro dítě klíčová, vždyť potřeba pozitivní identity patří mezi pěti základních psychických potřeb (viz. kapitola 1.3.1, s.18) a její podpora je součástí sociální práce (viz. kapitola 2.3.2 Kniha života).

1.3.3 Problematika identity přijatého dítěte

Identitou rozumíme prožívání toho, kým jsem jako individualita, ale i jako člen společnosti. Týká se tedy každého člověka. Identita je proces vytvářející se během vývoje v dětství a dospívání. V období dospívání často dochází ke krizi identity, kdy jedinec aktivně hledá sám sebe a svou minulost. V průběhu života vzniká postupně identita tělesná, psychologická, sociální a kulturní. (Klimeš, 2008)

(Klimeš, 2008)

„Adolescence klade před mladého člověka těžký úkol: najít a vybudovat si vlastní identitu. Tento úkol mají děti v NRP o řád těžší, protože část jejich identity je odlišná od identity náhradních rodičů“ (s.21).

Děti žijících v náhradní rodině není ve společnosti mnoho, jejich postavení je nejasné, často mají pochybnosti o vlastní identitě, neznají svou minulost. Může u nich docházet k oslabení – poruchám identity. Takový jedinec se cítí ztracený, bezcenný, zažívá pocity prázdnoty, nebo úzkosti, ale i lhostejnosti vůči druhým. Jako kompenzace bývá obranná reakce v podobě nejrůznější sebedestruktivních tendencí (např. závislostní chování, workoholismus, extrémismus, sexuální závislosti, egocentrismus, sebenenávist atd.).

(Klimeš, 2008)

Odborníci na náhradní rodinnou péči uvádí nutnost budování pozitivní identity, která vzniká pozitivní představou o sobě, o svém původu, o biologických rodičích, o vlastní minulosti. Ideálním stavem je tzv. dosažená identita, tj. stav, kdy minulost, přítomnost a budoucnost vytváří smysluplný celek, jedinec zažívá pocit jedinečnosti, osobní integrity, kontinuity, sebezpřijetí, sounáležitosti s lidmi, s hodnotami a ideály. (Klimeš, 2008).

1.3.4 Náhradní a biologická rodina dítěte

Krátce k problematice biologické rodiny dítěte. Tato kapitola rozvíjí problematiku identity přijatého dítěte (viz. předešlá kapitola 1.3.3)

Dítě v pěstounské péči často přichází do kontaktu se svými biologickými rodiči, ať už přímo (probíhají osobní setkání) nebo nepřímo, dítě mluví o minulosti, o biologických rodičích, probíhá mezi nimi písemná komunikace apod.

Mezi základní předpoklady komunikace o minulosti dítěte patří:

- otevřená atmosféra, kdy se dítě může dotazovat pěstounů na svou minulost
- schopnost pěstounů hovořit o původní rodině dítěte
- aktivní pomoc s vyhledáváním informací o původní rodině
- podpora bezpečných kontaktů s původní rodinou

Pro dítě a jeho zpracování minulosti je nutné, aby kromě dobrého sebeobrazu mělo i dobrý, resp. pravdivý obraz o svých biologických rodičích. A obráceně: pokud bude mít dítě pravdivý a zároveň dost dobrý obraz o původní rodině, bude mít i dost dobrý obraz samo o sobě.

Podstatné k této problematice shrnuje následující desatero:

- O biologických rodičích dítěte mluvíme pravdu
- Negativní konotace o rodičích přerámujeme do neutrální řeči

- Označujeme činy rodiče ne rodiče samotného
- Je dobré se dítěte ptát na vzpomínky, jeho pocity – vycházíme z toho, co dítě ví
- Informace o původní rodině dávkuje dle věku a schopností dítěte
- Držíme se pravidla, že dítě by mělo vědět více, než jeho okolí
- Rodiče dítěte nehodnotíme, nekritizujeme, neočerňujeme
- Může se stát, že dítě nemá žádné informace o rodině, pak je možné mít o rodičích fantazie, dítě si může rodiče např. namalovat, pokud nemá fotografii apod.
- Dítěti rozhodně neslibujeme, že se rodič určitě ozve apod.
- S dítětem je dobré sdílet i své vlastní pocity, být opravdoví
(Uhlířová, 2014)

Často bývá náročné problematiku komunikace o biologické rodině otevírat v pěstounské péči probuzenecké. Jedná se o prarodiče nebo sourozence, kteří mají osobní negativní zkušenost s rodičem dítěte a toto téma bývá v rodině tabuizováno. Zde je nezastupitelná role doprovázejícího pracovníka, který pěstouny vhodně edukuje a přináší do jejich postojů nový vhled. (Uhlířová, 2014)

2 Doprovázení náhradních rodin

2.1 Systém doprovázení náhradních rodin (NR)

Práva a povinnosti pěstounů jsou dle zákona upraveny v tzv. Dohodě o výkonu pěstounské péče, kterou má pěstounská rodina povinnost uzavřít do 30 dnů od přijetí dítěte některým z pověřených doprovázejících subjektů v neziskové sféře nebo přímo s doprovázející organizací pod Odborem sociálně-právní ochrany dětí při obecním úřadě obce s rozšířenou působností.

Doprovázející organizace, které mají pověření k výkonu sociálně právní ochrany dětí, doprovázejí pěstounské rodiny a pomáhají naplňovat práva a povinnosti pěstounů, ke kterým patří:

- Právo na zajištění krátkodobé péče o dítě (např. po dobu pracovní neschopnosti, při narození dítěte, při úmrtí blízké osoby, při vyřizování úředních záležitostí)
- Nárok na zajištění celodenní péče o svěřené děti od 2 let věku v délce 14 dní za rok.
- Právo na zajištění psychologické, psychoterapeutické, právní pomoci aj. (min. 1x půl roku)
- Právo i povinnost na bezplatné vzdělávání v oblasti NRP a to ve výši 24 h. za rok.
- Právo na pomoc při plnění povinností vyplývajících z tzv. Individuálního plánu ochrany dítěte (IPOD) - např. zprostředkování a koordinace kontaktů dítěte s biologickou rodinou a asistence při nich.

- Povinnost umožnit naplňování dohody mj. skrze osobní kontakt pěstounů a svěřených dětí s doprovázející organizací min. 1x2 měsíce a 1x 6 měsíců umožnit návštěvu pracovníci obecního úřadu vykonávající dohled nad plněním dohody o výkonu PP. (MPSV, 2013)

2.2 Role doprovázejícího pracovníka v NR

Doprovázení náhradních rodin, jak je uvedeno v předchozí kapitole (kapitola 2.1), v České republice běží od roku 2013.

Pojem a definice doprovázení nicméně není legislativně upraveno, existují tedy různé metodiky, různých organizací, které nahlíží na doprovázení různě.

Doprovázení je služba, která je poskytována pěstounské rodině, a kterou tvoří soubor dílčích služeb definovaných zákonem o sociálně-právní ochraně dětí.

Cílem doprovázení je vytvoření bezpečného a stabilního prostředí pro dítě a rovněž pomoc a podpora pěstounské rodině toto přijatému dítěti zabezpečit. Základem doprovázení je snaha naplňovat nejlepší zájem dítěte. Mj. je třeba zohlednit názor dítěte (dle jeho věku a schopností) při mapování, vytváření a vyhodnocování jeho přání a potřeb během života v náhradní rodině (tzv. Plán pobytu dítěte v pěstounské péči a Individuální plán ochrany dítěte-zkratka IPOD). (MPSV,2013)

Doprovázející pracovník (jinak též tzv. "klíčový pracovník") má na starost cca 20-25 rodin, pravidelně a kontinuálně se o svěřené rodiny stará, zná specifika daných rodin, průběžně sleduje naplňování dohody o výkonu pěstounské péče ze strany pěstounů, mapuje a vyhodnocuje potřeby pěstounů a jejich svěřených dětí, poskytuje či zprostředkovává v případě potřeby odbornou pomoc a služby (právní, psychologickou pomoc, odlehčovací služby, zajišťuje či zprostředkovává vzdělávání), pořádá nebo se účastní případových konferencí, zprostředkovává a pomáhá nastavit seznamovací a předávací proces v případě přechodu dítěte z přechodné péče do péče následných pečovatelů. (Také se sám průběžně vzdělává). O průběhu doprovázení vypracovává o každé rodině pravidelně zprávu a předává příslušnému sociálnímu odboru, spolupracuje s dalšími subjekty, jako jsou krajské úřady, soudy, městské úřady, školy a další odborníci. Stejně tak v případě kontaktu biologické rodiny s dítětem zprostředkovává a podporuje (stejně jako samotní pěstouni) tyto kontakty a zajišťuje, aby probíhaly v nejlepším zájmu dítěte. (MPSV,2013)

2.3 Metody a nástroje v práci doprovázejícího pracovníka

Sociální pracovník-tedy klíčový nebo doprovázející pracovník pro náhradní rodiny, používá ke své práci s klientem jako hlavní metodu rozhovor a pozorování, zároveň též zúčastněné

naslouchání. Umí facilitovat běžnou komunikaci, ale je vyškolen i v poskytování krizové intervence v rodině.

2.3.1 Individuální plán a plán pobytu dítěte v pěstounské péči

Stěžejním nástrojem-dokumentem práce s náhradní rodinou je Individuální plán ochrany dítěte (IPOD). Na jeho vzniku se podílí pěstouni, dítě, biologický rodič či další osoby (mj. se může podílet i klíčový pracovník rodiny) a je sestavován OSPOD dítěte. Jsou zde stanoveny cíle podpory dítěte a rodiny, kroky k jejich plnění, a osoby pověřené naplňováním cíle. Plán je vyhodnocován a aktualizován min. 1x půl roku. Z IPOD se odvíjí tzv. Plán průběhu pobytu dítěte v pěstounské péči, který vytváří a pravidelně každý rok aktualizuje klíčový pracovník společně s pěstouny a dítětem. Plán pobytu složí k podrobnějšímu zmapování potřeb (cílů) rodiny a dítěte, cíle musí být konkrétní a dosažitelné. Z cílů vyplývají kroky, které opět pověřené osoby do domluvené doby plní. Do vytváření plánu pobytu se zapojuje dle věku a možností i dítě. (MPSV, 2013)

Kreativnější možností vytváření pravidelného plánu s dítětem je jeho výtvarné zpracování.

2.3.2 Kniha života

Dalším nástrojem při práci s náhradní rodinou je tzv. Kniha života (KŽ). Ta slouží k budování pozitivní identity přijatého dítěte. Tento nástroj přiblížím podrobněji, vzhledem k tomu, že je i předmětem této práce.

Význam KŽ vystihuje motto v Manuálu ke Knize života (Bee a Pagee, 2018):

„Kdo chce vědět, kým je, musí vědět, odkud pochází“. (s.3)

Obvykle se jedná se o speciální knihu většího formátu nebo soubor pracovních listů určených k shromažďování, mapování informací, fotografií, vzpomínek dítěte.

Zjednodušeně řečeno je Kniha života jakýsi deník, kronika a fotoalbum zároveň, zaznamenává život dítěte, jeho minulost, přítomnost i jeho vize do budoucna. Je vhodná především pro děti, které nemají zachovány kontinuitu života-např. měnilo se jim výchovné prostředí či vztahové osoby, prošli či procházejí ústavní či jinou náhradní výchovou, ztratili rodiče apod. Kniha buď „pouze“ zaznamenává významné okamžiky života dítěte (faktografie) nebo může sloužit i jako proces, ve kterém dítě informace a prožitky reflektuje, vědomě vyhodnocuje a integruje. (Kudlvasrová a Žáčková, 2018)

Definice KŽ dle Manuálu ke Knize života (Kudlvasrová a Žáčková, 2018):

„...je zaměřena nejen na zachycení významných okamžiků a lidí dítěte z hlediska času, ale především pro nalezení osobních zdrojů (vlastností, zkušeností, ponaučení, chování, citění) samotného dítěte svůj život zvládat, nalézt záchytné a růstové body.“ (s. 2)

Hlavním cílem metody je:

- Přesvědčit dítě o důležitosti vytvoření Knihy života a následně aktivně zapojit dítě do procesu mapování své minulosti i přítomnosti.
- Zachovat vzpomínky, události v životě dítěte pro budoucnost.
- Hledat a nalézat informace z minulosti, které chybí.
- Pochopit situaci dítěte, jeho prožívání a jeho minulost (z pohledu jeho pečovatелů).

(Bee a Pagee, 2018)

Poslední bod může být pro některé pěstouny těžké otevírat, zvláště pro ty, kteří sami nemají vyřešené rodinné vztahy, svou minulost (např. příbuzenští pěstouni). Práci na KŽ tedy předchází příprava a motivace celé náhradní rodiny.

Knihy života je určena dětem od 0-18 let (tam, kde se zapojují do tvorby pěstouni), samy ji děti mohou vytvářet cca od 6 let a ideálně do věku 12 let-14 let. Knihu může vyplňovat jen dítě, nicméně mnohem větší přínos pro samotný proces tvorby KŽ, ale především pro dítě samotné je provázení tímto procesem druhou osobou. KŽ má pak nejen popisný a tvořivý potenciál, ale též terapeutický, neboť dítě může-je vybízeno odpovídat na otázky, zamýšlet se nad vážnými i traumatickými zkušenostmi z minulosti, podívat se na ně v bezpečném kontextu. Vzpomínky pak tímto reflektováním přestávají být traumatické, stejně jako emoce, které tuto vzpomínku provázejí jsou uvědomované a tedy i „odžité“. To vše napomáhá budování pozitivní identity a k odhalování a „gumování“ „černých děr“ v životě dítěte. (Kudlvasrová a Žáčková, 2018)

Před samotnou prací na KŽ tedy musí doprovázející zmapovat, zda je rodinná situace vhodná a připravená pro pravidelnou práci a otvírání zásadních témat života dítěte. Stejně tak zjišťuje, zda je připraveno dítě. Doprovázející pracovník je připraven dítěti a pečovateli zodpovědět všechny dotazy a seznámit rodinu s přínosem KŽ. I doprovázející pracovník reflektuje svou situaci v rodině, zda je navázaná základní důvěra, jak je schopen řešit ev. emočně zátěžové situace během tvorby KŽ, jakou má podporu, zároveň zjišťuje svou motivaci k práci na KŽ s konkrétním dítětem a také jaké má očekávání. (Kudlvasrová a Žáčková, 2018)

Knihy života, jak jsem výše uvedla, může mít různé podoby – od speciální knihy či speciálních pracovních listů, které dítě vyplňuje, až po vlastnoručně vyrobenou knihu. Dá se říci, že náplní práce klíčového pracovníka, jak rozvedu blíže v následující kapitole, je pravidelná soustavná práce na skutečné, ale především na pomyslné Knize života-tj. rozhovory o zásadních tématech rodiny a dítěte.

V okamžiku, kdy všichni zainteresovaní s prací na KŽ souhlasí, jsou nastavena pravidla provázení, může započít samotná práce na KŽ. K tvorbě a dítěti přistupujeme individuálně, vytváříme atmosféru bezpečí. Vyberáme témata a jejich pořadí, domlouváme frekvenci a délku samotného sezení. Pokud se objeví emočně náročné téma, můžeme dle potřeby práci na KŽ přerušit a ošetřit aktuální emoci. Někdy je vhodné zpracovat náročné téma v rámci psychoterapie.

Pokud chceme být v práci na KŽ úspěšní – měli bychom dodržet důležité principy:

- respekt k dítěti a jeho postojům, názorům,
- zúčastněné naslouchání
- přehlednost a poctivost (férovost)
- dítě a jeho pečovatele bereme jako sobě rovné
- etické zacházení se zjištěnými informacemi o rodině
- KŽ provázející osoba považuje za smysluplný nástroj

(Kudlvasrová a Žáčková, 2018)

Sama bych zdůraznila potřebu navázání vzájemné důvěry, bezpečného prostředí a přijímající atmosféry. Z toho plyne i potřeba nastavit s dítětem, co provázející osoba bude sdělovat dále náhradním rodičům a co nikoliv, také kdo do KŽ bude moci nahlížet, kdo naopak ne. apod. Také je dobré domluvit s rodinou a s dítětem pravidelný čas, který by chtěli KŽ věnovat (např. se může jednat o část pravidelné schůzky soc. pracovníka v náhradní rodině). Zkušenosti z praxe také říkají, že je dobré tvořit společně s originálem i kopii. To se týče především fotodokumentace, kdy dítě má např. jednu, dvě fotografie z dětství a v případě ztráty či zničení knihy jsou tyto doklady minulosti ztracené navždy. Některé knihy života jsou členěné na části dle toho, kdo nebo jak staré dítě s knihou pracuje. Např. KŽ obsahuje část, která je určena k vyplnění biologickými rodiči, pěstouny či vychovateli, jiná je zase určena jen pro dítě, nebo je část knihy určená pro dítě vyrůstající v ústavní péči či pro dítě starší.

Tématům v knize se nemusíme věnovat chronologicky, často je dobré začít od nejméně náročného, od současného života a postupně přejít k minulosti. KŽ je proces, který není nikdy u konce, někdy je třeba práci na čas přerušit (např. rodina řeší závažné téma, dítě je vzhledem k náročnosti otevřeného tématu v terapii apod.). Pokud tušíme, které téma či období bude pro dítě náročné, můžeme nejdříve volit témata „lehčí“ týkající se např. současnosti dítěte. Do knihy se dají přidávat stránky s vlastními tématy ev. zopakovat stávající témata v různých věkových obdobích. (Kudlvasrová a Žáčková, 2018)

V návaznosti na pojednání o Knize života, jako tvořivém prvku sociální práce, pojednává následující kapitola o tvořivém potenciálu expresivních metod, kam patří i arteterapie.

3 Arteterapie v náhradní rodině

3.1 Arteterapie – definice, vznik, průkopníci – s ohledem na tematiku dětí s deprivací či raným traumatem

Arteterapie neboli terapie uměním, je tvořivý proces, kdy nevědomé obsahy, myšlenky a pocity jedince se nejlépe projeví v obrazech. Důraz je kladen na proces, nikoli na výsledek. Jako první pojem Art therapy užila ve svých pracích psychoanalyticky zaměřená terapeutka Margaret Naumburgová, (30.léta 20. století). Další průkopnicí arteterapie byla Edith Kramerová, která vystudovala výtvarnou výchovu pedagogického směru a po emigraci do USA pracovala jako arteterapeut na dětské psychiatrii v New Yorku. Od počátku této disciplíny tedy už můžeme sledovat různá východiska arteterapie – arteterapie jako psychologická a psychoterapeutická disciplína, ale též arteterapie vycházející z pedagogiky. U nás je představitelem arteterapie pedagogického směru Jan Slavík – ten užil pojem artefiletika-výchova prostřednictvím umění. (Šicková-Fabrici, 2016)

Definice dle prof. Jaroslavy Šickové-Fabrici (2016):

„Arteterapie představuje soubor uměleckých technik a postupů, které mají kromě jiného za cíl změnit sebehodnocení člověka, zvýšit jeho sebevědomí, integrovat jeho osobnost a přinést mu pocit smysluplného naplnění života“ (s.61)

Vrátím se ještě k Edith Kramerové. Z pohledu dětí s deprivací a traumatem a jejich výtvarným projevem je pro mě zajímavé zjištění, že prvotní setkání s uměním jako terapií získala Kramerová studiem u malířky Friedl Dicker-Brandeisové, československé občanky, malířky a pedagožky, která se věnovala dětem odloučeným násilně od rodin a deportovaným do Terezína během 2. světové války. Brandeisová byla též odsunuta do Terezína, kde s vězněnými dětmi tajně výtvarničila. Z 660 dětí jich nepřežilo válku 550, sama Brandeisová zemřela v koncentračním táboře Auschwitz-Birkenau. (Šicková-Fabrici, 2016) Tyto kresby se zachovaly a jsou k vidění v Židovském muzeu v Praze.

Zde více než kdy jindy můžeme bez nadsázky říci, že umění zachraňuje životy, neboť díky imaginaci odpoutá autora i pozorovatele díla z reality bolesti, utrpení, odloučení a smrti do bezpečného místa, do naděje a krásy. Děti skrze tvorbu poznávaly s a učily se chápat své emoce a také jim tvořivá činnost pomáhala překlenout bezútěšnou situaci a odloučení od rodičů a domova.

Podobně inspirovaná svou učitelkou Kramerová vedla v USA lekce malování pro děti utečenců z Německa za 2. sv. války. Tyto děti také prošly traumatem vykořenění, trpěly

ztrátou identity a nejrůznějšími psychickými potížemi. Kramerová zjistila, že reflexe výtvarné tvorby, a hlavně práce s hlínou pomáhá dětem vyrovnat se s traumatem, se strachem a nalézt svou identitu. I později se věnovala dětem s narušenou psychikou, neurózami a poruchami osobnosti, stala se profesorkou arteterapie v New Yorku a vydala první učebnici arteterapie. (Šicková-Fabrici, 2016)

Z tohoto hlediska je arteterapie bezesporu terapií výtvarným uměním, která se právem řadí mezi psychoterapeutické disciplíny. Smyslem takové tvorby není vytvořit umělecké dílo, ale skrze zpracování osobně významného tématu rozvíjet tvořivost, sebevyjádření, sebereflexi a ev. odstranit či zmírnit potíže. (Šicková-Fabrici, 2016)

Cambellová popisuje výtvarnou tvorbu jako oddechovou činnost obohacující náš život. Proces tvoření dle ní zmírňuje tendence k destruktivními či sebedestruktivnímu chování a zlepšuje psychické potíže, proto je mj. arteterapie podpůrnou metodou v psychiatrických zařízeních, věznicích, výchovných ústavech apod. (Cambellová, 1998).

Výtvarný projev je považován za jednu z nejstarších oblastí duševní hygieny, neboť člověku od pradávna poskytuje úlevu od bazální úzkosti a vede k sebereflexi. (Lhotová a Perout, 2018)

3.2 Arteterapie s celým rodinným systémem

Specifickou skupinou jedinců je rodina. Stejně jako má arteterapie význam ve skupině, je velmi vhodná pro rodinný systém. Dokáže nejen odhalit a zmírnit problémové jevy a konflikty, ale pomáhá mapovat a posilovat rodinné vztahy, pomáhá zlepšit komunikaci mezi členy či nahradit nedostatečnou citovou výchovu v rodině, např. v neúplných rodinách, v rodinách během rozvodu či v rodinách náhradních. (Šicková-Fabrici, 2016)

Z historického hlediska mezi zakladatele rodinné arteterapie patří např. Hanna Yaxa Kwiatkovská. V druhé polovině 20. století zkoumala souvislost mezi schizofrenií jedince žijícího v rodině a jeho rodinou. Predikovala, že pokud se změní jedinec, ovlivní to celý rodinný systém, a naopak rodina ovlivní jedince. Zabývala se dynamikou rodiny pomocí analýzy rodinných mýtů a vžitých vzorců. (Šicková-Fabrici, 2016)

Takto pojatá terapie považuje za klienta celou rodinu.

Na Slovensku se rodinné arteterapii věnuje např. prof. Jaroslava Šicková-Fabrici, která má zkušenosti především s neúplnými rodinami, rodinami po rozvodech apod. Terapie spočívá ve společných výtvarných aktivitách, (mj. zahrnující i práci s hlínou), ale i navozením rodinné atmosféry na setkáních. (Šicková-Fabrici, 2016)

V České republice s rodinným kontextem pracuje též projektivně intervenční arteterapie „rožnovského typu“ (dnes Atelier arteterapie na PF JČU) – např. témata Rodinná koláž,

Matka a dítě, Otcův svět, Matčin svět, Betlém, která na tuto problematiku odkazují.

(Lhotová a Perout, 2018)

Připojuji se k myšlence, že klientem v případě doprovázení pěstounů je ideálně celá rodina. Pro pochopení celého rodinného systému, jak se kdo ke komu vztahuje, využívám v sociální práci arteterapeutiku, kde se zapojují do tvorby všichni nebo aspoň pěstounka a dítě.

3.3 Možnosti využití arteterapie v náhradní rodině

Někteří arteterapeuté využívají arteterapii s úspěchem v sociální práci, tedy např. při doprovázení náhradní rodiny.

Důvodem, proč by právě arteterapie měla být vhodná pro jedince či rodinu obecně, je poznatek, že člověk touží, má potřebu tvůrčího projevu, tedy nejen dítě je tvor přirozeně kreativní. Dítě rozvíjí skrze výtvarný projev svou představivost, jemnou motoriku a my jako rodiče mu zprostředkováváme díky výtvarnému projevu okolní svět, dítě získává přirozené hranice (papír má určitý rozměr, do kterého se musí vejít). Zároveň, pokud tvoříme společně s dítětem, rozvíjíme přirozeně jeho slovní zásobu a budujeme a posilujeme vzájemný vztah. Obrázek bývá výborným komunikačním prostředkem, obzvláště u malého dítěte, která nemá rozvinou slovní zásobu. Dítě o obrázku rádo mluví, co nakreslilo a proč. Dítě si tím také buduje sebeobraz o sobě, vnímá zájem rodiče o svou osobu, cítí bezpečný prostor, kde mnohem lépe proudí komunikace. V dětské tvorbě se odráží prožívané emoce, ale i potlačené nevědomé obsahy. Celkově nás jako rodiče-vychovatele vede toto společné tvoření k hlubokému pochopení dítěte a jeho prožívání. (Kopta, 2008)

To stejné platí i pro rodinu náhradní a přijaté dítě, s tím rozdílem, že dítě přicházející do náhradní rodiny má za sebou často traumatické dětství, bývá deprivováno psychicky, citově, fyzicky vinou negativního vlivu ústavní péče či nefunkční rodiny. Mívá porušenou vztahovost, může trpět vývojovými či mentálními poruchami, může se jednat o dítě se syndromem týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte-CAN (cca 5 % dětí), se syndromem FAS neboli fetální alkoholový syndrom (asi 0, 2 % dětí), či dítě drogově závislé matky. V těchto závažných případech poškození dítě trpí různými poruchami chování či prožívání a důsledky mnohdy pociťuje celoživotně. (Vágnerová, 2014)

Specifické je i přijetí dítě příbuzného (vice jak polovina všech pěstounských rodin v ČR).

V tomto posledním případě se setkáváme s opakováním nevhodných výchovných vzorců prarodičů-pěstounů, problémem bývá mj. dvougenerační rozdíl i riziko nedostatečné empatie a emoční vřelosti. (Uhlířová, Hanušová, 2018)

Velmi vhodná se tedy arteterapie jeví v zátěžových obdobích náhradní rodiny – v době adaptace traumatizovaného dítěte, v období nástupu do školy, v období puberty a v dospívání, ale i při kontaktech dítěte s biologickou rodinou. (Kopta, 2008)

Při příchodu a v době adaptace jsou arteterapeutické postupy a další kreativní metody nanejvýš vhodné, neboť traumatizované dítě potřebuje více než jindy zažívat bezpečí a přijetí a možnost projevit či vyventilovat nahromaděné prožitky. Traumatizované či deprivované dítě často také potřebuje odbornou pomoc psychologa či terapeuta, na druhou stranu nebývá vždy vhodná forma této pomoci – dítě je opět „nuceno“ o svých problémech či pocitech hovořit, vracet se k minulosti apod, což může být zdrojem retraumatizace (tzn. opětovné otevírání traumatické události dítě znovu traumatizuje). Malováním či kreslením dítě nenásilnou formou otevírá a může zpracovávat negativní prožitky a minulost, aniž by o nich muselo hovořit. Artetechniky můžeme navíc volit dle aktuální situace v rodině – zařazujeme společné rodinné techniky, téma na aktuální problém v životě dítěte, zaměřujeme se na techniky pro dané věkové období nebo vhodné pro stmelování rodinného systému atd. (Kopta, 2008)

Rodinná tvorba dle Kopty (2008): „Společná tvorba je něčím nenahraditelným, je časem, kdy se přiblížíme svým dětem, stáváme se jejich rovnocennými partnery, a to nám umožňuje nenásilně vstoupit do jejich světa a snad ho také částečně pochopit“ (s.22)

Rodinné společenství je zároveň vhodné pro individuální práci s jednotlivými jeho členy. Zvláště ve větších rodinách, nebo v méně funkční rodině může při samostatném tvoření s terapeutem či doprovázejícím pracovníkem dítě zažívat přijetí, čas a pozornost jen pro něj. Vzniká tak společný emocionální prožitek. (Šicková-Fabrics, 2016)

Pro zmíněnou individuální práci se jeví jako velmi vhodný materiál také hlína a metoda Práce v hliněném poli (bedýnka s jemnou keramickou hlínou a miska s vodou). Smyslem je vnímat hliněné pole rukama, kdy hlína nabízí oporu, opětuje dotyk, dává mnoho možností využití. Práci provází dítě vyškolený průvodce, ten pomáhá v porozumění pohybu rukou. V práci využívá klient základní haptický smysl. Metoda pomáhá zpracovat traumata, prožít a dosytit co ve vývoji dítěte neproběhlo nebo nebylo umožněno. Hlína zprostředkovává vztah, pomáhá změně a posunu ve vývoji jedince. (Práce v hliněném poli, 2014)

Ze zkušeností odborníků a doprovázejících pracovníků vyplývá, že arteterapie je velmi vhodnou součástí sociální práce s náhradní rodinou. Jednak je možno zařadit tvoření s prvky arteterapie do sociální práce nepravidelně. Např. při vytváření zmíněného dokumentu: Plán pobytu dítěte v rodině, kdy děti tvoří na téma, Co se daří x nedaří? Z následných výstupů společně s pěstouny a dětmi lze vytvářet cíle a kroky k jejich plnění.

Dále lze arteterapii použít jako nástroj k „rozproudění“ komunikace s dítětem, jako podpůrnou neverbální techniku navozující neformální tvořivou atmosféru apod.

V rámci pravidelných návštěv sociálního pracovníka v náhradní rodině lze arteterapii zařazovat opakovaně, např. jako součást práce s Knihou života.

Kreativní techniky s prvky arteterapie jsou také výbornou skupinovou aktivitou na společných setkáních pěstounů. V neposlední řadě je arteterapie vhodná při náročných a specifických situacích, které v náhradní rodině nastávají.

3.4 Specifika výtvarného projevu u dětí v náhradní rodině či mimo rodinu

Jak jsem již zmínila v předcházejících kapitolách emoční vývoj dítěte vyrůstajícího mimo rodinu (v ústavní péči, v náhradní rodině) nebo v rodině nefunkční bývá poznamenán mj. psychickou deprivací. Pojem deprivace, popsali prof. Matějček a prof. Lagmeier již v polovině minulého století a k nim se s dalšími teoriemi připojovali další odborníci (teorie vztahové vazby, teorie objektních vztahů). Znaky narušeného či opožděného vývoje jedince (mj. vinou deprivace, traumatu apod.) lze sledovat i ve výtvarném vyjádření.

Znaky deprivace ve výtvarné tvorbě

Deprivace se u dítěte projevuje v nejrůznějších oblastech – např. v jazykovém a ve výtvarném projevu. Taková výtvarná tvorba (např. u dětí 13-15 let) vykazuje určité specifické znaky – můžeme pozorovat barevnou redukovanost i redukovanou symboliku, regresivní prvky a určitou ztuhlost, nehybnost v obrázku (rigidita). Tito klienti mohou mít také, mj. sníženou schopnost rozumět vlastním i cizím emocím. Děti poškozené deprivací jsou nezralé a těžko obstojí v krizových situacích. (Perout, 2009)

Symboly v tvorbě jsou zjednodušené, nezvykle užití, objevuje se tematika násilí a agresivity, kterou často deprivované děti řeší stresové životní situace nebo může jít o agresi vůči sobě – tj. sebepoškození, sebevražedné sklony. S tím souvisí otázka sebepřijetí, sebeodmítnutí – to se v obrázku objevuje např. v potřebě začernovat, škrtat, šrafovat. Porušená vztahovost se v tvorbě projevuje zmatkem v kompozici obrázku, často se jedná o jednotliviny, které spolu nesouvisí. Také obvykle chybí postava a pokud se objeví, je redukovaná, schematická (někdy až do stadia hlavonožce), zobrazena je zepředu, z boku málokdy, ačkoliv v tomto věku (13-15 let) by se už měl profil objevovat běžně. (Perout, 2009)

R. Davido upozorňuje u kresby postav na symboliku rukou, kdy dobře zobrazené ruce i s prsty značí dobrou sociabilitu a naopak. Oblečení postav u dětí s deprivací je také odlišné. Dítě bývá teple oblečeno v porovnání s ostatními postavami na obrázku. Teplé oblečení

symbolizuje ochranu před citovým chladem. Dítě s deprivací si teplým oblečením kompenzuje lásku a ochranu, neboť bývá depresivní a cítí se nemilované. (Davido, 2008). Regresivním znakem v tvorbě je nahrazení postav domy a dalšími neživými věcmi, které mají polidštěné rysy (tzv. antropomorfismus), přičemž výrazy domů jsou neveselé – vyčenené zuby, vyděšený nebo smutný výraz, zvýrazněné mřížování. (Perout, 2009) Tyto jevy popisuje i R. Davido ve své publikaci Kresba jako nástroj poznání dítěte. Děti vyrůstající v ústavní péči při kresbě domu zaplňují papír různými nesourodými předměty bez souvislostí (domy, auta, balony, letadla), domy mají menší okna či dveře nebo je zapomínají nakreslit, což svědčí pro uzavřenost do sebe či před světem. Pokud se jedná o dítě odcházející z ústavu do náhradní rodiny, kreslí obvykle domy dva. (Davido, 2008) Z barev se u deprivovaného dítěte objevuje kombinace barev hnědá, černá, zelená, modrá a časté je také míchání barev do špinavého odstínu, který může značit vnitřní tenzi. Barevnost je tedy potlačena. Někteří autoři uvádějí také použití žluté u dětí s deprivací, což může být pozitivum, neboť běžná dětská populace používá teplé barvy, naopak děti deprivované často potřebují k teplým tonům pomoci. (Šicková-Fabrice, 2016), (Perout, 2009) Tyto znaky se potvrzují i u umělců, kteří měli složité dětství a pravděpodobně trpěli citovou deprivací. Např. Francouz Maurice Utrillo (syn Suzanne Valadonové-artistky, známé modelky a malířky) vyrůstal jako nemanželské dítě, měl složité dětství a v dospělosti trpěl alkoholismem. V jeho tvorbě také chybí figury a pokud se objeví, jsou redukovány, ženy mají podobu lahve (možný odkaz na orální deprivaci). Často zobrazoval domy a města bez lidí, domy působí opuštěně jakoby po vyhoření, barevnost také odpovídá deprivaci: zeleno-modro-černo-hnědá. (Pozn.: Někdy měl i období, kdy nadužíval červenou – může souviset s přílivem energie a prohřátí, či agrese vlivem alkoholového opojení?) (Perout, 2009). K zajímavým závěrům u dětí s deprivací dospěla i Kateřina Šustrová ve své bakalářské práci na téma: Výtvarný projev dětí v ústavní péči.

(Šustrová, 2011):

„Ve výtvarném projevu všech sledovaných dětí, jsem našla stejný znak v malbě domu. Všechny pozorované děti vynechaly malbu komínu. Dle mého názoru tento znak naznačuje jejich neuspokojení potřeby tepla ve vztazích, což ve své knize naznačuje R. Davido. Celkově jsou jejich kresby nejisté, stejně tak jako linie, které jsou nápadně předkreslované, obtahované a mnohokrát opravované.“ (s.55)

Deprivaci a jejím odrazem ve výtvarném znázorňování se zabývala také diplomová práce na téma Kresba lidské postavy a začarované rodiny u dětí s dg. deprivací syndrom. Výsledky ukazují, že děti s deprivací (ve věku 10-13 let) znázorňují v kresbě lidské postavy mnohem častěji než běžné děti tyto sledované znaky: potlačené či vynechané oči (85 %:42 % zdravých), kresba je oproti zdravým dětem nezralá (67,5 %:40 %), ruce jsou zobrazeny neadekvátně (75 %:47,5 %), ústa jsou častěji plná zubů, obličej se mračí (45 %:15 %). Jako velmi výrazný znak u kresby začarované rodiny se ukazuje navíc ještě kresba neodpovídající realitě (72,5 %:25 % u běžných dětí). Z výzkumu mj. vyplývá, že děti deprivované kreslí velmi často obrázky, které neodpovídají skutečnosti, představující jejich přání. (Dušková, 2016) I závěry této diplomové práce ukazují shodu s výše citovanými odborníky – postavy jsou redukovány, ruce jsou neadekvátně zobrazované a kompozice obrázku je nesourodá, jedná se o jednotliviny neodpovídající realitě.

Na závěr této kapitoly ještě srovnání s kresbami, které jsou k dispozici v knize básní a tvorby terezínských dětí, s kterými tvořila výtvarná pedagožka Brandeisová. Odborníci Matějček a Langmeier řadí terezínské děti a jejich výtvarnou produkci k dětem s deprivací způsobenou válkou, kde nejsilněji strádaly odloučením od rodičů a od domova. Děti, které byly odsunuty spolu s rodiči, nebo které s rodiči ve válečném konfliktu zůstaly, vykazovaly mnohem menší psychické poškození. O. Vaňouček, který se zabýval kresbami terezínských dětí a dětí odloučených za války od rodin, pozoruje, že v jejich kresbách se objevuje pocit prázdnoty a nespokojenosti, kdy domov a rodiče jsou nejčastějšími motivy jejich výtvorů, také se hodně objevují vzpomínky na minulost, na šťastné dětství, (zatímco běžné děti žijí a zobrazují přítomné události). V obrázcích se dále objevují motivy dalek, cest, snů a fantazijní představy o budoucnosti a velká touha po úniku z tristní reality. Autor se domnívá, že kresba poskytovala dětem nejen únik z reality, ale zároveň náhradní uspokojení. Také uvádí názor, že psychická deprivace může za jistých okolností posilovat touhu po uměleckém vyjádření. (Langmeier a Matějček, 1963).

Povšimla jsem si, že na obrázcích terezínských dětí chybí často dlaně, výrazy postav jsou netypicky vážné nebo s vyceněnými zuby, domy mají antropomorfní (polidštěné) rysy, jejich výrazy jsou smutné a prázdňové, z komína jde černý kouř. Z barev převládají studené barvy a jsou jakoby zašpiněné-hnědá, černá, tmavě zelená a červená, naproti tomu žluté, oranžové či světle zelené je zastoupeno málo. Také jsou zastoupeny opakující se motivy květin, domů apod., jakoby až neurotické vypočítávání předmětů. (Herbenová, 1959)

Uvedené zjištění by v mnohém korespondovalo s výše uvedenými znaky citové deprivace a traumatu ve výtvarné tvorbě u dětí žijících v systému náhradní péče apod.

V následující praktické části přináším tři kazuistiky, jako praktickou ukázkou včlenění arteterapeutických technik a témat do práce s náhradní rodinou z pohledu sociální práce.

II PRAKTICKÁ ČÁST

4 Konkrétní ukázky arteterapie a kreativních technik s náhradní rodinou

V teoretické části jsem se mj. zabývala specifiky náhradní rodiny, přijatým dítětem a citovým a psychickým strádáním v jeho ranném věku, ztrátou vztahové osoby či poruchou vztahové vazby a následným odrazem v celkovém vývoji jedince. Konkrétněji jsem přiblížila znaky deprivace ve výtvarném projevu. V praktické části navazuji na tuto problematiku konkrétními kazuistikami arteterapeutické práce s vybranými klienty, které doprovázím.

4.1 Cíle praktické části

Touto prací bych ráda ukázala, jak začlenit prvky arteterapie a terapeutického tvoření do sociální práce s přijatým dítětem, s celou náhradní rodinou, ale i s dítětem biologickým, neboť se domnívám, že je to pro sociálního pracovníka velmi vhodný nástroj komunikace a podpory přijatého dítěte a celé náhradní rodiny.

S tím souvisí i další otázka: Nakolik je reálné (vhodné) začlenění arteterapie do konkrétních metod sociální práce. Hned v 1. kazuistice představím inovativní možnost implementace arteterapeutických témat do tzv. Knihy života, nástroje zpracovávajícího životní příběh přijatého dítěte.

A dále mne zajímá, zda a ev. jakým způsobem se ve výtvarném projevu dětí v náhradní rodině objevují znaky raného traumatu a deprivace, resp. řečeno obecněji: zda a v čem je specifický výtvarný projev přijatého dítěte, ale i stávajícího (většinou biologického) dítěte v rodině.

A také nakolik má prostředí náhradní rodiny „ozdravný“ vliv na dítě s deprivací či ranným traumatem.

Představím kazuistiky arteterapeutické práce s třemi rodinami- resp. s pěti dětmi, které doprovázím jako sociální pracovnice, na jednom příkladu prezentuji i arteterapii s celou rodinou, ve třetí kazuistice pracuji i s dítětem biologickým. Na úvod každé kazuistiky klienta a jeho příběh krátce představím, poté popíšu konkrétní artetechniky a témata, pokusím se stanovit hypotézy a možné interpretace, ev. další možnosti práce.

Arteterapeutické techniky jsem se snažila vybírat dle aktuálních potíží či nastavení klienta rodiny. Během tvorby i po ní jsem se doptávala na prožitky kolem procesu, ale i obsahové stránky vzniklého dílka.

4.2 Arteterapie v Knize života, klientka T.

Rodinu pěstounů K. jsem doprovázela jako sociální pracovník pro náhradní rodiny od r. 2015 do r. 2021, přičemž práce s Knihou života s arteterapeutickými technikami započala

v r. 2016 a pokračovala s různými přerušeními až do února 2022. Tvoření zpočátku probíhalo sporadicky, v posledním roce doprovázení během každé mé návštěvy v rodině, cca 1x1-2 měsíce.

4.2.1 Představení klienta a použitých technik

Rodina přijala ke svým čtyřem dětem (v té době ve věku 1, 8, 11, 13) tehdy 10letou T. z dětského domova, která od narození do 7 let žila se svou matkou a od 7 let do 10 let pobývala v dětském domově. Také prošla krátce neúspěšnou pěstounskou péčí kolem 8.-9. roku věku. T. byla odebrána z původní rodiny z důvodu nevhodné a nedostatečné péče s podezřením na možné zneužití ze strany tehdejších partnerů matky (nepotvrdilo se). Důvodů, proč jsme začali pracovat na Knize života, a tedy na životním příběhu T., bylo víc. T. trpěla disociační poruchou, kdy se na některé složité okolnosti života z minulosti s biologickou matkou nepamatovala. Bylo tedy potřeba opatrně rozkrývat a případně ošetřovat minulé s ohledem na to, že se matka po letech ozvala a žádala kontakty. T. do pěstounské rodiny přišla poměrně pozdě a bylo třeba pomoci jí i pěstounům postupně zpracovávat náročná témata kolem jejího přijetí, nastupující puberty a krize identity. Techniky a témata jsem volila dle aktuální situace. Na úvod jsem volila lehčí techniku i vhodné téma k uvedení do tématu-koláž z časopisů na téma Rodina a Můj svět. Uhlovou rezervu-autoportrét či téma Oblíbený hrdina, jsem nabídla v době, kdy během dospívání více řešila svou identitu, a tedy i minulost a opětovné setkávání s matkou. Asociační čáranici-akvarel – tuto techniku, která je vhodná k abreakci, jsem zvolila v době, kdy došlo k ochladnutí zájmu ze strany matky, a kdy vlivem dospívání T. docházelo k postupnému odidealizování rodiče. Na závěr spolupráce tvořila T. Začarovanou rodinu a celá rodina společně Ostrov rodiny (na velký formát A1), což jsem pojala jako symbolické ukončení doprovázení, a tedy i tvorby a zároveň jako zmapování rodinné atmosféry v době, kdy je přijaté dítě zletilé a znovu si už jako dospělé hledá své místo v rodině a v životě. Většina formátů je na čtvrtce A3, Můj hrdina je na A4, Ostrov rodiny na A1.

4.2.2 Popis jednotlivých sezení, stanovení hypotéz a možných interpretací

Na úvod tvoření do Knihy života jsem zvolila koláž na téma Můj svět. Výběr tématu jsem cílila na seznámení – představení sebe druhým, také jsem se rozhodla zaměřit se zpočátku na okolnosti současné (netraumatizující) a náročná témata z minulosti až později. Techniku koláže je dobré nabídnout na úvod doprovázení klienta, neboť nevyžaduje výtvarné dovednosti, a přitom je plnohodnotným výtvarným počinem s osobními obsahy zjevnými i skrytými. (Lhotová a Perout, 2018)

Obr. č. 1 Můj svět, T. 13 let, koláž, září 2016.

Koláž na formátu A3 je složena z pravoúhlých výstřižků, které jsou od sebe vzdáleny a působí nesourodě jako jednotliviny bez kontextu. Co se barevnosti týká: vlevo od středu je užito spíše tlumených barev v kombinaci s černobílými obrázky, což kontrastuje s barevnou pravou stranou. To může souviset s tím, co je pro autorku již minulostí a nemá emoční obsah – je tlumené. Naproti tomu pravá část je to, co nyní žije, co řeší – barevně výrazná. Také je zajímavé, že střed obrázku je vyprázdněný. Což by mohlo svědčit pro nevědomou snahu vyhnout se aktuálnímu problému, který je pro autorku složitý? Sebe na koláži ztvárnila dvakrát-velmi odlišně-vlevo od středu jako výrazně mladší princezničku v růžových šatech a podruhé vpravo od středu jako mladou ženu líbající se s mužem. Dvě odlišné polohy autorky-menší než ve skutečnosti a starší než ve skutečnosti-možný odkaz na emoční, sociální nezralost?, ale zároveň předčasná dospělost-vzhledem ke ztrátě jistot, či nevhodnému výchovnému prostředí v raném dětství v původní rodině?? Zidealizovaná mladší princeznička může odkazovat na disociační poruchu-vytěsněné traumatické obsahy z minulosti a období odebrání z biologické rodiny ve věku cca 6 let, což odpovídá věku dívky na obrázku. Zamilovaný pár je jen s horní částí těla – může naznačovat, že její sexualita je ještě nerealizovaná a jedná se o její ještě dětskou romantickou představu. Je zajímavé, že sebe a dvě mladší děti v rodině ztvárnila jako žijící bytosti, hypotéza, že ty ji „emočně neohrožují“ a zbytek rodiny zástupně „začarovala“ do předmětů či zvířat. Pěstounka jako fialová orchidej svázaná s lahví vína-pěstounem. Může odkazovat na její vztah k pěstounům, které po 2 letech v jejich péči stále považuje za „neživé objekty“- nevědomá obrana před dalším emočním zraněním od blízkých živých lidí, neboť co nežije, nemůže ublížit...?? Na koláži je mnoho bílého místa,

včetně aktuálního tématu ve středu – prostor představující bezradnost, nejistotu, manipulativnost nebo nové začátky? Velká plocha je věnována jídlu v červeném a hnědém ladění, navíc je vlepena ve více vrstvách na sobě. Červená-vitalita, agresivita, barva sexuality? Hnědá barva – možný odkaz na pravidla či otce? Jídlo je její téma v životě – autorka má nadváhu a miluje jídlo. Na identifikačním místě a vlevo nahoře jsou ruce-je pro ni důležitý dotek, má ho nedostatek? Zvláštní místo mají i krásně upravené vlasy v pravém rohu obrázku, které někdo češe. Vlasy mohou představovat vitalitu, a právě probouzející se sexualitu u 13leté dívky.

Pozn.: Počátkem r. 2017 (ve 14 letech) u T. zjištěno sebepoškozování, snad se inspirovala čtenou knihou. Zároveň se ozvala po letech biologická matka s polorodým bratrem T. a žádá kontakty s dcerou a také započalo setkávání s babičkou. T. začala chodit na psychoterapie s prvky arteterapie, vzhledem k tomu jsme práci na Knize života pozastavili do září 2020. V září 2020- tvoříme Graf života do Knihy života. Ten sice v této práci nepředstavuji, jen chci poukázat na to, že i přes současný složitý věk puberty, třetí plochy s pěstouny a náročné sžívání se před lety v pěstounské rodině, označila období příchodu do pěstounské rodiny prudkou změnou křivky na grafu vzhůru do plusu. Naopak se v grafu jako výrazný pokles křivky projevilo odebrání od matky a v současnosti smrt biologické babičky.

Práce na KŽ opět přerušena vinou pandemie koronaviru. Započato opět v dubnu 2021.

Obr. č. 2 Autoportrét, T. 18 let, uhlová rezerva, duben 2021

T tvoří na formát A 3 na výšku (orientaci obrázku na výšku má už jen u obr. na téma Můj oblíbený hrdina). V průběhu tvoření se natřela uhlem i v obličeji. Překvapilo mě ale, že použila poměrně malou sílu na začernování i odgumovávání uhle, ačkoli je v běžném projevu temperamentní až afektovaná. Může to mít souvislost s potlačenou agresivitou?? Portrét je proto méně výrazný. T. je s výsledkem spokojená, ale sděluje, že si není podobná. Napadla mě podoba obrázku s podobou biologické matky. Hypotézu si potvrzují dotazem (Kdo by to tedy mohl být kromě tebe?) T. hned odpověděla, že je to biologická matka. Povídáme o tom, proč by bylo dobré vypadat jako matka a v čem? Např. co má matka, jaké vlastnosti, za které je ráda. Týnu napadlo, že by po mámě chtěla být štíhlejší. Mluvíme o tom, co si neseme po rodičích, také o tom, že je dobré přijmout rodiče i s jejich chybami a pokusit se odpustit jim minulost, protože tím pomůžeme sami sobě a svému sebepřijetí. Na problematiku sebepřijetí odkazuje nejen téměř neviditelný autoportrét, ale úmyslné začernění T. uhlem v obličeji – symbolické vyjádření negace vůči sobě, odmítání sebe?

kam směřuje. Také se několik let potkává s biologickou matkou, proto jsem se rozhodla téma zopakovat.

Formát A3, na šířku. Barevně převládá světle hnědá až okrová, různé odstíny fialové, různé odstíny modré a bílé či béžové, zlaté a jeden červený výrazný prvek. Celkově je koláž hodně zaplněná, což by mohlo svědčit o problému, že je „něčeho moc“. Např. v případě autorky, která je obézní a má problém s přejídáním, což by mohlo odkazovat i na orální deprivaci? T. se v koláži identifikuje s pohádkovou postavou Marušky z pohádky O dvanácti měsíčkách a také s českou filmovou Popelkou. Hrdinky jsou ve středu koláže a vlevo od středu. Obě mají hodně společného: jsou v zimní krajině, teple oblečené v kožíšku (chladné prostředí může představovat i chlad emoční), obě drží koně a v druhé ruce jedna oříšky, druhá rukavice? Kůň může představovat probouzející se sexualitu. Zimní motivy, identifikace autorky s hrdinkami v kožíšku, na identifikačním místě koupající se v bazénu- tzn. chladná symbolika, která by mohla ukazovat na traumatické období či citové strádání v dětství. S T. mají hrdinky z koláže obdobnou nepřízeň osudu: sirotci, křehké bezbranné dívky v rukou krutých lidí, bez pomoci rodičů, procházející těžkými zkouškami a okolnostmi, nad kterými nakonec vítězí, což je nyní realita i pro T.: život v náhradní milující rodině.

K období mladšího školního věku by mohla odkazovat dívka na levé straně koláže v růžových šatech. Dívka i další postavy jsou převážně ilustrované tedy neživé jakoby zastavené v čase. Dívka je podobně stylizovaná jako dívka na 1. koláži Můj svět, kde se autorka také ztvárnila stylizovaně v růžových šatech kolem 6-8 let. Což by hypoteticky mohla souviset s homoerotickou fází vývoje, se zaměřením se na sebe, ale také na ev. trauma v tomto období.

Ve středu formátu mě zaujala částečně překrytá titulní strana knihy Pohádky tisíce a jedné noci v tmavě modré barvě s na trůnu sedícím sultánem, nahá před ním klečící Šeherezáda (opět vzhledem k umístění na středu může představovat samotnou autorku). Co má společného Šeherezáda s T.? Na obrázku dívka klečí nahá před sultánem, on je naopak vyvýšený na trůnu, shlíží k ní shora. Krásné Šeherezádě hrozí poprava, z té ale vyvázne svým důvtipem a skvělým vypravěčstvím. Napadá mne spojitost s muži v jejím životě, může ukazovat i na biologického otce, k němuž má ambivalentní vztah. (Otec v dětství ji i matku opustil a v současnosti, nezareagoval na její prosbu o kontakt. Je možné, že u T. díky dvojímu odmítnutí otcem mohlo dojít v tomto období k retraumatizaci – opakování traumatu z dětství). Tato skutečnost se tedy mohla promítnout v symbolické rovině, kdy můžeme vidět krutost sultána a ev.souvislost s krutostí od otce v kontrastu s nahotou

Šeherezády-autorky. Opět by mohlo ukazovat mj. na emoční chlad a možnou souvislost s citovou deprivací v dětství.

Pozn.: Toto téma T. aktuálně řeší – v tomto měsíci kontaktovala otce přes FB a požádala ho o přátelství.

Pod střed nalepila T. mobil s fotoaparát – kamerou namířenou na diváka, vše je ale nenápadně skryté. Může značit potřebu se předvést, mít různé role-převleky, přehrávání? Tzv. žurnalismus-opět souvisí s emocemi a jejich pravdivostí. K tomu by se mohly vázat i postavy modelek bez hlav v oblíbených barvách autorky – tmavě modrá, fialová a černá (mohou odkazovat na matku-fialová, modrá – ženská barva, černá – bezemoční barva puberťáků). Všechny modelky jsou vystřižené bez hlav, což by mohlo svědčit pro nedostatek rozumové složky? Sama autorka označuje sebe jako postavu dívky v mikině. Bílý pruh na mikině jakoby oddělovat spodní část těla od trupu a hlavy. (Napadá mě srovnání s první koláží, kde zamilovaná dvojice také byla vystřižena jen s horní polovinou těla, pohádkové hrdinky jsou také do půli těla). Opakují se tedy torza postav, nabízí se otázka sebepřijetí, svého těla?? Sama T. je obézní a na koláží se opakuje mnoho štíhlých dívek prezentující ladné ideální křivky-skrytá touha autorky?

Pozn.: Je zajímavé, že biologickou matku neumístila ani do koláže Můj svět ani do koláže Moje rodina (viz níže)

Obr. č. 4 Můj ideální den, T. 18 let, kresba, dne 14. 5. 2021

T. bude v těchto dnech 18 let. Z nabízených témat vybírá Můj vysněný ideální den. Rozhodla se pro pastelky. Velmi jemně kreslí, kresba téměř není vidět.

Formát A3 na šířku. Opět se objevuje tematika vody a plavání jako možné odkazy k emočnímu chladu a deprivaci. Na obrázku je patrná vícehledovost, něco vidíme zřepředu něco z nadhledu. Vše je barevně velmi potlačené, skoro není možné rozeznat, co je na obrázku. Jediné, co je výraznější je okraj bazénu z dlaždiček, které dělají dojem mříží kolem dokola autorky. Výrazné jsou ještě velmi rozčuchané vlasy T. a oranžové plavky. Symbolika vlasů byla i na první koláži-kde byly jakoby pod kontrolou hřebenu právě česané, zde naopak velmi rozčuchané, živelné, což by mohlo odkazovat na vitalitu, sexualitu? Může souviset i s afektovaností a diagnostikovanou disociační poruchou autorky?

T. je tam sama, nicméně když se zaměřím na hejno rybek u ní v bazénu - 9 různě velkých rybek-mohly by odpovídat počtu členů pěstounské rodiny a biologické matce s bráškou? T. v tomto období řeší, co bude od plnoletosti, chce jezdit k matce již samostatně na prázdniny atd.-zároveň se ujišťuje, že i v 18 letech, kdy oficiálně končí pěstounská péče, bude dál u pěstounů – aktuální situace se tak může ukazovat v nepřehledném shluku rodin-rybek...

Co se týče barevnosti, zaujala mě převaha světle modré kolem autorky – odkaz na potřebu dobré vůle, ošetřovatelská barva. Ta je hodně zastoupena i v předešlé koláži na identifikačním místě a dost bílé barvy v obrázku – odkaz na manipulativnost nebo dobré režijní schopnosti autorky? Vpravo od středu šikmo nahoru fialová cesta jako úhlopříčka směřující do budoucnosti („otcovská“ úhlopříčka v mateřské barvě vypadá nadějně) celou dosavadní tvorbu T. dynamizuje. Týna má oranžové plavky – možný odkaz na potřebu komunikace, sourozenecká barva, barva orality? Vzhledově vypadá mnohem mladší než ve skutečnosti (cca věk 8-10 let) - usuzuji na mladší věk dle disproporcí-hlava je v poměru k tělu velká a krk je naopak velmi tenký, skoro mám obavu, že tak tenký krk hlavu neunes, ještě že je ve vodě, která nadnáší. V obrázku jsou další typické znaky kresebného vývojového období 6-8 let– sklápění do půdorysu, vícehledovost, nezvládnutá perspektiva – opět by mohlo souviset s traumatickou událostí v mladším školním věku.

Zajímavé jsou dvě stejné květiny – růže a tulipány (nad středem obrázku), vždy po dvou – možné odkazy na dvě matky-růže a dva otce-tulipány?

Zaujal mne také jakýsi strom ohýbající vpravo podle fialové šikminy-je ho jen půl – jako by jej někdo od kmene až po korunu rozpůlil-oddělil. Takto vyobrazený strom jako symbol lidského života opět ukazuje na traumatickou událost zásadně ovlivňující celý život (strom).

V koláži se objevuje i tematika superhrdinů- T. na obrázku sleduje film od Marvela. Opět můžeme shledat podobnost osudů superhrdinů (na počátku často byli outsiders, sirotky apod.) Všimla jsem si ve své praxi, že děti v pěstounské péči mají tendenci se s nimi identifikovat. (Ale řekla bych, že je to trend ve společnosti obecně)

Dne 28. 5. se scházíme opět k tvoření. Pěstounka sděluje, že T. přes sociální síť kontaktovala biologického otce, ten přijal její žádost o přátelství. Je také pozvána prázdniny k biologické matce, kam pojedje poprvé samostatně. Koncem května oficiálně ukončujeme doprovázení z důvodu zletilosti T.

Obr. č. 5 Moje rodina, T. 18let, koláž, dne 28. 5. 2021

Formát A3 na šířku. Celkově převládá na koláži světlezelená a oranžová barva, tzv. barvy dětského hřiště – opět odkaz na období předškoláka či mladší školní věk, kdy byla T. odebrána z rodiny? Dále ještě plošně světle modrá-barva pečovatelek, potřeba péče? Též barva dobré vůle. Dále dva barevné akcenty – jeden výrazný červený (věkově blízký bratr v pěstounské rodině-mužská barva, aktivita, sexualita, vitalita,) a druhý akcent – žluto-oranžový větrný mlýn v pravé střední části obrázku, což by mohl být odkaz na pódiovost, potřebu zazářit, svítit? - žlutá má charakter krátkodobého ale velmi intenzivního světla, energie. Koláž má vlepené nebe, tím se dostává do obrázku prostor a perspektiva. Celkově jde, dle mého názoru, o nejlépe zvládnutý obrázek. Postavy jsou v kontextu, autorka se snaží o práci s prostorem apod. Pokud se zamyslím, nad symbolika toho, co je v obrázku výrazné, či významné, musím zmínit větrný mlýn. Boj s větrnými mlýny bývá označován jako marný, předem prohraný. Nabízí se otázka: Co je v životě autorky předem prohrané, s čím

marně bojuje – problematika přejídání, s tím související nadváha? Nebo biologická rodina a její limity? Mlýn má i pozitivní aspekt – otáčí se, pohybující se prvek v krajině – symbolicky i v životě. Co se v životě T. otáčí, mění? A jakým směrem – k lepšímu?

Z koláže bych dále ráda vypíchlala zajímavé postavy pěstounských rodičů – oba jsou ztvárněni v šedivých tónech, v šedé barvě jsou oba i v dalším obrázku Začarované rodiny (loajalita jednoho vůči druhému, drží stejné nastavení ve výchově, drží emoce, apod?) Na koláži jsou oba v mnohem mladším věku než ve skutečnosti. Může značit, že T. je vnímá více jako své vrstevníky než jako rodiče? Nebo je to její přání – takové by je chtěla mít? A naopak nejstarší dítě v rodině (21letá sestra H.) vypadá v koláži mnohem starší, jako usedlá elegantní dáma, s výraznými klopami na saku v černobílé kombinaci – jakoby černokněžnické sako. Je pro T. něčím neuchopitelná, magická??

Autorka je na koláži opět velmi teple oblečená na rozdíl od ostatních postav. Má kulicha, šálu, teplý svetr a drží hrnek teplého nápoje (koláž tvoříme v květnu) - opakovaný odkaz na potřebu tepla, které rozpustí emoční chlad. Na koláži je zastoupené i oblíbené T. zvíře – kočka (kočky mají skutečně doma). Potřeba ji znázornit, může ukazovat také na emoční deficit autorky. Vpravo na identifikačním místě jsou 2 mince, na kterých jsou zobrazeny myši, které představují dle T. morčata, další její mazlíčky. Myši „slyší“ zásoby obilí a kukuřice, drží je v tlapkách i v zadních. Je významné, že jsou na místě podpisu. Autorka má hodně ráda jídlo, je na svůj věk obézní-opět možná souvislost s pozdními následky psych. deprivace v raném dětství a dosycováním lásky zástupně jídlem?

Obr. č. 6 Začarovaná rodina, T. 18 let, kresba, dne 4. 6. 2021

Formát A3, na šířku, pastelky. Zvířata jsou rozmístěna po celé ploše čtvrtky, opět jsou jako jednotliviny bez kontextu – nevztahují se k sobě ani v životě? (Na druhou stranu v zadání byla jen instrukce nakreslit rodinu do zvířat). Barevně jsou tentokrát výrazné až křiklavé (liška, lev), což může znamenat potřebu se ukázat, upozornit nebo naopak zakrýt nějaký problém? Další zastoupené barvy jsou tmavě hnědá, opět světle modrá a šedá. Pěstouni jsou v šedé barvě – pěstounka jako naslouchající slon, pěstoun jako malá nenápadná myš (viz. oba v šedé barvě v koláži Moje rodina). Autorka se ztvárnila jako výrazná liška vlevo dole. Mezi atributy lišky patří bezesporu sociální zdatnost a vychytralost, ale i zrádnost (viz. pohádka O Budulínkovi), Věkově nejbližší bratr je v také v oranžovožluté barvě- sourozenecké a také jako šelma. Doplnkově k oranžové působí světle modrý motýl- nejmladší sestra, kterou umístila nad střed. Jako moudrou sovu znázornila mladšího bratra v hnědé barvě. Stejně tak v hnědé je medvěd-nejstarší sestra – hnědá jako odkaz na pravidla, odkaz na otce. jako dárce pravidel?? Slon (pěstounka) má k lišce (T.) ze všech zvířat nejdál, ale je v úhlopříčce směřující nahoru zleva doprava-tedy do budoucnosti. (Je tedy pro lišku důležitá, liška s ní do budoucna počítá??) Oranžovožlutá liška má bílou náprsenku a konec ocásku i přes bílou čtvrtku nakreslila T. bílou pastelkou – opět odkaz žluté k pódiovosti a bílé k možné manipulativnosti, elitářství? Medvěd hledí před sebe spíše, než na ostatní nepřítomně s roztaženými rukama jakoby je bezradný. Jediný medvěd je v pozici, která není pro něj typická, stojí s tlapami rozpraženými a jakoby zachycený při nejisté chůzi po dvou bez opory, jako člověk jdoucí po kladině nebo snažící se udržet rovnováhu na jedné noze. (Pozn.- sestra má dlouhodobější psychické problémy)

Obr. č. 7 Můj hrdina, T. 18let, kresba, září 2021

Formát A4, pastelky. T. nakreslila stromového panáčka-Groota (dle předlohy), s anglickým textem: I am Groot-Já jsem Groot. Proč by bylo dobré být stromem, stromovým panáčkem?? T. sděluje, že on zachraňuje, umí zlikvidovat bombu, má v ruce ovladač. (Tedy ten, kdo také ovládá?). Na identifikačním místě je červená kulička (důležité tlačítko u ovladače). Groot má velikánské oči, které jakoby vystupují z hlavy, spíše vypadají jako sluneční brýle, usmívá se černou pusou. Převažují studené barvy, kombinace černé s hnědou-může značit odpor, vzdor a pravidla, nebo vůči pravidlům. Černé obří oči, co vypadají spíše jako sluneční brýle – Hypotéza: Co skrývám za brýlemi? Nebo proč si nasazují černé brýle? Zajímavá je zvýrazněná struktura panáčka-stromu. Kůra vytváří na jeho těle silný obal, který působí jako zjizvený. Spolu s hnědou barvou, která je sice u stromu typická, ale u T. se často opakuje, by se mohlo jednat o deprivací znak ve výtvarném projevu a zjizvenost stromového panáčka může odkazovat na emoční rány-jizvy z dětství. Opětovně má autorka potřebu ztvárnit se zabalená do teplého oblečení nebo do silné vrstvy kůry.

Obr. č. 8 *Moje oblíbené zvíře, T. 18 let, asociační čáranice-voskovky, akvarelky, září 2021*

Formát A3, na šířku. Techniku asociační čáranice jsem zvolila jako kreativní techniku, kdy se mohou, díky asociacím, v náhodných čárách objevit skryté významy z nevědomí. Jedná se o nenáročnou techniku, která může výtvarnou tvorbu klienta rozpohybovat. (Lhotová a Peirut, 2018)

T. objevila v čárách kočku z profilu. Jedná se o jejího mazlíčka. Barevně opět převládá kombinace „neženských“ barev: černé, hnědé až rezavé, sv. modré jako u tématu Oblíbený hrdina, zde je navíc navrstvená zelenohnědá. Zmíněné barvy (hnědá, černá, sv. modrá a zelená) se objevují v tvorbě T. opakovaně, opět mne to vede k hypotéze deprivace barevnosti. Kočka má na srsti černé čáry – připadají mi jako jizvy? (podobně jako u Groota?). Kočka se zavřenýma očima slastně líže mléko-má vyplazený jazyk. Zároveň tento výjev dělá dojem, jako by kočka zracela. Na identifikačním místě je miska s mlékem. Jídlo na identifikačním místě se v tvorbě T. objevuje též opakovaně. Může naznačovat zvýšenou potřebu konzumace jídla jako orální kompenzaci citové deprivace.

Obr. č. 9 Ostrov rodiny, celá rodina, T. 19.let, společná malba, kresba, březen 2022

Tvoření do Knihy života ukončujeme technikou- resp. společnou tvorbou na velký formát A1. Cílem je zapojit celou rodinu, technika je vhodná na začátek práce jako seznámení s rodinou nebo naopak k ukončení spolupráce. Zároveň je vhodná kdykoli, kdy je dobré zmapovat a podpořit rodinné vztahy a vzájemnou komunikaci a postavení jednotlivých jejích členů. Během tvoření sledujeme, jak rodina spolupracuje, kdo je vůdčí, kdo se naopak podřizuje, jaký kdo má - nemá prostor, kdo komu zasahuje do jeho místa apod. Formát je vhodný co největší, tedy např. rozměr čtvrtky A1 nebo může být pevný balicí papír. Rodina má zadání společnými silami vytvořit jejich „rodinný“ ostrov zcela podle jejich fantazie. (Kopta, 2008)

Těsně před tvořením jsem se dozvěděla zajímavou informací, že krátce po mě by měla do jejich rodiny dorazit ukrajinská matka s dítětem, které nabídli azyl – vyklidili kvůli tomu hudební pokoj, který nyní pro svou práci pěstounka nevyužívá.

Během tvoření všichni spolupracovali, nějak se plynule střídali nebo spolutvořili, nikdo nikomu nepřekážel, nezasahoval do jeho malování, max. na pokyn rodiče začali tvořit jinde než u sebe. Nikdo sám od sebe nezačal malovat sám sebe ani druhé. Až na můj podnět před koncem tvorby začali kreslit postavy – většina má jen hlavu a část trupu (za stromem apod.) Celou postavu má jen pěstoun, nejmladší dcera N. a přijatá T., pěstounka tam není vůbec. Četným přáním maminky-pěstounky všichni vyhověli, Stejně tak nejmladší sestře N. se všichni snažili vyjít vstříc.

Rodiče tvořili oba kolem středu, na středu dominuje veliký listnatý strom s červenobílými květy, který nakreslila pěstounka. Původně místo květů byly červené plody, které později překreslila na květy (nesmíření se s danou životní fází??? -z podzimního stromu do jarního období kvetení??) Na stromu mě zaujaly kořeny, které nejsou v zemi, ale vidíme je nad zemí-jakoby vykořeněný strom? Vpravo od středu syn A. a dcera nejstarší H., vlevo nahoře a nahoře nad středem M. a přijatá dcera T. Vpravo dole tvořila nejml. N.

Pěstounka tvořila nejméně (měla před odjezdem, a to se na tvorbě odrazilo), měla ale nejvíce přání ke druhým. Díky spěchu se „nakreslila-nenakreslila“, jak je potopená v moři: „Sděluje: „Jsem tady, kde jsou ty bublinky“ - Ponořila se dosti hluboko do moře, v čisté vodě moře nebyla vůbec vidět-může značit, že není v rodině vidět? Nedocení její práce apod.? Nebo není vidět, protože je často mimo rodinu? (Jediná je na obrázku mimo půdu ostrova). U stromu pěstounky mě ještě zaujal kmen v rozšiřující se části u země, který přechází v kořeny, které z velké části koukají z hlíny – jakoby vykořeněný strom. Na obrázku je pohled shora i zepředu. Zajímavě vychází postava pěstouna – leží s rukama za hlavou, ale zároveň se jeví, jako by stál s rukama za hlavou, pohodové gesto se tak ve stoje mění na gesto člověka, který se vzdává... Barvy otce jsou ve zvláštní kombinaci: mateřská a ambivalentní fialová v kombinaci se světle zelenou – odkazující na nezralost. Tato kombinace může značit určité napětí, zoufalost? Na to mi nasedá i to gesto vzdávám se.

Samostatným dojmem působila nejmladší z dětí N., tvořila od počátku sama spontánně, nečekala, kde bude tvořit maminka, používala syté barvy. Zajímavé, že neměla potřebu být v blízkosti rodičů, maminka se potápí na druhé straně než N. tvoří.

Zaujalo mne, že celou postavu ztvárnila jen nejmladší N., pěstoun-otec a přijatá T., která stojí zády. Ostatní děti jsou jen s hlavou nebo do půli trupu, bez rukou, bez nohou, pěstounka-maminka tam není vůbec. Dle mého by to mohl být odkaz na momentálně převládající rozumovou složku u členů rodiny a znemožnění pohybu v současné nelehké situaci. Navíc jejich částečné figury byly téměř bez barev, syn A. dokonce bez očí. (můžeme spekulovat o bezradnosti, oddělenosti, bezemočnosti).

Z barev převládá světle modrá barva moře kolem dokola (opět ošetřovatelská barva, barva dobré vůle), vyskytuje se také hnědá, zelená a červená. Tlustá černá čára jako hranice je nejvýraznější prvek. Celkově je v obrázku mnoho bílého podkladu (možná bezradnost, bezemočnost, manipulativnost), postavy a stavby na ostrově dělají dojem jednotlivých

samostatných částí bez kontextu – nikdo na nikoho nehledí, postavy nejsou v interakci. Což je zajímavé vzhledem k tomu, že se jedná o velmi intenzivní vztahové společenství – rodinu.

Přijatá dcera T. stojí zády k ostatním členům rodiny v hnědých plavkách, zabrala pravděpodobně největší díl ostrova pro svou knihovnu, vodopád a polštářovou zónu (zabalit se do polštářů – potřeba vlastnit, mít pocit jistoty) T. je opět v plavkách a hned opodál má mnoho polštářů... Opakované téma emočního chladu? Knihovnu-dům má ve výrazné hnědé barvě s černými okny a červenou střechou. Tuto kombinaci má opakovaně-nejsou to dívčí barvy, jsou tmavé, odkazující na pravidla, mužský aspekt, černá – odpor, skrývání emocí, hnědá s černou – řád a bezemočnost, odpor a vzdor. A k tomu aktivní, agresivní akt červené, což může souviset s občasnými záchvaty vzteku a afektovaným vystupováním. Celkově dům působí jako po vyhoření... (viz teoretická část BDP, kde zmiňuji znaky deprivace ve výtvarném projevu M. Utrilla). Co se týče vztahu T. k pěstounům, je z tohoto obrázku patrný určitý distanc, kdy je zády od nich a zbytku rodiny, a ještě i z dětí nejdál. Pěstounka je navíc zobrazena jen zástupně jako strom (obdoba 1. koláže T., kde je pěstounka také jen jako zástupný objekt-květina a pěstoun jako lahev vína)

Na přijetí cizí rodiny může ukazovat mj. hudební chýše na ostrově s osiřelými hudebními nástroji a ukrajinská vlajka). Hypotéza: Nápad pěstounky pomoci rodině, s kterým děti i partner souhlasili, podpořili jej, nicméně je z obrázku cítit převládající emoční složka na úkor rozumu? A pěstoun se svým gestem jakoby vzdává či dává ruce pryč...A zdá se, že i sama pěstounka si není aktuálním procesem jista – z plodů na stromě překresluje květy, potápí se mimo ostrov rodiny, neznázornila se...).

Je možné, že společné tvoření je o momentální nejisté situaci, že se jedná o situační bezradnost a nejistotu ...Vzhledem k tomu, že budou s cizími lidmi sdílet domácnost a není jisté na jak dlouho...Tato zcela neobvyklá situace, je těžko uchopitelná pro dospělého natož pro děti či dospívající. Celkově tak, jak rodinu za roky doprovázení znám, je hodně otevřená vůči druhým, lidé jsou pro ně bližní v pravém slova smyslu. (Do toho mi nezapadá silně černě ohraničený ostrov – opět asi souvisí s momentální nejistou situací a potřebou se vymezit). V tak velké rodině je často nutné dodržovat nadměrně řád a pravidla, děti jsou vedeny k větší samostatnosti a zodpovědnosti. Toto rodinné dlouhodobější nastavení se odrazilo, dle mého názoru, i v obrázku: každý je samostatný a schopný fungovat i bez přímého dohledu rodičů, na stole je co jíst, oheň hoří, obydlí stojí, malá N. si hezky hraje, a to vše ve chvíli, kdy matka je hluboko pod vodou a otec je též nesleduje.

4.2.3 Shrnutí tvorby a doprovázení klientky T.

U T. můžeme citovou deprivaci a trauma v mladším školním věku vidět v kresbě, kdy sebe znázorňuje jako 6-8leté dítě. Dále v nadužívání chladných barev, ale i v opakujícím se teplém oblečení nebo naopak v nahotě v kombinaci s chladnou vodou. Dalším zajímavým znakem v obr. Můj oblíbený hrdina (stromový panáček) a u asociační čáranice (kočka) je, dle mého názoru, obdobná zjizvenost – resp. zvýrazněné čáry-u stromu představující zvrásněnost kůry, u kočky srst) - možný odkaz na zjizvenost autorky. Uvedená traumata pravděpodobně autorka kompenzuje, jak jsem již uvedla, přejídáním. Na disociační poruchu může odkazovat v kolážích mnoho různých rolí, převleků, opakováním své postavy na více místech obrázku, i tematika vlasů (rozcuchaných, pod kontrolou atd.)? Také by to mohl být přirozený vývojový krok: hledání a upevnování identity v období dospívání?

Přestože znaky deprivace a traumatu ve výtvarném projevu T. jsou patrné i po delším čase v rodině (v rodině je 8 let), pozitivně se dle mne odrazil ozdravný vliv náhradní rodiny, která dává T. podnětné prostředí, empatii i řád. Dokladem toho je schopnost autorky znázornit na obrázcích členy rodiny (postavy), dovednost použít všechny barvy. T. je schopná sebereflexe, dokáže ztvárnit perspektivu, v tvorbě se objevují i dynamické prvky, má své bezpečné místo v rodině.

4.2.4 Inovativní práce a ukázka včlenění arteterapeutických témat do Knihy života

T. arteterapeutické techniky a témata postupně tvořila a vkládala s mou pomocí do Knihy života (KŽ). Arteterapeutická témata jsem volila tak, aby byla vhodná do KŽ. Formát bylo nutno přizpůsobit: kniha má formát A4, který je spíše méně vhodný pro artetechniky. Přišlo mi výhodnější pro klientku, aby měla možnost výběru formátu (často preferovala a tvořila na větší formát A3), než se přizpůsobit formátu KŽ. Proto bylo nutné obrázky nafotit, zmenšit na formát A4 a vytisknout na barevné tiskárně. Obrázky se tak velmi hezky do KŽ vkládaly a nebylo třeba je nějak ohýbat či skládat do formátu. Tím se zachovaly originály kreseb pro případné další použití a neznehodnotí se např. častým prohlížením či mechanickým otěrem. Nevýhodou pro včleňování artetechnik do KŽ byly stránky, které byl již dané a předepsané či předkreslené, kam jsme se ani se zmenšeným formátem A4 nevešly, resp. nebyl pro ně prostor. Vyřešila jsem to nalepením artetechnik na některý list KŽ, který pro T. nebyl důležitý nebo nebyl již vhodný vzhledem k věku apod. Výhodou je také kroužková vazba této KŽ, kdy se dají libovolně vkládat další listy. Poněkud určující jsou i ilustrace a předkreslené listy v knize, někdy jsou dle mne příliš svazující a neumožňují vlastní kreativitu. Uvítala bych možná větší formát KŽ, více volných listů a možnost knihu vytvářet

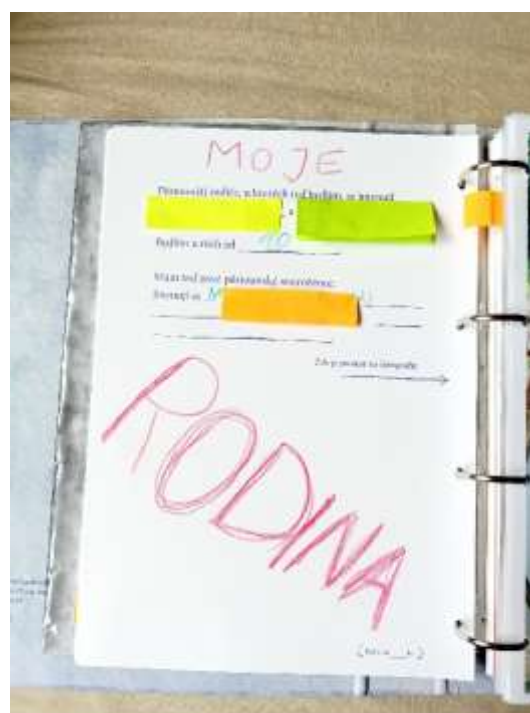
více samotným klientem. KŽ je strukturovaná dle různých témat, artetechiky je vhodně doplňují. K tématu: Já- jsem zařadila koláž Můj svět, Autoportrét. K tématu KŽ: Rodina- jsem vřadila témata Začarovaná rodina, koláž Moje rodina. K tématu Moje oblíbené zvíře, Můj hrdina – jsme včlenila asociační čáranici-Kočku a hrdinu Groota. Také se výborně dají do KŽ vřazovat tématické obrázky – Můj narozeninový (ideální) den, Já za 5 let, pohádková témata apod.

Následující fotografie a obrázky slouží jako ukázka začlenění artetechik do Knihy života a pro seznámení se s formální i obsahovou stránkou jedné z Knih života.

Obr. č. 10 Titulní strana Knihy života

Obr. č. 11 Tematický list – Moje rodina

Obr. č. 12 Úvod do Knihy života – část určená pro děti věku 3-6 let

Obr. č. 13 Část pro děti od cca 8-14 let

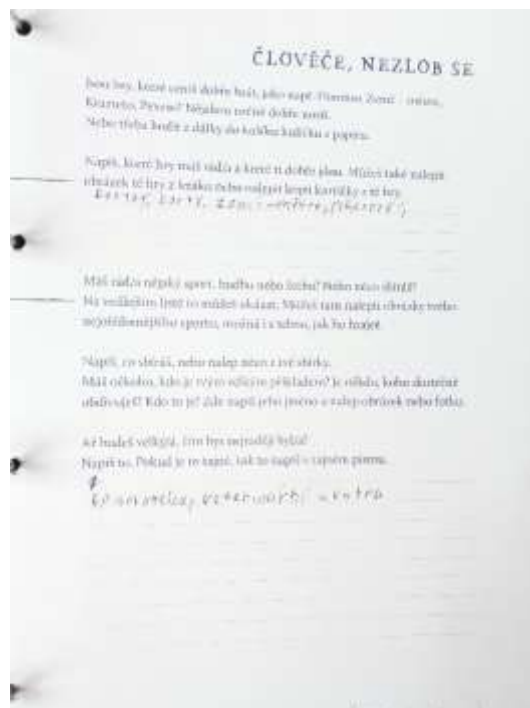
Obr. č. 14 Část určená pro pěstouny či pečovatele dítěte

Obr. č. 15 Tematický list – Narozeninový den

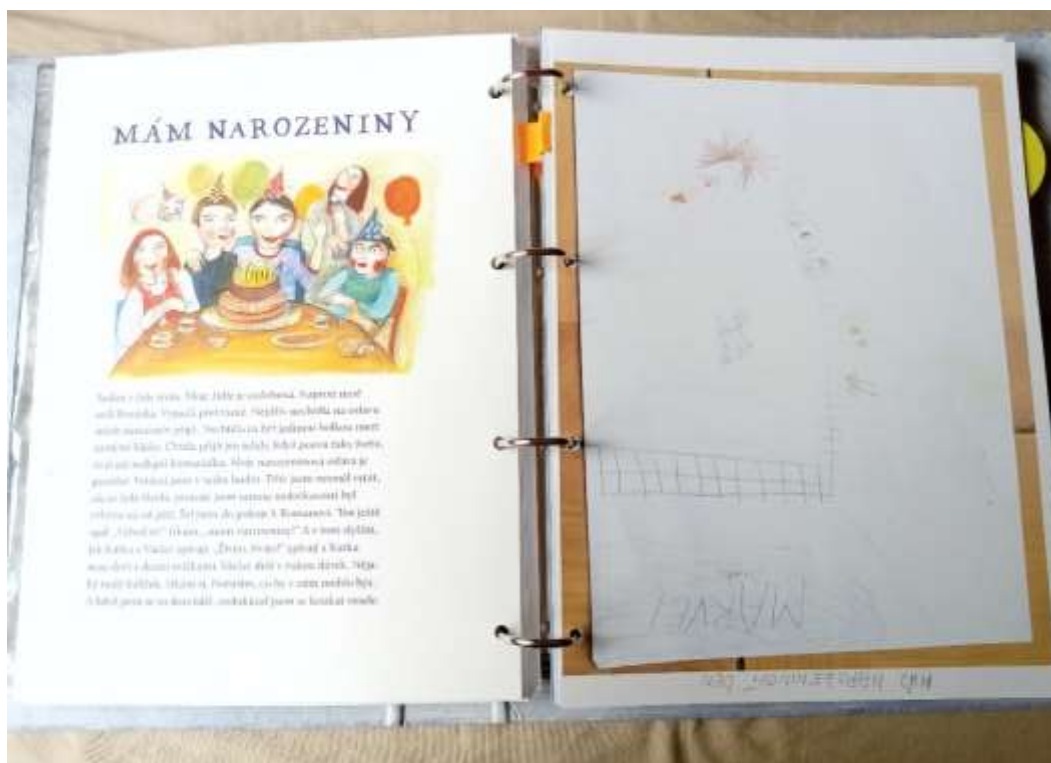

Obr. č. 16 Tematický list – Moje oblíbené hry

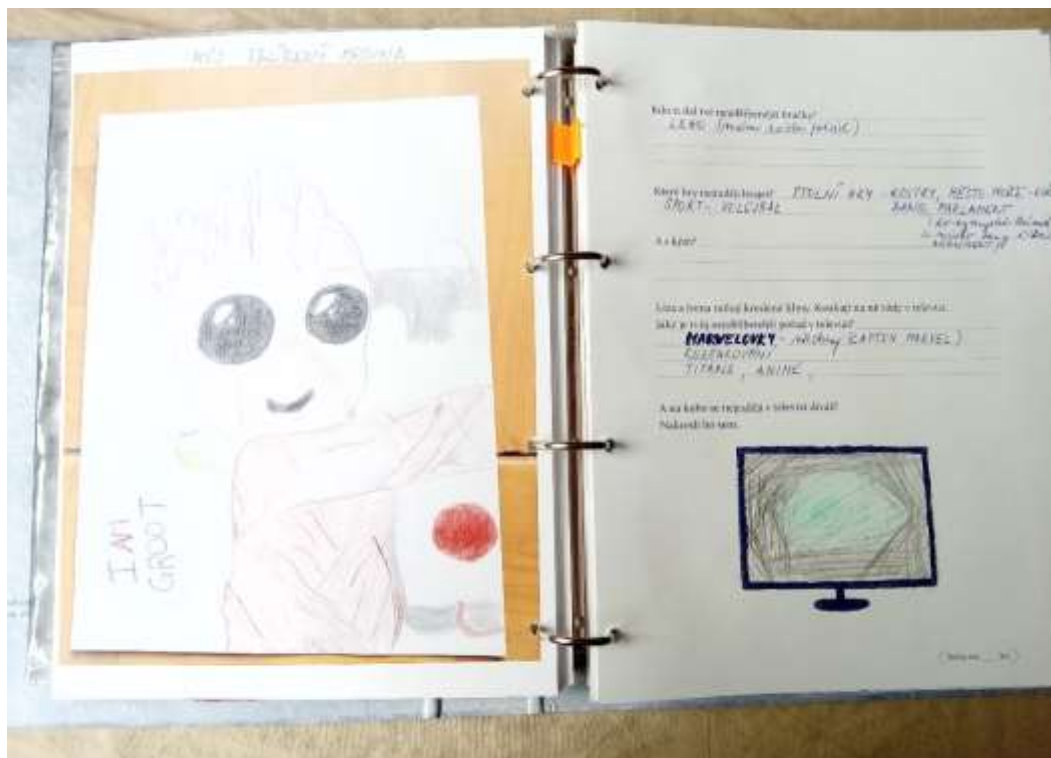
Obr. č. 17 Tematický list – Narozzeniny.

Na volnou stranu jsme vložily arteterapeutickou tvorbu – Téma Můj ideální narozeninový den

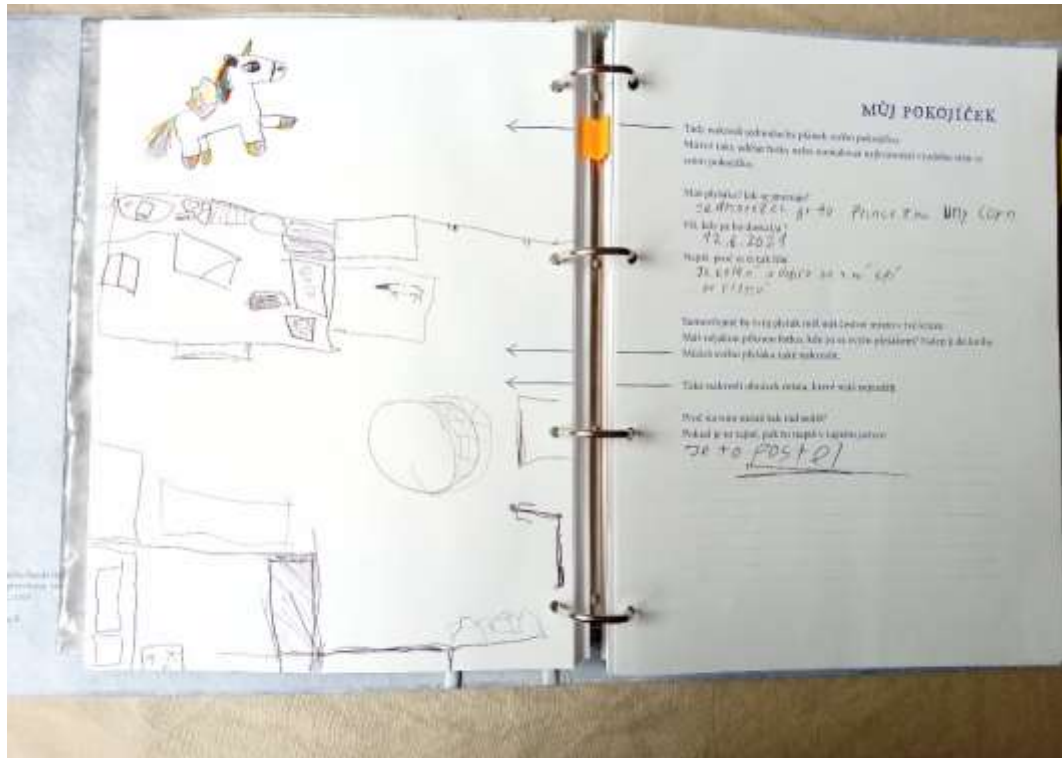
Obr. č. 18 Tematický list – Moje oblíbené hry, filmy.

Vložily jsme arteterapeutiku – Můj oblíbený hrdina (Groot)

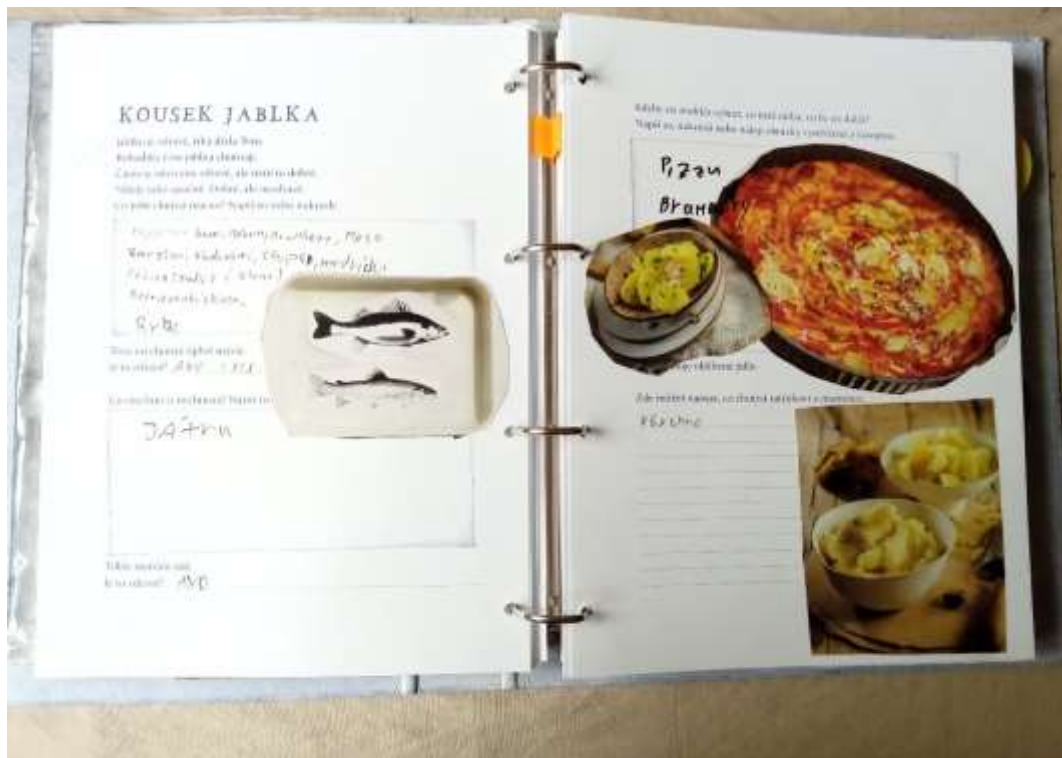
Obr. č. 19 Tématický list – Můj Pokojíček

T. sama dokreslila na volný list půdorys pokoje.

Obr. č. 20 Tématický list – Oblíbené jídlo.

T. vlepovala oblíbená jídla z útržků časopisů

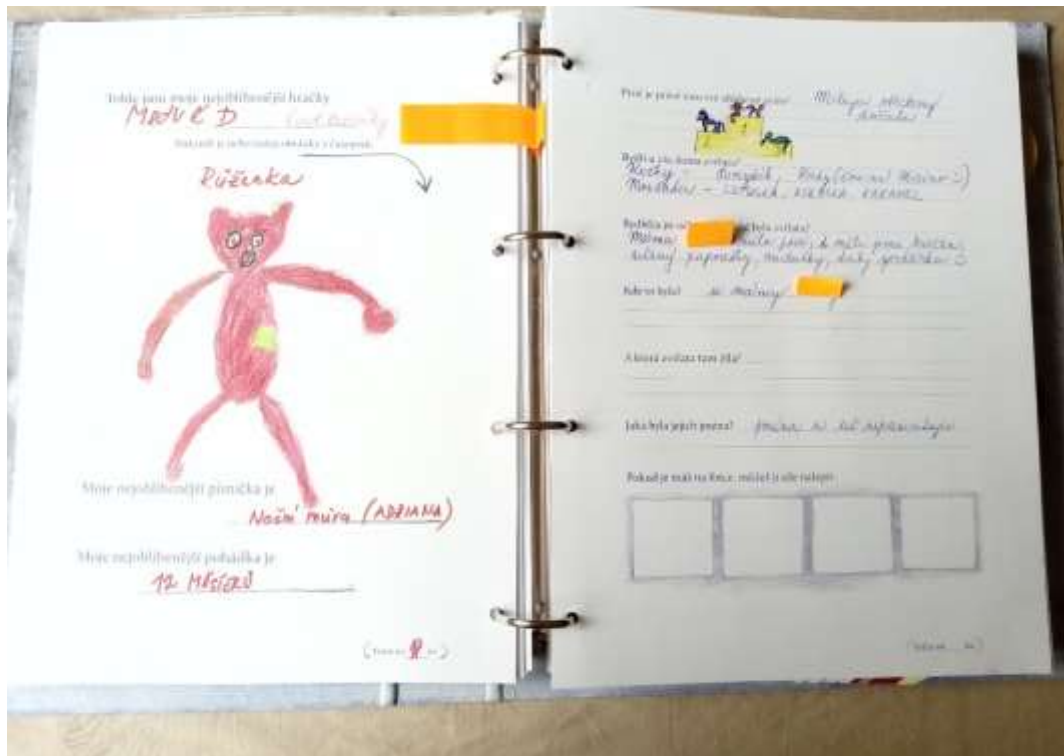
Obr. č. 21 Tématický list – Moje oblíbené zvíře-

T. vlepovala do knihy mazlíčky z časopisů a vpravo jsme vložily artetechniku (Asociační čáranice) Kočka – můj mazlíček

Obr. č. 22 Tématický list – oblíbené hračka, oblíbená zvířata.

T. nakreslila medvídko od biologické babičky

Obr. č. 23 Tématický list – Já (prostor pro národné a vlepění fotografie dítěte)

Obr. č. 24 Tématický list – Moje rodina.

Na levou stranu jsme vložily artetechniku Začarovaná rodina

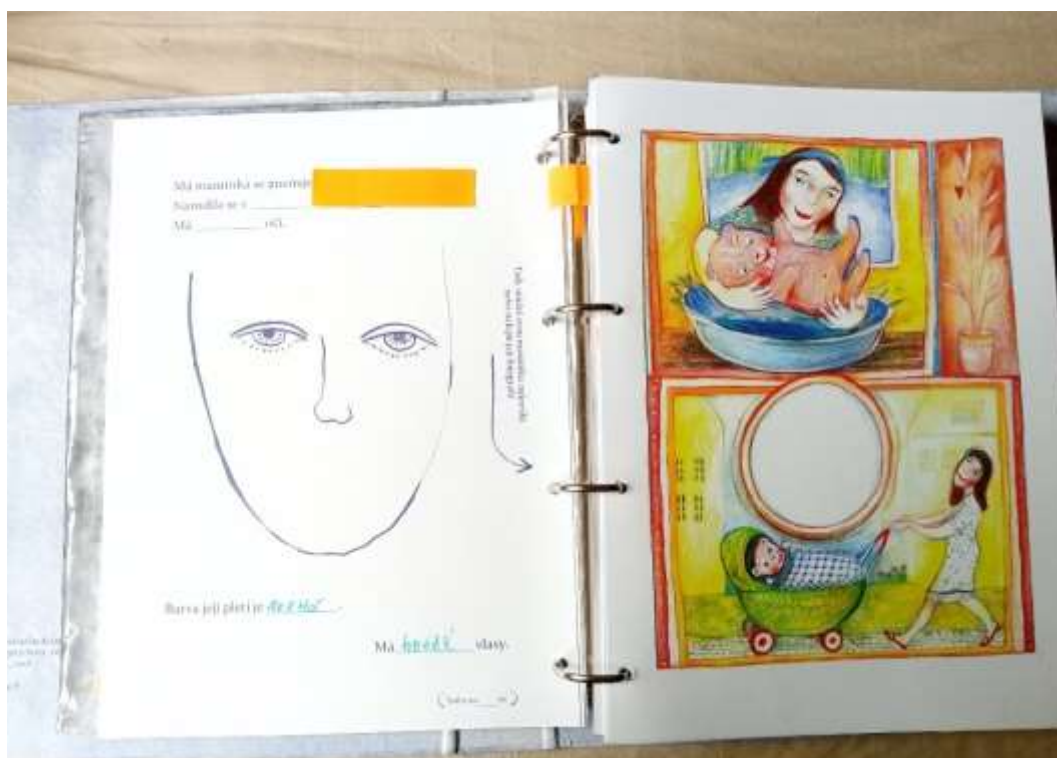
Obr. č. 25 Tématický list – Moje oblíbené barvy.

T. vlepovala a dopisovala oblíbené oblečení a barvy.

Obr. č. 26 Tématický list – Moje biologická matka.

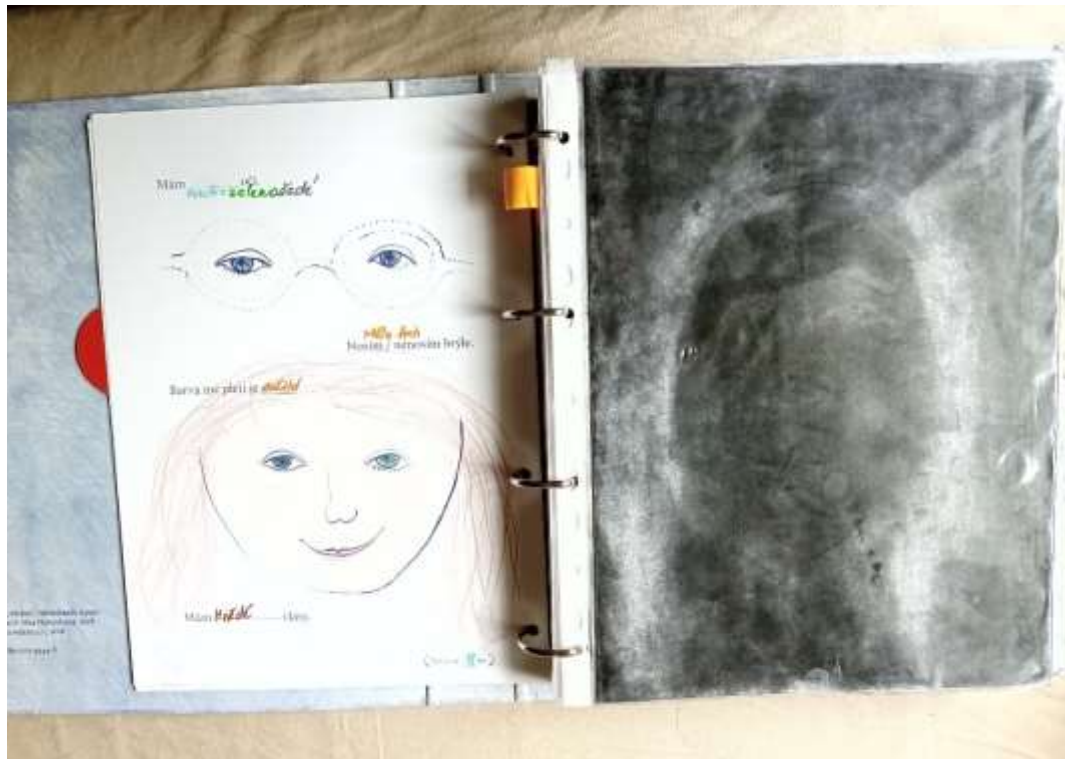
T. dokreslovala do předlohy barvu očí a doplňovala další základní informace o matce. Prostor je i pro fotografii matky.

Obr. č. 27 Tématický list – Já.

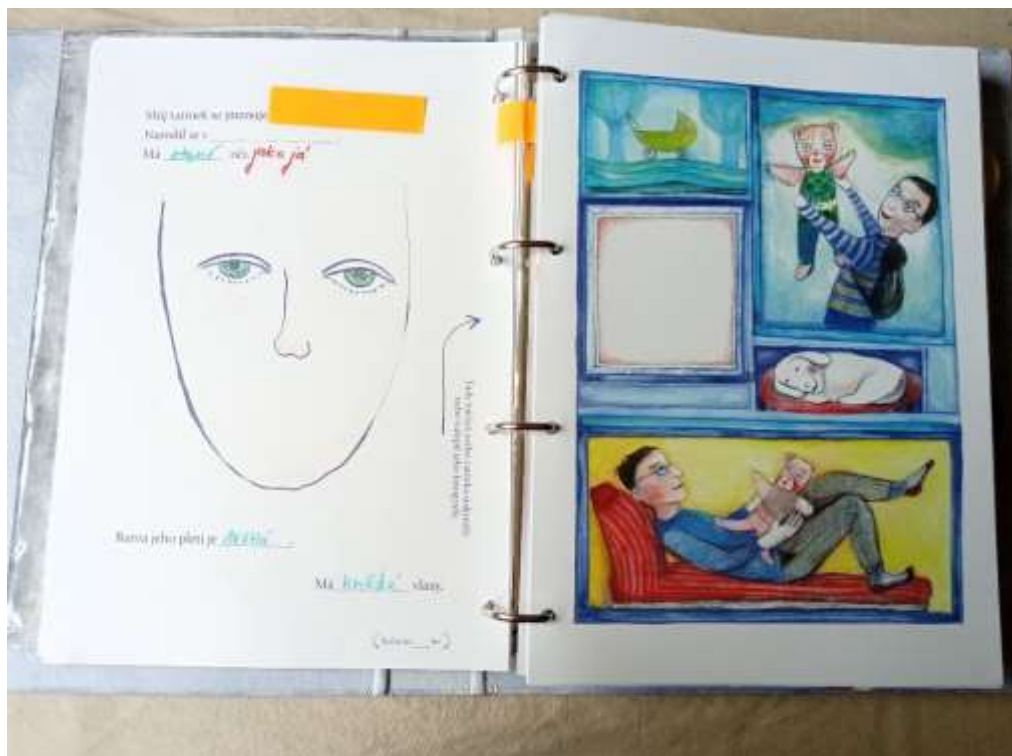
Dítě doplňuje a dokresluje svou barvu očí, vlasy apod.

Na následující stranu jsme vložily artetechniku uhlovou rezervu – Autoportrét

Obr. č. 28 Tématický list – biologický otec.

T. dopsala jméno otce a dokreslila barvu očí.

Obr. č. 29 Tématický list – Moje rodina.

Vložily jsme koláže Můj svět a Moje rodina

(Kniha života, Otevřená rodina, z.s., 2018)

4.3 Arteterapie s náhradní rodinou Z.

Rodinu Z. doprovázím od r. 2014 dosud (s přerušením v roce 2017-18) Rodinu tvoří pěstounka, její manžel a biologická dcera E. (5 let). V r. 2014 přijala paní Z. do pěstounské péče neteř N. (5let).

V té době probíhaly poměrně náročné návštěvy neteře u biologického otce, následně zajišťujeme pro N. odbornou péči psychologa a arteterapeuta a po skončení této odborné terapie navazuje po dohodě s pěstouny výtvarná činnost s arteterapeutickými prvky s oběma dětmi v rámci mého doprovázení rodiny.

V říjnu 2017 po cca ročním přerušení doprovázení (pěstouni přešli na rok pod jinou organizací), opět pokračujeme ve spolupráci. V té době mají pěstouni v péči už půl roku i synovce, 10letého chlapce P. (bratr neteře N.) Opět tedy nastavujeme tvoření s dětmi k podpoře adaptace a zlepšení komunikace v rodině. Do arteterapie se zapojuje opět i biologická dcera pěstounů, kterou baví výtvarná činnost. Jedná se tedy o činnost se třemi dětmi.

4.3.1 Představení rodiny a arteterapeutické spolupráce

V průběhu roku 2015 proběhlo šest setkání s artetechnikami s oběma 5-6letými dívkami. Bohužel tuto tvorbu mám zdokumentovánu v černobílé kopii a není tedy dobře interpretovatelná. Nicméně pro ilustraci na úvod ke kazuistice této rodiny připojuji alespoň ukázkou z prvního setkání, kdy neteř N. byla v rodině cca půl roku, tedy v době adaptace. Dále pokračujeme v artetechnikách od r. 2017, kdy rodina přijala do své péče ještě synovce P. (10 let), bratra přijaté N. (8 let). Pěstouni mají jednu svou biologickou dceru, neplánovali ani víc dětí. Pěstounka je sama z hodně dětí z početné rodiny a rodiče výchovu nezvládali, proto chtěla se chtěla dceři plně věnovat.

Neteř a synovec jsou dětmi sestry pěstounky, která není schopna péče o děti kvůli dlouhodobé drogové závislosti. Biologický otec měl děti N. a P. v péči, spolu s dalšími svými dětmi a dětmi své nové partnerky. N. byla s otcem krátce, syn P. několik let, otec péči o ně nezvládal. Problémem byla nevhodná a tvrdá výchova z jeho strany i ze strany jeho nové partnerky. Syna P. zanedbával a mj. fyzicky trestal, dcera N. byla přítomná fyzickému trestu P., od té doby k otci nechtěla jezdit a projevilo se to i traumatizací děvčete (krátkodobě se pomočovala). Kontakty dcery s otcem byly tedy OSPOD pozastaveny. V té době byl P. ještě v péči otce, ale přál si být se sestrou N. u tety, což se nakonec podařilo v roce 2017. S dětmi jsem výtvarně zpracovávala různá témata: rodinná koláž, začarovaná rodina, oblíbená pohádka, asociační čáranice. S dětmi jsem si během tvoření povídala, část času jsem hovořila samostatně s pěstouny, poté děti obrázků, pokud chtěly, ukázaly pěstounům.

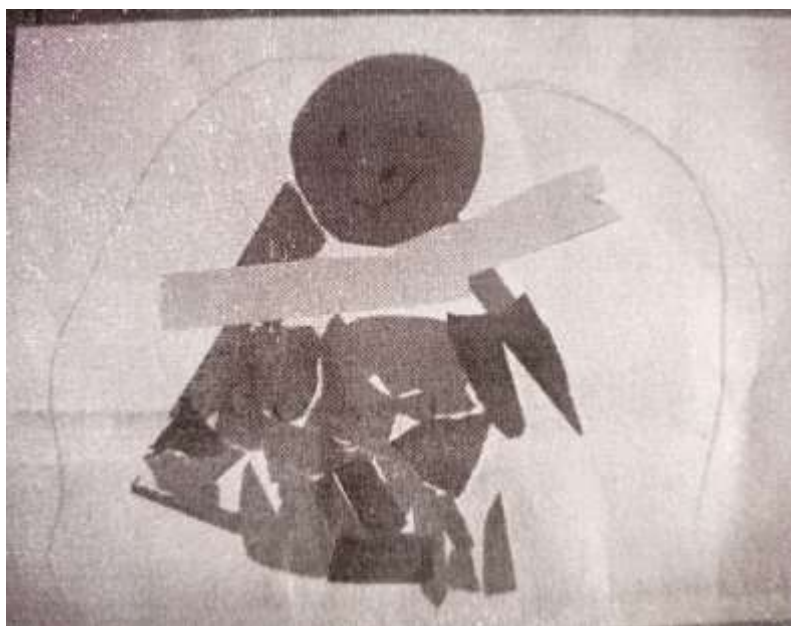
4.3.2 Popis jednotlivých setkání či témat

Na úvod pro nastínění situace v období adaptace prezentuji 1. arteterapii s dívkami v r. 2015, poté se budu zabývat tvorbou všech tří dětí postupně a na závěr kapitoly tvorbu všech shrnu, ev. porovnáám apod.

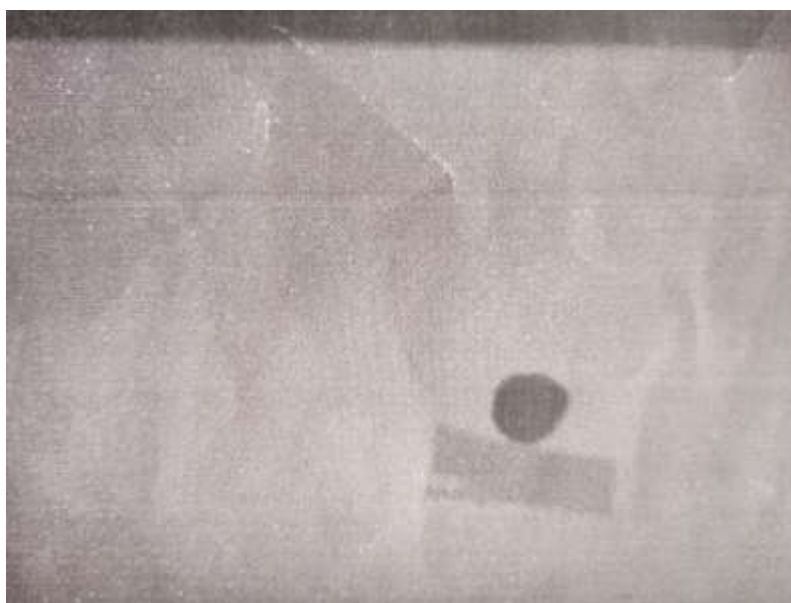
4.3.2.1 Adaptace po přijetí dítěte, ukáзка tvorby

Zadala jsem téma autoportrét, tedy ztvárni sebe pomocí natrhaných či vystříhaných barevných papírů. Vysvětlila jsem dětem, jak postupovat, N. začala pracovat velmi rychle a radostně, biologická dcera E. naopak velmi váhavě a pomalu.

Obr. č. 30 Autoportrét, N., (5 let), koláž z barevných papírů, leden 2015

Obr. č. 31 Autoportrét, E., (5 let), koláž z barevných papírů, leden 2015

Barevnost se díky černobílé kopii nedá hodnotit, nicméně pro ilustraci toho, jak se která dívka momentálně cítí, to úplně stačí. Zatímco přijatá N. tvořila s chutí a vytvořila směřující postavu, na středu, dobré velikosti, světlý pruh pod krkem má být šála, může asociovat rozpřážené ruce a vlasy, kterými kolem sebe vytváří jakousi ochrannou bublinu, díky níž je zakotvená a v bezpečí. Za cca 2 h. N. nakreslila několik obrázků a dobře spolupracovala, což svědčí pro dobré zakotvení v nové rodině, bezpečný prostor.

Naproti tomu biologická dcera E. si nevěděla s obrázkem rady, přičemž nemá žádné obtíže či poruchy. Za celou dobu nalepila pouze hlavu a pod ní šálu jako viděla u N. Poté obrázek

otočila na druhou stranu a malovala vodovkami něco jiného, ale opět se s tím dlouho mořila ... Z obrázku E. je cítit nejistota, z postavy má pouze hlavu s šálou nebo rukama, které jsou rozpřažené, postava nemá obličej, nohy, nemá kontext, je ztracená v prostoru...což může korespondovat s realitou. Příchod N. způsobil její vykojení, nejistotu, ztrátu místa i kompetencí (nemá nohy, emoce....).

Z této ukázky tvorby můžeme vidět, že období adaptace přijatého dítěte je zároveň obdobím adaptace pro stávající členy rodiny, na což se zapomíná. Toto období je typické tím, že náhradní rodiče se snaží všemi možnými prostředky pomoci nově příchozímu dítěti usnadnit mu tíživou situaci přechodu z jednoho prostředí do druhého, ošetřit psychická zranění, nastartovat zdravý vývoj, začlenit se ve škole atd. a v tom tkví riziko tzv.“zprůhlednění“ již žijících dětí v rodině.

4.3.2.2 Tvorba všech tří dětí v rodině.

Chlapec P.

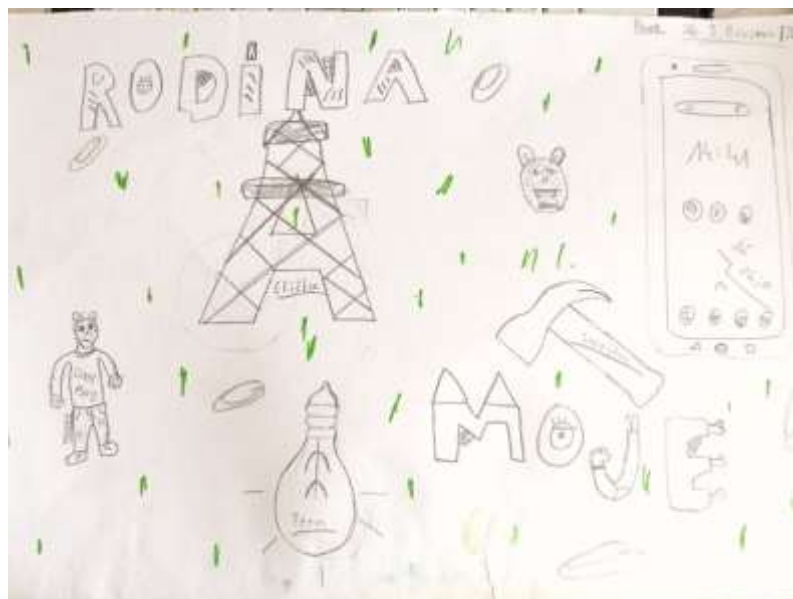
Obr. č. 32 Můj svět, P., (11 let), koláž, listopad 2018

Formát A3, na šířku. Koláž tvoří jen dvě postavy na bílém pozadí. Téměř ve středu je postava chlapce s červenou helmou (hrncem) na hlavě, na pravé straně čtvrtky je postava v ženských šatech s dětskou hlavou (představující biologickou matku), k tělu má přilepenou dospělou ruku ženy s prsteny a náramky a v ústech s částečně vyceněnými zuby má obří lahev s alkoholem. Naproti tomu menší postava chlapce (představující P.) má mužské atributy-klobouk (helma), a velké kníry. Tělo s nohama a ruce se zdají být zmenšeně dospělé. Obličej má dětský s vyplazeným jazykem. Z koláže je patrné, že matka se chová

v očích syna jako dítě, jako nezralá osobnost, ovlivněná závislostí (viz. lahev alkoholu v ústech). Chlapec jakoby zřejmě potřebuje předčasně dospět, zřejmě v něčem přebírá roli nezralé matky, aby vše zastal potřebuje tři ruce a dospělé tělo? To vše je podpořeno atributy dospělého muže: výrazný knír a červený klobouk či helma. U chlapce převládá kombinace červené a černé. Což by mohlo svědčit pro odpor, vzdor a agresi zároveň. Bílý prostor bez kontextu může ukazovat na bezradnost a nejistotu v identifikaci s touto rolí.

Obr. č. 33 Začarovaná rodina, P. (11 let), tužka, fixa, březen 2019

Formát A3, na šířku. P. obrázek nazval Moje rodina. Sebe v pravé části ztvárnil jako obří mobil, podobně jako na předchozím obrázku, což by mohlo znamenat touhu mít telefon více k dispozici? Mobil je zároveň multifunkční přístroj, který je šikovný a schopný-je to i potřeba chlapce?? Vedle sebe má biologickou setru N. coby hlavu medvěda s upířími zuby, vlevo od středu je znázorněna nevlastní sestra? E. jako Eiffelova věž, střed je prázdný. Vlevo dole je pes Monty znázorněný paradoxně jako člověk, nebo polidštěné zvíře ve vzpřímené podobě v oblečení. Teta jako žárovka dole na okraji čtvrtky (žárovka hřeje a dává světlo-evokuje teplo ve vztazích?) a strýc jako kladivo, které se chystá udeřit do slova Moje. (strýc představuje pro P. asi autoritu) Jen sestra N. a pes jsou živé bytosti, ostatní jsou technické záležitosti. Emoce nejsou vyjádřené-nejsou zde barvy, jen mezi obrázky jsou zelené čárky představující trávu? Jinak je obr. bez kontextu jako výčet jednotlivin.

Obr. č. 34 Asociační mačkanice, P., (11,5 r.), voskovky, červen 2019

Formát A3, na šířku. Ve zmačkané čtvrtce jsme hledali, P. objevil list, a dle instrukce vytvářel příběh o listu a jeho přátelích. Sděluje, že spadl ze stromu, ale že je šťastný, je zbarvený žlutě, oranžově a červeně a je tu s kamarády.

Obrázek je vyšrafován velkými tahy, sv. zeleně, žlutě, oranžově až červeně-teplé barvy, je zde modrá i hnědá, obrysy černou-studené barvy. Barvy jsou jemné pastelové, obrázek působí pozitivně. převládající zeleno oranžová kombinace by mohla odkazovat na vztahovou sourozeneckou dynamiku?

Formát A4 na výšku. Pláž s mořem a jednou postavou, pravděpodobně autor, stojí u lehátka, vypadá to jako by stál u děla a dával pokyn ke střelbě (opět je P. v roli dospělého, který řídí, dává pokyny, viz. koláž s chlapcem a dospělými atributy (obr.32). V obrázku vidíme vícehledovost – zředu i shora, stejně jako horizont moře a za ním nebe, (což odpovídá ml. školnímu věku). I z předchozích obrázků by to mohlo svědčit o potřebě návratu do tohoto období, které asi neměl čas prožít adekvátně k věku? Z barev převládá teplá žlutá a modrá, společně dobře fungují: světle modrá ošetřovatelská, žlutá barva je barva pódiová, toužící po pozornosti.

Obr. č. 59 Prázdniny u moře, P. (12.l), pastelky, fixy, srpen 2019

Obr. č. 35 Pohádka Červená Karkulka, P. (13.l), pastelky, září 2020

Formát A3, na šířku. P. si většinu obrázků pečlivě předkresluje včetně detailů, až poté vybarvuje. Vlevo je na základové lince strom bez listů se zvláště zatočenými větvemi a otvorem v kmeni uprostřed. Koruna představuje v symbolické rovině rozum člověka, v tomto případě by tedy mohlo vypovídat o poruše v rozumové složce, (P. má diagnostikovanou poruchu pozornosti). Otvor v kmeni může odkazovat na traumatickou událost v dětství s následným opožděním ve vývoji? Vpravo dole je dům babičky, je transparentní, vidíme skrze zeď (znak období mladšího školního věku). P. ztvárnil scénu, kdy myslivec střílí na vlka, který polyká babičku a Karkulka na to hledí s vyděšeným výrazem... To je zajímavá interpretace či úprava pohádky. Pravděpodobně je noc – kolem domu je černé šrafování a nad středem obrázku je žlutý měsíc. Dům má mnoho detailů, je hodně pravoúhlý. Celkově převládá černo hnědá, pak žlutá a světle červená nebo spíše tmavě růžová. Černá představuje odpor, negaci, skryté emoce, v kombinaci s hnědou – pravidla, řád, otcovská barva, žlutá nad středem symbolizuje potřebu zazářit, touha po pozornosti? Opět je vidět pečlivé zpracování detailů.

Obr. č. 36 Asociální čáranice-Útok na teroristy, P. (14.l.), akvarel, říjen 2021

Uprostřed žlutooranžový tank s černými koly, s dělem namířeným vpravo a střílející, kolem zátarasy ve tvaru X a mraky dýmu a v dálce také, v pozadí hory. Dle mého názoru je to prostorově nejlépe zvládnutý obrázek, má dva plány a vzadu nebe. Nejsou zde ale postavy, kombinace žluté a černé je výstražná. Tank, co střílí a výbuchy kolem naznačují nahromadění vzteku či energie – může vypovídat o prožívání chlapce v reálu. Co v něm bobtná? Co v něm vře?

Přijatý syn P. jako tank nebo řidič tanku, opět má funkci neodpovídající věku-může svědčit pro tlak na větší zodpovědnost, než které je schopen? Je stavěn do role věkově staršího? Paradoxní je, že chlapec fyzicky odpovídá svému věku, nikoliv však věku emočnímu. Dle obrázku je emočně mnohem mladší a tlak okolí na zodpovědnost a roli dospělého může způsobovat onen přetlak, tedy to, co v něm vře.

Tank je zde identifikačním objektem, který může odkazovat na budování mužské identity v chlapeckém věku.

Tvorba přijaté neteře N.

Obr. č. 37 Můj svět, N. (9.I), koláž, listopad 2018

V čase pro jedno tvoření stihla koláže dvě.

Na formátu A4 je ve středu postava dívky s červenou čepicí (autorka?), před sebou má malé dítě, které může představovat biologického sourozence N., který se nedávno narodil a je v péči biolog. matky. Vedle vlevo je další žena s lahví alkoholu – nejspíš biologická matka. (Zde je nápadná podobnost se symbolikou matky na koláži bratra P.- obr.32). Vpravo od středu je dívka-pravděpodobně sestra E. s tělem Santa Klause a s velkým mobilem a zmenšeným lvem na vodítku. Ruce jsou zkrátké nebo za zády. Pozadí je bílé, jedná se o jednotliviny bez kontextu – odkaz na reálné vztahy v rodině?

Opět podoba s koláží bratra, kde je P. s červenou helmou na hlavě (obr. 32). Stejně tak zde má pravděpodobně autorka helmu, čepici v červené barvě – ochrana nebo vedoucí úloha, tlak na předčasnou dospělost.?

Obr. č. 38 Můj svět II, N. (9.I), koláž, listopad 2018

Opět se jedná o jednotliviny bez kontextu, v pásech. Ve středu jsou šelmy – gepard a vedle mládě geparda? A mezi šelmami zajíc – ten by mohl být mezi šelmami v ohrožení. Zaujaly mne nastražené uši zajíce – symbolicky může souviset s problémy N. s nedoslýchavostí, které se aktuálně řeší. Vlevo dívka ve fialových vlasech (autorka po takových touží) - fialová barva odkazuje k mateřské péči – potřeba dosycení lásky? Na základové lince je zimní krajina-odkaz na emoční chlad a ranou deprivaci? K tomu by mohla odpovídat i žena-dívka v minulosti v levé části, oblečená do teplého svetru s hrnečkem v ruce (něco co bylo v minulosti aktuální?). Naopak na místě podpisu autora je dívka v letním oblečení zalitá sluncem – aktuální situace autorky?

Obr. č. 39 Červená Karkulka, N.(11.l.), akvarel, září 2020

Autorka maluje opět dva obrázky.

Formát A4, na šířku. V Červené karkulce je snaha o plány a perspektivu, v 1. plánu je Karkulka s vlkem, jako by mu nabízela košíček, vlk vypadá jako kočka? Má zvýrazněné zuby a uši černou barvou. Uši jsou opravdu výrazné – může odkazovat na hendikep N., trpí nedoslýchavostí a byla na operaci se sluchem. (viz. obdoba s obr.38, s ušima zajíce). Zastoupeny jsou základní barvy, převažuje též hnědá a poměrně velký šedý vlk. Karkulka má též zvýrazněné oči (mj. N. začala nosit brýle.)

Obr. č. 40 Šípková Růženka, N. (11 let), fixy a pastelky, září 2020

Formát A3, na šířku. Na hnědé posteli leží spící Růženka z profilu v růžových šatech, snaha o prostor v místnosti, vzadu prostor vyplněn puntíky. Zvláštní je nelogicky umístěné prostřední okno se sluníčkem? (spíše mi připomíná okno počítačové-symbol Windows.) Vpravo vzadu je okno, které je rozbité a je v něm vidět meč (Symbolicky může představovat probouzející se sexualitu?). Obrázek odpovídá věku autorky (11 let), kdy se probouzí zájem o druhé pohlaví, nástup puberty. Zároveň růžová barva je barvou princezen a období mladšího školního věku, což opět odpovídá – přechod z mladšího věku do staršího.

Obr. č. 41 Chytrá horákyně, N. (11 let), vodovky, prosinec 2020

Formát A4, na šířku. Vlevo je veliký růžový zámek s věžemi, odkaz na období princezen a růžová barva-mladší školní věk, což by odpovídalo přechodovému období z mladšího do staršího školního věku. Horákyně jde a nese do zámku zrní pro krále, aby z něj vykrmil kuřata, okamžik, kdy svou chytrostí přelstila samotného krále...I obyčejná dívka zmůže velké věci, to je něco, co autorku očividně oslovilo...Opět jsou zastoupeny všechny základní barvy, k tomu černá, hnědá.

Obr. č. 42 Můj oblíbený hrdina, N. (12 let), fixy, srpen 2021

Formát A4, na šířku. Autorka fixem namalovala svého oblíbeného hrdinu "Poseroutku", formát rozdělila na jednotlivé sektory, kde je hrdina na titulních obalech knih. Je zde patrný posun z fáze výtvarného zobrazování mladšího školního věku do další fáze, kdy je v oblibě kopírování a stylizovaná kresba. Autorky výtvarný projev je velmi zdařilý a odpovídá věku.

Obr. č. 43 Asociční čararice – portrét, N. (12 let), akvarel, voskovky, říjen 2021

Formát A3, na výšku. V čáranici objevila N. portrét, snad kamarádky, ale je podobný autorce.

Z barev mě zaujalo použití fialové na pozadí (symbolika obklopení mateřskou péčí pěstounky?). Obrázek působí harmonicky, dívka se mile usmívá, opět má výrazné oči (odkaz na krátkozrakost autorky?). V oblasti krku, má jakoby krk přerušeny, zúžený-nemožnost něco říci v reálné rovině?

Autorky výtvarný projev je zralý a v něčem i napřed vzhledem k věku 12 let? Může ukazovat na podnětné prostředí náhradní rodiny, které N. svědčí a díky kterému se hojí traumatické zážitky z dětství?

Tvorba biologické dcery pěstounů E.

Obr. č. 44 Můj svět, E. (9 let), koláž, srpen 2018

Koláž je složená z jednotlivin, je zde hodně bílého podkladu, Zvláštností jsou postavy, které mají ustřižené hlavy a nahrazené jinými objekty – ve výsledku vznikly nereálné bizarní celky. Např. dívka, co má místo hlavy fotoaparát, další má místo hlavy polštářek, a další má místo hlavy plastového pejska, Těla jsou také různě pokřivená, neodpovídají proporčně. Ve středu je postavička Mimoně. V čem je dobré být mimo? Autorka má problém s nadváhou- domnívám se, že tyto pokřivená postavy mohou být reakcí-zastíracím manévrem před realitou, schovat se za různé masky, maskoty? Působí až jako záliba v deformování reality, což může mít různé důvody. Koláž toto umožňuje.

Obr. č. 45 Začarovaná rodina, E. (9,5 r.), pastelky, březen 2019

Zastoupeny všechny barvy, převládá hnědá s fialovou, což by mohlo odkazovat na roli otce a matky v životě E.- jsou pro ni oba hodně důležití. Nicméně otce ztvárnila jako prázdnou postel (ten pracuje na noční směny a v té době spí v jeho posteli). Matku ztvárnila jako fialový dortíček (matka pracuje jako cukrářka-symbolika mateřské péče?). Autorka se ztvárnila jako obrovská jahoda – červenozelená kombinace je poněkud deprivační – pocit nedostatku péče od rodičů? (Z jedináčka, který měl veškerou pozornost se stala rázem sourozencem na plný úvazek) Vlevo dole je kotlík s čarovným lektvarem, kterým všechny začarovala. Černý kotel, kde to vře...Souvisí s pocity autorky nebo může představovat protějšek – maminku či jinou vztahovou osobu? (Pozn. Pěstounka-maminka trpí také obezitou a má cholericou povahu- symbolika velkého kotle nad ohněm?) N. je pro ni růžové prasátko zabírající střed, tedy i v reálu to tak autorka vnímá? Zabírá N. pro sebe pozornost rodičů?? P.je vpravo nahoře jako jezeček s ovocem-působí mile-nicméně má bodliny, kterými může zraňovat.

Obr. č. 46 Asociční mačkanice, E. (10 let), kombinovaná technika (voskovky, pastelky)
červen 2019

Formát A3, na šířku. E. si dlouho nevěděla rady, nemohla nic v čarách objevit, pak našla a vybarvila květinu, postupně objevila ještě botu a zobák ptáka. Celkově je opět bezradná v prostoru, převládá bílá (sklon autorky k manipulativnosti?) Výrazný oranžový zobák může odkazovat na oralitu a E. problém s nadváhou? Hnědá s fialovou ve středu opět na rodiče.

Obr. č. 47 Prázdniny u moře, E. (10 let), kombinovaná technika (pastelky, fixy), srpen 2019

Formát A4, na šířku. Pláž s mořem, převládá žlutá a modrá, zastoupeny jsou všechny základní barvy. Snaha o sjednocení pozorovatele, nicméně rybky dělají dojem jako by létaly vzduchem., pokus o stínování, což může svědčit pro vyspělejší výtvarný projev (E. chodí na

výtvarný kroužek), ale zároveň v obrázku sklápí do půdorysu, což je projev období mladšího školního věku.

Obr. č. 48 Asociační čáranice-Francouz s bagetami, E. (12 let), vodovky, říjen 2021

Formát A3, na výšku. Barevně převládá červená, zelená a hnědá s oranžovou. Autorka v čáranici objevila Francouze, což stvrdila vlajkou vlevo nahoře. Francouz objímá bagety, na hlavě má červenou čapku a výrazný knír pod nosem. Resp. nos ani oči ani pusy znázorněny nemá, je to stylizovaný obrázek. E. mi ukazuje další svou tvorbu, hezky stínuje, umí realisticky postavu i přenést předlohu, nicméně nedokresluje obličej. Ty jsou prý těžké. Vede mě to k poznatku, že i během našeho tvoření má mj. problém se ztvárněním obličejů a reálné postavy, viz Francouz, viz. koláž Můj svět, viz autoportrét, kde se ztvárnila jako oranžová liška (ten nemám zdokumentován).

Může ukazovat na problém se sebepojetím (souvisí s problémem s obezitou, kterou mj. trpí i matka?)

4.3.3 Shrnutí tvorby dětí v rodině Z.

Nejvyspěleji v tvorbě působí přijatá neteř N. v některých aspektech je i výtvarně napřed (stínování, proporce, perspektiva). Z vývoje její kresby a pozitivního posunu vysuzují ozdravný vliv podnětného prostředí náhradní rodiny.

Krátce po příchodu bratra, měli sourozenci N. i P. logicky větší tendenci se vztahovat více k sobě (viz jejich koláže Můj svět). Obdobná symbolika v koláži obou sourozenců je

nápadná: červené čapky, matka s lahví, což by mohlo odkazovat na jejich úzkou vazbu v době raného dětství s matkou, poté s otcem, kdy byli později na delší čas od sebe odloučení? N. byla již v pěstounské péči tety a hodně se jí stýskalo po bratrovi, který byl stále v neuspokojivých poměrech u otce? A naopak. Což se v průběhu PP proměnilo. Biologický bratr P. se v současnosti, dle tvorby, zdá se vztahuje k dceři pěstounů – tedy ke své sestřenci více než k biologické sestře N. (viz. Eiffelova věž v Začarované rodině P., což byla asociace na sestřenci E., ona sama ve své asociční čáranici později objevila Francouze. A naopak Francouz s knírem a červenou čapkou je velmi podoben chlapci z 1. koláže P., který má výrazný knír a červenou čapku-helmu). Podotýkám, že se jedná o podobnost nikoli způsobenou kopírováním při tvoření – oba obrázky dělí několik let...Může se jednat nevědomě o vzájemnou sympatii – nevlastní sourozenci si mohou lépe rozumět než vlastní. (Což je již potvrzená zkušenost mnoha náhradních rodin).

Dále v tvorbě N. a P. vnímám obdobný tlak na zodpovědnost a dospělé chování, zde se může ukazovat vliv výchovy v náhradní rodině. Pěstounka měla sama náročné dětství, je dosti úzkostná a zároveň velmi zodpovědná a zvýšenou zodpovědnost a řád vyžaduje po dětech. Když uvážíme, z jakého rodinného prostředí děti přišly (rodina bez řádu, bez pravidel, množství dětí, často bez pozornosti rodičů, zanedbávané) a v jakém rodinném prostředí jsou dnes, je nasnadě, že oba rodinné systémy jsou naprosto odlišné, a to může představovat zvýšený tlak na oba sourozence. Zatímco přijatá neteř N.se s tlakem na zodpovědnost poměrně vyrovnala, u P. se nadále v tvorbě ukazuje přetěžování ze strany pěstounů či okolnostmi z biologické rodiny. Je nucen se chovat dospěle, což mu dělá problém, protože vývojově dle tvorby odpovídá spíše mladšímu školnímu věku. Tento výchovný model pak může způsobovat přetlak v něm a velké třecí plochy, na které si pěstouni poslední dobou stěžují.

Biologická dcera byla a je dosti nejistá, během přijetí a adaptace sestřenice N. a poté bratrance P. bylo velmi patrné její „sesazení“ z trůnu jedináčka a pád do tvrdé reality, také její „zprůhlednění“, kdy rodiče řešili více přijaté děti. Zdá se, že E. má potíže se sebepojetím – je v tvorbě nejistá, opakují se bílá místa, nekreslí obličej, deformuje postavy, nedodrží instrukci k tvorbě, obrázky obvykle nedokončuje.

4.4 Arteterapie při specifických a náročných situacích-klientka N.

Arteterapie a tvoření s dívkou N. (15 let) probíhalo od října 2020 do srpna 2021. Jednalo se o klientku mojí kolegyně, která mne požádala o arteterapeutickou intervenci. Zakázkou-důvodem k arteterapii byla nevhodná agresivita dívky a problémové chování doma i ve škole. N. navštěvuje poslední ročník školy praktické, je to dívka s mentálním opožděním a dlouhodobě je v péči psychiatra.

4.4.1 Představení klientky a použitých technik

Nika vyrůstá od útlého dětství u prarodičů, tedy v příbuzenecké pěstounské péči. Matka se o ni nedokázala postarat, otec má agresivní sklony a pravděpodobně i psychickou poruchu. Matku fyzicky napadal, byl ve výkonu trestu. N. tedy byla záhy v péči tety a později až dosud je u babičky (matka matky). Babička se svým partnerem snaží N. vychovávat, ale často dochází ke třecím plochám, které mj. vlivem dvougeneračního rozdílu, prarodiče emočně nezvládají, chybí jim empatie a pochopení pro dospívající vnučku, často se s ní i mezi sebou hádají, jsou nedůslední, opakovaně vyhrožují zrušením péče o N. Ta má dlouhodobé psychické problémy a časté projevy agresivity (bušení do zdi a kolem sebe), které lépe zvládá, když trhá papíry apod. Proto mě kolegyně, která dívku a její prarodiče doprovází, požádala o arteterapeutickou intervenci. Arteterapeutické techniky jsou dobrou cestou, jak kreativně „vybít“ agresi, přetlak, negativní emoce.

Od října do prosince proběhla úvodní čtyři setkání, cca 1x až 2x za měsíc na 1,5 hodiny. Poté vinou pandemie Covidu tvoření přerušujeme a nově jsme navázali koncem května 2021 do srpna 2021. Celkem proběhlo 9 setkání během šesti měsíců.

Nika při tvoření spolupracuje, instrukce se snaží dodržet, pokud dostává něco dokončit nebo pokračovat s novým tématem v mezidobí, tak obvykle úkol splní. Je hodně komunikativní, obvykle má problém soustředit se na tvorbu. Je vidět její potřeba po pozornosti a také potřeba sdílení s věkově o něco bližším člověkem, potřeba mít starší kamarádku, (souvisí pravděpodobně s absencí matky za současné péče prarodičů). Snažím se ji brát vážně, naslouchám a zároveň se jí snažím částečně usměrnit v tvorbě i v životě, ale především se snažím podpořit kreativitu a zdravý projev agrese skrze artetechniky a také práci s hlinou a také vést k zamyšlení nad artefakty, k reflexi prožitého a k sebereflexi.

N. tvořila koláže na téma-Můj svět, ale i koláže s pohádkovými náměty, které jsou paralelami s dětstvím, dospíváním, s rodinným životem a evokují roli matky a otce.

Vyzkoušela si oblíbenou techniku teenagerů, tzv. uhlovou rezervu- (pomocí černého uhlé a

následného odgumování tvořila autoportrét). Pomocí voskovek a vodovek vytvářela asociční čáranici. Zaměřila jsem se i na rodinný systém (téma Betlém a Začarovaná rodina). Důraz kladu na samotný proces tvorby, ale také jak jsem uvedla, o obrázku si povídáme.

4.4.2 Popis jednotlivých sezení, ev. stanovení hypotéz a možných interpretací

Obr. č. 49 Můj svět, N. (15 let), Koláž, dne 1. 10. 2020

Formát na šířku, A3. N. vysvětluji techniku koláže na již hotových kolážích, nabízím i trhání, nakonec klientka použila nůžky.

Koláž je složená z jednotlivin bez celkového kontextu. Z barev převládají odstíny hnědé, oranžové, černá, pod obrázky je v pravé části hodně bílého podkladu, na místě podpisu je pes, stejně tak jsou psi v levém dolním rohu. Zobrazování zvířat, psů může odkazovat na citový deficit. Kromě postavy ženy vpravo a dítěte nad ní, nejsou na koláži žádní lidé, celek působí prázdně, prázdná postel, prázdný střed obrázku...

Dynamickým prvkem v koláži by mohl být větrný mlýn, pokud se otáčí, což není zřejmé. Také může symbolizovat marný boj s větrnými mlýny, ale i pozitivní symboliku pohybu.

Dynamicky působí ještě závodící auto na obrazovce PC (působí nekontrolovaně a nebezpečně. Hypotéza: Co je nekontrolovaného v životě autorky?)

Zaujalo mne, že tam chybí postava autorky, zvláště, když se jedná o ni a její svět. Postava ženy vpravo je oblíbená teta s malým synovcem, oběma chybí dolní končetiny, což způsobuje jejich znehybnění a nemožnost pohybu (souvislost s životem autorky?).

Obr. č. 50 Pohádka Perníková chaloupka, N.(15.let), kombinovaná technika, Listopad 2020

Formát A3, na šířku. Kombinovaná technika (křídly a fixy). Autorka řadí postavy i domeček na základní linku na okraj obrázku, vzhled domečku, strom i květina odpovídá mnohem mladšímu věku cca 4-7 let (důvodem bude pravděpodobně mentální opoždění autorky, které má diagnostikované – nicméně nevím jakého stupně). Strom-smrk je ztvárněn ve stylu tzv. dětského „kubismu“. Komín dle R-principu je sklopen dle nejbližší linie, barevné řešení domu je specifické (duhové pruhy). Levá strana s domem je rozmazaná jakoby v mlze. Co je nejasného v životě autorky? V reálu je babiččin dům i jejím domovem. Podklad je bílý – může svědčit pro prostorovou bezradnost, obsah obrázku je bez kontextu. Z barev převládá modrá a světlá zelená, je zde zastoupená i oranžová a žlutá a fialová – tedy všechny barvy, přesto obrázek nepůsobí harmonicky. Postavy na identifikačním místě jsou černobílé se zakrnělými rukama, což může ukazovat na porušenou vztahovost. Obrysové čáry jsou trhané, přerušované, což může ukazovat na psychickou deprivaci. Střed obrázku je prázdný, resp. je překryt dešťovými a sněhovými vločkami – nelze určit jaké je to roční období. Prázdný střed se objevuje i v předešlém obrázku autorky, mohlo by svědčit pro neurotický rámeček?

Obr. č. 51 Šípková Růženka, N. (15 let), koláž Šípková Růženka, listopad 2020

Formát A3, na šířku. Koláž neodpovídá zadanému tématu, autorka vlepila do koláže zimní krajinu s velkým domem v černohnědé barvě, který vypadá velmi nehostinně. Postava Růženky je jen torzem ženské postavy ve svetru, nemá ruce. U N. se opakuje postava bez končetin, což také může ukazovat na chybějící nebo nefunkční vztahovou osobu. Střed koláže je prázdný, jsou tam jen řady hnědých kmínků vinohradu bez listů. Z barev převládá bílá a hnědá, světle modrá a černý výrazný dům. Celkově na mě koláž působí smutným skličujícím dojmem, po Šípkové Růžence ani stopy. Domnívám se, že autorka nepochopila zadané téma (vinou mentálního opoždění) nebo nezná pohádku. Každopádně mě napadá paralela se zimními motivy a souvislostí s citovou deprivací u dívky T. (kazuistika 1).

Obr. č. 52 Červená Karkulka, N. (15. L), kombinovaná technika, prosinec 2020

Formát A3, na šířku. Kombinovaná technika (křídly a fixy). Autorka se snažila zaplnit celý prostor obrázku, je zde pokus o znázornění prostoru. Karkulka stojí před stromy v lese a je již „odlepená“ od základové linky a barevně odpovídá symbolice pohádky. Prostor je v porovnání s obrázkem Perníková chaloupka lépe zvládnutý, Karkulka má v ruce černý košíček a ruce má opět zakrtněné jakoby k loktům. Dům je obrovský, s nezvládnutou perspektivou, což nejspíše souvisí s mentálním hendikepem dívky. Hodně barevný domek připomíná domek z předešlého obrázku Perníková chaloupka – souvislost s babičkou autorky, která ji vychovává a s kterou mají neustále třecí plochy? Hypotéza: Je pro autorku více „babou“ perníkovou než babičkou Karkulky?) Na druhou stranu jsou na domě opakovaně použity teplé barvy, které jinde v obrázcích moc nejsou. Což může svědčit pro ambivalentní vztah N. k babičce, která je pro ni v roli matky i babičky a tedy vychovává – možná chladně, ale zároveň pečuje, projevuje lásku?

Stromy jsou opět geometrické, pečlivě vyšrafované fixou. Obrysové čáry jsou opět trhané – může souviset s určitou labilitou osobnosti? Opět na obrázku jsou zastoupeny základní barvy, převládá modrá, zelená a sytější oranžová, dále je zastoupena hnědá s fialovou. Celkově bych řekla, že jde o nejlépe zvládnutý obrázek, má kontext a i snahu o prostor.

Obr. č. 53 Dům, N. (15.let), asociční čáranice, Listopad 2020

Formát A3, na výšku, akvarel, voskovky. Pokoušíme se o asociaci a hledáme v čáranici konkrétní výjevy, N. poté domaluje dům na kopci, a velké slunce s dětsky vyobrazenými paprsky za mrakem (také dětsky stylizovaným). Dům je ve středu obrázku, ale jakoby se vznáší ve vzduchu, není zpevněn zemí. Povzbuzuji k doplnění trávy nebo podkladu, což N. poté dodělá. Dům má výrazný plot z obou stran, je bez oken a dveří, působí kulisovitě a nepřístupně. Komín má sklopený, což neodpovídá realitě.

Přesto, že jsou na obrázku zastoupeny všechny základní barvy, působí celkově chladně, smutně (převládá zelená s modrou, což je kombinace značící úzkost a v kombinaci s červeným středem působí barvy deprivačně. Na obrázku nejsou žádné postavy, dům ve středu je bez oken.

Asociační čáranice byla pro N. pravděpodobně těžší na pochopení, s nalezením konkrétního objektu potřebovala pomoci stejně tak s dotvořením obrázku akvarelkami. Vzhledem k mentálnímu opoždění, nemusí být tato technika pro ni vhodná. Pozitivní je, že N. zaujaly výrazné barvy akvarelek. Požádala mne o zapůjčení barev a v mezidobí namalovala akvarelkami asi dva obrázky.

Obr. č. 54 Sněhová královna, N. (15 let), kombinovaná technika, Prosinec 2020

Formát A3, na šířku, akvarelky a papírové ubrousky. Téma vypracovávala N. samostatně za domácí úkol mezi setkáními, pohrála si s papírem i akvarelkami. Těsně vedle středu je Sněhová královna načrtnutá tužkou a polepená papírem, má oči s bílými středy – jakoby prázdné, nemá opět vidět ruce. Vzhledem k tomu, že Sněhové královna je možným symbolickým odkazem na matku, můžeme usuzovat na poruchu vztahové vazby – ukazatelem je opakovaná nepřítomnost rukou, chladné barvy i v předešlých obrázcích, opakovaná absence postav. Královna stojí sama na kopci modré barvy, který je také polepen bílým papírem. V pravé části obrázku je hnědý strom, resp. jeho torzo – má velmi silný kmen, ale přechází do koruny, která je uťatá, má jen pár polámaných větví bez listů, což může symbolizovat problém s rozumovou složkou jedince, až jakoby absenci rozumu... U autorky by tomu odpovídal mentální hendikep a deficit v oblasti vnímání? Strom má nedotažené a v počtu omezené větve, má depriváčnický charakter. V levé části obrázku je dům, opět dětsky stylizovaný s černým komínem umístěným v pravém úhlu, s jedním zamřížovaným oknem, červenými vraty a červenou střechou, zdi domu jsou modré. Barevně dům působí velmi zvláštním až ohrožujícím dojmem, je složený ze dvou ambivalentních barev-červené teplé a modré studené, působí neútně, vybydleně, jako by byl slepý na jedno oko, vykazuje antropomorfní znaky (tzn. polidštěně vyhlížející). Může ukazovat na chladné rodinné prostředí? Kombinace černého komína a černých kontur s výraznou červenou střechou může evokovat agresivitu? Z jednoho obrázku se samozřejmě nedá nic vyvozovat, nicméně domy má N. barevně specifické. (viz. předešlé obrázky)

Obr. č. 55 téma Betlém, N. (15.let), kombinovaná technika, prosinec 2020

Formát A3, na šířku, kombinovaná technika – pastelky, fixy. Betlém a betlémská scéna odkazuje na rodinou problematiku. Klientka N. znázornila tradiční tři postavy-vlevo Marii-asociace matky (je zvláštní, že je v kalhotách – má potlačené ženské atributy x růžové tričko), Josefa, coby otce, vpravo v pozadí a na středu, resp. na základní lince dítě v jesličkách. Z barev převládají studené barvy modrá, černá, odstíny hnědé, zastoupena je žlutá a růžová, minimálně i zelená.

Postavy mají opět disproporční krátké ruce, nehledí na sebe, matka je v růžovém tričku a černých kalhotách. Růžová odkazuje na nezralé dětské období, období princezen-nezralost matky? Černá barva může symbolizovat odpor, negaci). Otec je v pozadí, vousy vypadají spíše jako černá rouška přes pusku, celý je černý-vypadá jako bandita (barevností i vzhledem), nohy mu překrývá ovce před ním. Kromě postavy otce jsou všichni na základové lince. Pozadí je bílé, je zde tužkou náznak přístřešku a nad ním je betlémská hvězda s ocasem orientována na levou stranu. Autorka se pokusila zachytit (asi vzniklo jako nezamýšlený efekt?) prostor – ovce je před otcem a znázorněna z profilu (jistý posun z konce preschematického ke schematickému období výtvarného vývoje, odpovídá věku 6-8 let). Dítě v jeslích je největší na celém obrázku, je v chladných barvách – modrá s černou, což opět může symbolizovat chlad emoční. Dítě je navíc jakoby zamřížováno v jesličkách a dělá dojem, že leží, ale i stojí-autorka sklápí do půdorysu, obrázek pozorujeme z mnoha úhlů (opět odpovídá schematickému období). Mřížování na peřince připomíná klecové lůžko. Všechny postavy mají rozkročené nohy, jako stojící strážci, kteří nikoho nepustí dál.

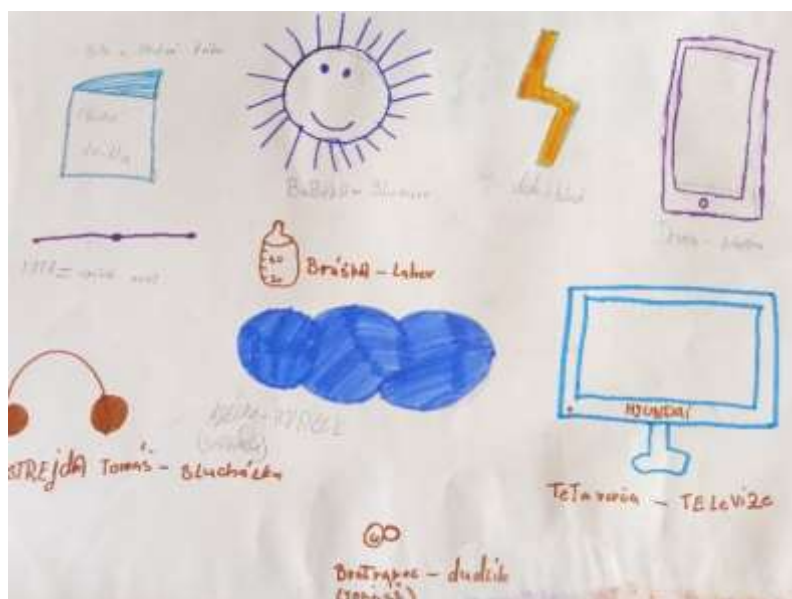
Vinou Covidu přerušujeme tvoření a navazujeme koncem května 2021 do srpna. Z tohoto období představím 3 obrázky.

Obr. č. 56 Autoportrét uhlovou rezervou, N. (15.let), květen 2021

Formát A3, na výšku. Vzhledem k problémům s chováním a s agresivními projevy jsem zařadila techniku uhlové rezervy, aby si N. mohla užít začerňování a žádoucí tlak na uhel a následně gumu. N. oproti mému očekávání nijak výrazně netlačila na uhel, ani odgumovávání ji moc nešlo. Vyšla ji z toho podoba spíše nějakého skřítky nebo mnohem mladší N. Obrázek je plochý, není tam ani náznak stínování a prostoru, což je vzhledem k autorčině kognitivnímu deficitu pochopitelné. Zde se opět ukazuje výrazné mentální opoždění autorky. Na obrázek N. použila přírodní uhel a ten se hodně smazává a výsledný efekt není dobře patrný. Takže výsledek je ovlivněn i špatnou volbou uhle.

Obr. č. 57 Začarovaná rodina, N. (15.let), fixy, tužka, Červen 2021

Formát A3, na šířku. Dle instrukce ztvárňuje klientka členy rodiny jako zvířata či věci. Do rodiny zahrnuje jak prarodiče (pěstouny), tak biologické rodiče a biologického sourozence, ale i tetu se strýcem a jejich dítě.

Všichni členové jsou různými předměty, jen babičku s dědou a neteř, která u nich často bývá, nakreslila N. jako živly přírodní – babička sluníčko s usměvavým obličejem. Zajímavé, že je modrou fixou-chladné slunce-chladná babička? Dědeček jako blesk (dle N. představuje hrozící blesky a hromy, protože bývá dle N. často rozzlobený). N. se ztvárnila jako mobil na pravé straně. Je obtažený fialovou a jediný má obrysy z trhaných čar-podvědomě může odkazovat na postižení autorky. Teta jako televizor na identifikačním místě, značí, že je pro N. důležitá - (ztvárnila ji i v koláži Můj svět téměř jako jedinou osobu) Otec jako uzel a matka jako kniha v levém horním rohu, přičemž uzel může být vnímán jako metafora zádrhele, problému? Rodiče má v části představující minulost, naopak nejbližší má dědu a tetu.

Obrázek je výčet jednotlivin, což vyplývá ze zadání, kde instrukce o kontextu nebyla vyslovena, tzn. že v tomto případě nemá kompozice obrázku vypovídající hodnotu. Z barev převládá modrá a hnědá barva-obrázek je v chladných barvách, opět odkaz na chladné neempatické rodinné prostředí?

Obr. č. 58 Vymyšlený svět, N. (15.let), kombinovaná technika, srpen 2021

Formát A3, na šířku, kombinovaná technika (fixy, akvarelky). Klientka N. si sama vymyslela téma, nazvala ho Vymyšlený svět, kde vědomě umístila členy rodiny do věcí nebo přírodních živlů a přírodnin (pravděpodobně ji inspirovalo předešlé tvoření Začarované rodiny). Obrázek má nápadně vyprázdněný střed, což se u N. opakuje několikrát-může svědčit pro neurotický rámeček či psychické problémy, mohlo by se jednat i o vytěsněnou agresi, která je vnímána okolím jako nežádoucí? Babička je opět jako sluníčko (opakovaně) , tentokrát je v „jedovaté“ žlutozelené křiklavé barvě, což opět může ukazovat na vztah N. k ní a naopak. Děda také opakovaně jako blesk, zde vypadá jako neškodný malý blesk, a N. jako veliký mrak, který by svou velikostí zakryl jak blesk, tak možná i slunce. V reálné rovině se nachází vlevo noty představující strýce a vpravo dole je květina ve zvláštních barvách-má fialový stonek i listy a červený květ – ta představuje oblíbenou N. tetu – fialová by tedy mohla ukazovat na mateřský princip-autorka tuto ženu pravděpodobně vnímá jako náhradní matku, má k ní rozhodně blíže než k babičce. Dolní okraj je pokrytý tmavě zelenou. Pozadí je opět bez prostoru, je ponecháno bílé, opět převládají chladné barvy.

Poznámka:

V průběhu setkávání a arteterapie s N. jsem nabízela i možnost práce s hlinou (metoda Práce v hliněném poli profesora Heinze Deusera), kdy se, dle mého názoru, částečně povedlo N. zaujmout procesem v hlině, N. pracovala s materiálem vitálně, spontánně a sytila dotek i ventilovala případný přetlak.

4.4.3 Shrnutí tvorby klientky N.

Z tvorby vyplývá, že N. zapomíná ztvárnit sebe-zvlášť významné je to v tématu Můj svět, což lze vnímat jako potlačování sebe, potlačování svých nevhodných agresivních projevů? Další poznatek hodný pozornosti je častá absence postav v obrázku. Pokud postavy ztvární, mají zkrácené horní končetiny, obvykle chybí dlaně a prsty, což může souviset opět s potlačováním nevhodné agrese u Niky, která je ventilována rukama nebo nedostatek doteku. Také by mohlo odkazovat na rané traumatické období a nefunkční, porušenou vztahovost (postavy na základní lince bez končetin). Postavám chybí propracovanější detaily, chybí postavy z profilu, v pohybu, v prostoru (mimo základní linku), které by vzhledem k věku autorky už měly být přítomné. Celkově se tedy ve výtvarné tvorbě potvrzuje výrazné opoždění v psychickém a mentálním vývoji N. Na počátku jsem byla s mentálním deficitem dívky seznámena, nicméně jsem nevěděla, o jaký stupeň postižení se jedná. Z tvorby N. je tedy patrné, že dívka odpovídá věku 5-8 let. Tvorba N. je bez posunu, rigidní, opakuje naučené objekty.

N. se opakovaně ztvárnila jako tmavě modrý mrak, což může značit emoční chlad, také introverzi? Opakovaně se v kresbě objevují stereotypní naučené objekty s polidštěnou podobou. Nika má problém s prostorem, drží se na spodní lince čtvrtky, prostor člení pásovitě, přičemž prostřední část nechává prázdnou. Vynechání středové pozice může být indicií pro možné neurotické aspekty v osobnosti dítěte.

Kompoziční řešení svědčí pro vývojově mladší období, ev. určitou nezralost – tvorba odpovídá mladšímu školnímu věku. Z barev převládají studené barvy – modrá, studená žlutá, tmavě zelená, v kombinaci s černou a hnědou, z barev teplých je zastoupena oranžovožlutá a červená. Barevně ale celková tvorba působí chladně, až ohrožujícím dojmem – kombinace modré a červené s černou? (např. obr. Sněhová královna), opakuje se kombinace modré a zelené – může svědčit pro sklony ke smutku, depresi. A převaha modré představující emoční chlad.

V asociační čáranici „Dům“ se díky zajímavé technice podařilo zaplnit střed obrázku, což je pozitivní-Nika tam objevila v nahodilé čáranici domek na kopci.

Prarodiče i sebe opakovaně ztvárnila do přírodních symbolů. K tomu mě napadá hypotéza ve spojení s opakovanými „duhovými“ domky (viz. obr. Perníková chaloupka a Červená Karkulka). Kombinace mraku (autorka), slunce (babička) a blesku (dědeček) evokuje bouřku – po bouřce bývá někdy vidět duha-jako symbol naděje. Můžeme v tom spatřovat paralelu pro život N. v péči prarodičů? (Od kolegyně mám informace, že se v rodině často hádají). Během cca 1 roku mého docházení do rodiny jsem také nabyla dojmu, že vztah prarodičů k N. je chladnější, a výchova bez empatie, s častým křikem. (Občas k hádce docházelo i v mé

přítomnosti). Toto výchovné prostředí by mohlo souviset s domy, které působily až ohrožujícím dojmem (koláž Šípková Růženka, Sněhová královna).

Významná se pro klientku jeví teta V., N. se s ní pravděpodobně identifikuje (obr. Můj svět, Vymyšlený svět, Začarovaná rodina).

V hliněném poli, kterému vždy věnujeme cca 45 minut po arteterování, je Nika aktivní, při prvních sezeních byla více akční, rukama si hlínu brala a vytvářela objekty (jeskyně, jezera, bludiště). V posledních 2 -3 sezeních si více užívá hlazení povrchu hlíny a kontakt rukou s materiálem. Povzbuzuji k agresivnějšímu projevu vzhledem k hlíně-možnost bezpečného vyventilování emocí. Zatím si materiál spíše osahává za použití vody.

Časem by bylo žádoucí, aby si hlínu více užila, vypořádala se s ní agresivněji, ev.“odžila“, dosytila, co postrádá z předchozích vývojových fází, z ranného dětství.

Během tvorby obrázku i při práci s hlínou má potřebu sdělování skutečností ze současného života i z minulosti, potřebu naslouchajícího protějšku, pozornosti a vztahování se k někomu.

Díky práci s hlínou N. mohla sytit deficit doteku související s emoční a psychickou deprivací, která se ve výtvarné tvorbě opakovaně objevuje. Díky arteterapii se dostává blíže k sobě, ke svému prožívání, což je žádoucí.

Do budoucna by bylo dobré pokračovat a kultivovat její výtvarný projev, bohužel od září 2021 bude N. na internátu, a proto nebude možné v arteterapii a v práci s hlíně pokračovat.

Shrnutí praktické části

Při výběru technik a vhodných témat jsem se inspirovala vlastním studiem arteterapie na JČU v Českých Budějovicích a také publikací a osobním sdílením s Mgr. Pavlem Koptou, který pracuje pro náhradní rodiny jako arteterapeut a sociální pracovník. Použitá témata lze nalézt mj. v publikaci Využití arteterapie v náhradní rodině, jejímž autorem je právě Pavel Kopta.

Techniky vhodné ke společnému tvoření jsou např. témata: Ostrov rodiny, Náš erb. Výše uvedené kresebné téma Rodinný erb se dá s úspěchem realizovat jako rodinná technika nejen pomocí kresby, malby, ale i pomocí keramické hlíny.

V této práci jsem jako rodinou aktivitu zvolila techniku Ostrov rodiny. Společná tvorba s náhradní rodinou K. potvrdila, že arteterapie je vhodná ke zlepšení vzájemné komunikace a atmosféry v rodině. Rodina hezky spolupracovala, snažili se jeden druhému vyhovět, zažívali i legraci a pěkný tvořivý čas. Výsledný společný ostrov mají v plánu si vystavit. Techniku jsem zařadila na závěr doprovázení rodiny, lze s úspěchem zařadit i na počátek spolupráce či v jejím průběhu.

S klientkou T. jsem kromě výše zmíněné společné tvorby s celou náhradní rodinou tvořila několik let a kreativní techniky se staly pravidelnou součástí doprovázení rodiny v rámci sociální práce. Poslední rok doprovázení, před zletilostí T. jsme arteterapeutické techniky a témata začaly začleňovat do Knihy života-nástroje k budování pozitivní identity přijatého dítěte. V praktické části jsem více přiblížila úskalí této inovativní metody. Jako nejzásadnější úskalí je dle mého názoru nevyhovující velikost Knihy života, formát A4 je příliš malý, což se povedlo vyřešit vytvořením kopii obrázků z původních A3 na formát A4.

Témata „rožnovské sady“ jak se ukázalo, jsou velmi vhodná do Knihy života, protože se dotýkají osobnosti klienta, jeho minulosti, přítomnosti i budoucnosti a svými archetypálními tématy (Matka, Otec, Matka a dítě) a pohádkovými náměty vhodně doplňují rodinná témata v Knize života. Zjistila jsem, že výhodou arteterapeutických témat a technik v KŽ i mimo ni je také oslovení dospívajících dětí – volnější a kreativní tvoření je jim bližší než předtištěné obrázky v KŽ. Vhodná technika pro KŽ i pro pravidelné tvoření s dětmi i pěstouny se jeví mj. koláž. Koláž lze použít jako úvodní techniku při zahájení „arteterapeutického doprovázení“ (koláže Můj svět, Moje vizitka, Moje rodina)

Arteterapii jsem začala s úspěchem používat i v náročnějším období života náhradní rodiny – v období přijetí dítěte a adaptace, v období dospívání (viz. arteterapie s rodinou Z.), ale i při problematické chování dítěte- např. pokud má dítě agresivní sklony či je problematická celá náhradní rodina (např. příbuzenecká pěstounská péče). Zde se ukazuje, že je

arteterapie s dítětem dobrým ventilem a zároveň přispívá k snazšímu vyrovnávání se s třecími plochami. Zde nabízím dítěti koláže pomocí trhání, pohádková témata s odkazem na rodinu, ale i práci s uhlím, gestickou či asociační čáranici, práci s hlinou-tzv. metoda Práce v hliněném poli. Arteterapeutická intervence u dívky N. (15 let) ukázala, že kreativní techniky a práce s hlinou jsou velmi vhodné pro dosycení dotyku a že je lze dobře použít i u dítěte s mentálním hendikepem. Ten se ve výtvarném projevu ukázal jako výrazné opoždění ve výtvarném projevu.

Zároveň se domnívám, že se praktickou prací s náhradními rodinami potvrdila hypotéza o specifických znacích ve výtvarné tvorbě přijatých dětí. U dívky T. (19 let), dívky N. (15 let) i u sourozenců P. (14 let) a N. (12 let) můžeme pozorovat v obrázcích deprivaci barevnost. U dívky T. se ukazuje symbolika emočního chladu a citové deprivace, kterou dle mého názoru kompenzuje přejídáním. Jak jsem uvedla u kazuistiky T. stejně jako u dívky N. (12 let) se ale ukazuje ozdravný vliv rodiny, kdy je z jejich výtvarné tvorby patrný pozitivní posun ve výtvarném vyjadřování. V reálné rovině je každá z dívek zakotvená v rodině, která jim poskytuje bezpečí a dosycuje rané deficity.

U dívky N. (15 let) vyrůstající v péči prarodičů se ukazuje kromě zmíněného mentálního hendikepu ve výtvarném projevu i porušená vztahovost a citová deprivace, která dle mého názoru, přetrvává, což svědčí mj. o nepodnětném a chladném rodinném zázemí. Zde je velmi vhodné pokračovat s kreativními technikami i v budoucnu, ideálně tvořivou činností v hlině.

U chlapce P. (14 let) je v tvorbě domnívám se, zmíněná deprivaci barevnost a také je patrně znát nadměrný tlak pěstounů na chlapcovu zodpovědnost a předčasná dospělost, do které se chlapec v tvorbě opakovaně stylizuje, ačkoliv výtvarně odpovídá spíše dítěti mladšího školního věku. Zde je nadějně, že rodinu nadále doprovázím a vhodnou intervencí je snad možné tlak pěstounů zmírnit.

Krátce zmíním i dívku E. (12 let), která je biologickou dcerou v pěstounské rodině Z. Zde se o citovou deprivaci ve výtvarném projevu nejedná, nicméně se ukazovalo v obrázcích velké znejistění při příchodu a v době adaptace sestřence N. (E. byla ve věku 5 let) a při příchodu bratrance P., která do jisté míry přetrvává dosud. Také se v tvorbě E. dle mého názoru ukazuje opakovaně problematika sebepřijetí (viz koláž Můj svět, Francouz, Začarovaná rodina). S dětmi E., N. a P. budu pracovat arteterapeuticky i nadále.

Stejně tak bych ráda arteterapii a metodu Práce v hliněném poli zařadila intenzivněji do sociální práce s dalšími náhradními rodinami. Inovativní postup včlenění arteterapeutických témat a technik do Knihy života se, domnívám, vydařil, budu se snažit jej aplikovat nadále.

Uvažuji také o nové verzi Knihy života, která by byla více přizpůsobená arteterapeutické práci s klientem.

Závěr

Bakalářská práce se pokusila seznámit s problematikou náhradních rodin a jejich doprovázením. Také si kladla za cíl, včlenit prvky arteterapie do sociální práce s náhradní rodinou.

Inovativním způsobem jsem se pokusila zařadit arteterapeutická témata a techniky do tzv. Knihy života. Zároveň se arteterapie osvědčila při práci s náročným klientem, jako cesta k odventilování negativních emocí a k podpoře komunikace v rodině.

Během kreativní práce s dětmi v náhradní rodině jsem mohla sledovat i specifický výtvarný projev přijatých dětí s ohledem na jejich raná traumata a také vnímat pozitivní posun v jejich tvorbě i v životě. Domnívám se, že arteterapie se v sociální práci s náhradní rodinou velmi osvědčila a je vhodným nástrojem-prostředkem pomoci a podpory v tomto specifickém prostředí.

Seznam použitých zdrojů

- BEE, F. V., PAGEE, R. V., DYTRYCHOVÁ, V., & ZAVREL, T. van. (2018). *Kniha života*. Otevřená rodina z.s.
- BOWLBY, J. (2010). *Vazba: Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Portál.
- BOWLBY, J. (2012). *Odloučení: Kritické období raného vztahu mezi matkou a dítětem*. Portál.
- CAMPBellová, J. (1998). *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi*. Portál.
- DAVIDO, R., LHOTOVÁ Alena, & PROUSKOVÁ Hana. (2008). *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Portál.
- DUŠKOVÁ, V. (2016). *Kresba postavy a začarované rodiny u dětí s diag. deprivacním syndrom* [Diplomová práce, Masarykova univerzita]. Archiv závěrečných prací MUNI. <https://is.muni.cz/th/wif32/>
- HERBENOVÁ, O. (1959). *Dětské kresby na zastávce k smrti, Terezín 1942-1944* (autor úvodu Jiří WEILL). Státní židovské muzeum.
- KOPTA, P. (2008). *Využití arteterapie v náhradní rodině*. Občanské sdružení Rozum a Cít.
- KOUKOLÍK František, & DRTILOVÁ Jana. (2006). *Vzpouora deprivantů: Nestvůry, nástroje, obrana*. Galén.
- KUDLVASROVÁ, K., & ŽÁČKOVÁ, H. (2018). *Cestou necestou, aneb, Kniha života*. Velký vůz Sever.
- LANGMEIER, J., & MATĚJČEK Zdeněk. (1963). *Psychická deprivace v dětství*. Statní zdravotnické nakladatelství.
- LHOTOVÁ, M., & PEROUT, E. (2018). *Arteterapie v souvislostech*. Portál.
- MATĚJČEK Zdeněk, & KOLUCHOVÁ Jarmila. (2002). *Osvojení a pěstounská péče*. Portál.
- MATĚJČEK Zdeněk. (1999). *Náhradní rodinná péče: Průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Portal.
- PEROUT, E. (2009). Psychická deprivace a její podoba ve výtvarné tvorbě. *Arteterapie*, 2009(20-21), 22–25. ISSN 1214-4460.
- ŠICKOVÁ-FABRICI Jaroslava, KŘÍŽOVÁ Jana, & HUBÁČKOVÁ Tereza. (2016). *Základy Arteterapie*. Portál.

ŠUSTROVÁ, K. (2011). *Výtvarný projev dětí v ústavní péči – kazuistická studie* [Bakalářská práce, Jihočeská univerzita]. https://theses.cz/id/6vhjna/SUSTROVA_Bc.pdf

UHLÍŘOVÁ V. (2014). *Kontakt dítěte v náhradní rodinné péči s biologickou rodinou*. Velký vůz Sever.

UHLÍŘOVÁ, V., & HANUŠOVÁ L. (2018). Kontakt dítěte v péči příbuzných s biologickou rodinou. *Problematika příbuzenské pěstounské péče*. Velký vůz Sever – poradenské a vzdělávací centrum, z.ú.

VÁGNEROVÁ, M. (2014). *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Portál.

Internetové zdroje

Hliněné pole. (n.d.). *Práce v hliněném poli*. <https://www.hlinenepole.cz/metoda.html>

Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2013, 15. května). *Informace k dohodám o výkonu pěstounské péče a správním rozhodnutím upravujícím práva a povinnosti podle §47a odst.2 zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění*.

https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/informace_dohody.pdf/d46b6072-7a41-22fc-4a5e-1f2eea0b29d4

Ministerstvo práce a sociálních věcí. (2021, 10. listopadu). *Formy náhradní rodinné péče*.

<https://www.mpsv.cz/web/cz/formy-nahradni-rodinne-pece>

Zákon č. 359/1999 Sb., *zákon o sociálně-právní ochraně dětí* (1999).

<https://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/ViewFile.aspx?type=c&id=39229>

Zákon č. 89/2012 Sb., *zákon občanský zákoník* (2012). <https://www.aspi.cz/products/la-wText/1/74907/1/2/zakon-c-89-2012-sb-obcansky-zakonik>

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. (2022). *Charakteristika zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy a preventivně výchovné péče*.

https://dbuv.msmt.cz/charakteristika_zarizeni.pdf

Seznam obrázků

Obr. č. 1 Můj svět, T. 13 let, koláž, září 2016.	40
Obr. č. 2 Autoportrét, T. 18 let, uhlová rezerva, duben 2021.....	42
Obr. č. 3 Můj svět, T. 18let, koláž, dne 7. 5. 2021.....	43
Obr. č. 4 Můj ideální den, T. 18 let, kresba, dne 14. 5. 2021	45
Obr. č. 5 Moje rodina, T. 18let, koláž, dne 28. 5. 2021	47
Obr. č. 6 Začarovaná rodina, T. 18 let, kresba, dne 4. 6. 2021	48
Obr. č. 7 Můj hrdina, T. 18let, kresba, září 2021.....	50
Obr. č. 8 Moje oblíbené zvíře, T. 18 let, asociační čáranice-voskovky, akvarelky, září 2021. 51	
Obr. č. 9 Ostrov rodiny, celá rodina, T. 19.let, společná malba, kresba, březen 2022	52
Obr. č. 10 Titulní strana Knihy života	57
Obr. č. 11 Tematický list – Moje rodina	57
Obr. č. 12 Úvod do Knihy života – část určená pro děti věku 3-6 let.....	57
Obr. č. 13 Část pro děti od cca 8-14 let.....	58
Obr. č. 14 Část určená pro pěstouny či pečovatele dítěte.....	58
Obr. č. 15 Tematický list – Narozeninový den	58
Obr. č. 16 Tematický list – Moje oblíbené hry	58
Obr. č. 17 Tematický list – Narozeniny.	59
Obr. č. 18 Tematický list – Moje oblíbené hry, filmy.	59
Obr. č. 19 Tématický list – Můj Pokojíček	60
Obr. č. 20 Tématický list – Oblíbené jídlo.	60
Obr. č. 21 Tématický list – Moje oblíbené zvíře.....	61
Obr. č. 22 Tématický list – oblíbené hračka, oblíbená zvířata.	61
Obr. č. 23 Tématický list – Já (prostor pro národné a vlepění fotografie dítěte)	62
Obr. č. 24 Tématický list – Moje rodina.	62
Obr. č. 25 Tématický list – Moje oblíbené barvy.	63
Obr. č. 26 Tématický list – Moje biologická matka.	63
Obr. č. 27 Tématický list – Já.....	64
Obr. č. 28 Tématický list – biologický otec.....	64
Obr. č. 29 Tématický list – Moje rodina.	65
Obr. č. 30 Autoportrét, N., (5 let), koláž z barevných papírů, leden 2015.....	67
Obr. č. 31 Autoportrét, E., (5 let), koláž z barevných papírů, leden 2015	67
Obr. č. 32 Můj svět, P., (11 let), koláž, listopad 2018	68
Obr. č. 33 Začarovaná rodina, P. (11 let), tužka, fixa, březen 2019	69

Obr. č. 34 Asociační mačkanice, P., (11,5 r.), voskovky, červen 2019	70
Obr. č. 35 Pohádka Červená Karkulka, P. (13.l), pastelky, září 2020.....	71
Obr. č. 36 Asociační čáranice-Útok na teroristy, P. (14.l.), akvarel, říjen 2021.....	72
Obr. č. 37 Můj svět, N. (9.l), koláž, listopad 2018	73
Obr. č. 38 Můj svět II, N. (9.l), koláž, listopad 2018	74
Obr. č. 39 Červená Karkulka, N.(11.l.), akvarel, září 2020.....	75
Obr. č. 40 Šípková Růženka, N. (11 let), fixy a pastelky, září 2020.....	75
Obr. č. 41 Chytrá horákyně, N. (11 let), vodovky, prosinec 2020	76
Obr. č. 42 Můj oblíbený hrdina, N. (12 let), fixy, srpen 2021.....	77
Obr. č. 43 Asociační čáranice – portrét, N. (12 let), akvarel, voskovky, říjen 2021	77
Obr. č. 44 Můj svět, E. (9 let), koláž, srpen 2018	78
Obr. č. 45 Začarovaná rodina, E. (9,5 r.), pastelky, březen 2019	79
Obr. č. 46 Asociační mačkanice, E. (10 let), kombinovaná technika (voskovky, pastelky) červen 2019.....	80
Obr. č. 47 Prázdniny u moře, E. (10 let), kombinovaná technika (pastelky, fixy), srpen 2019	80
Obr. č. 48 Asociační čáranice-Francouz s bagetami, E. (12 let), vodovky, říjen 2021	81
Obr. č. 49 Můj svět, N. (15 let), Koláž, dne 1. 10. 2020	84
Obr. č. 50 Pohádka Perníková chaloupka, N.(15.let), kombinovaná technika, Listopad 2020	85
Obr. č. 51 Šípková Růženka, N. (15 let), koláž Šípková Růženka, listopad 2020	86
Obr. č. 52 Červená Karkulka, N. (15. L), kombinovaná technika, prosinec 2020	87
Obr. č. 53 Dům, N. (15.let), asociační čáranice, Listopad 2020	88
Obr. č. 54 Sněhová královna, N. (15 let), kombinovaná technika, Prosinec 2020	89
Obr. č. 55 téma Betlém, N. (15.let), kombinovaná technika, prosinec 2020.....	90
Obr. č. 56 Autoportrét uhlovou rezervou, N. (15.let), květen 2021	91
Obr. č. 57 Začarovaná rodina, N. (15.let), fixy, tužka, Červen 2021.....	92
Obr. č. 58 Vymyšlený svět, N. (15.let), kombinovaná technika, srpen 2021	93
Obr. č. 59 Prázdniny u moře, P. (12.l), pastelky, fixy, srpen 2019	70